

Ústav svetovej literatúry SAV

Vedecké recenzie:

Prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Prof. PhDr. Anna Valcerová, CSc.

© Soňa Pašteková, 2023

© grafický návrh edície a návrh obálky Pavlína Sibyla Morháčová, 2023

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2023

© Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., 2023

ISBN 978-80-224-2030-3

DOI 10.31577/2023.9788022420303

Reflexia
ruského
formalizmu
v diele
Mikuláša
Bakoša

Obsah

Na úvod	
Kontroverzný mýtus literárnovednej slavistiky Mikuláš Bakoš	6
Teoretické postuláty ruského formalizmu v bádateľskom odkaze Mikuláša Bakoša (Paralely estetické i osobnostné)	12
Čím nám bol Mikuláš Bakoš? (Paradoxy reflexie v slovenskom literárnovednom myslení)	36
K Bakošovým prekladom vedeckých prác ruských formalistov (Terminologické posuny literárnej vedy v procese prekladu)	60
Historická poetika Mikuláša Bakoša v metodologickom procese (Svetová literatúra v interakcii vnútro-literárnych a medziliterárnych vzťahov)	70
Hľadanie metodológie v okovách ideológie? (Úvahy o zložitých vedeckých cestách Mikuláša Bakoša)	84
Mikuláš Bakoš o vzťahu slovenskej a českej literatúry a literárnej vedy	94
Bibliografia	108
The reflection of Russian formalism in the work of Mikuláš Bakoš (Summary)	118
Menný register	122

Na úvod
Kontroverzný mýtus
literárnovednej slavistiky
Mikuláš Bakoš

V kontexte slovenskej literárnej vedy sa Mikuláš Bakoš (1914 – 1972) etabloval ako interdisciplinárny humanitný vedec a prekladateľ vedeckých textov. Na podnety ruskej formálnej školy reagoval s akcentom na terminologický aparát literárnej vedy, na zvyšovanie exaktnosti domáceho vedeckého myslenia, definovanie predmetu literárnej vedy, precizovanie literárnovedných pojmov a kategórií. Zásadným spôsobom prispel k novej kvalite literárnovednej komparatistiky, recepcie svetových literatúr v slovenskom vedeckom prostredí a v oblasti literárnovednej rusistiky.

Stopy formalizmu sú implicitne prítomné v celožitovnom odbornom diele literárneho vedca M. Bakoša, sú neoddeliteľne spojené so širokým spektrom jeho vedeckých či translátologických aktivít. Rezonujú v oblasti literárnej teórie a histórie, vedeckej metodológie, literárnovednej terminológie, textovej analýzy a interpretácie, modernej naratológie, slovenskej verzológie a reflexie literárnej avantgardy či súdobej porovnávacej literárnej vedy.

Cieľom monografie *Reflexia ruského formalizmu v diele Mikuláša Bakoša* je preskúmať, do akej miery boli teoretické impulzy prekladov teoretických prác ruského formalizmu akceptované a produktívne pre vývin terminologického inštrumentária v slovenskom vedeckom (rusistickom i slavistickom) prostredí. Zamieriava sa na mapovanie a rekonštrukciu prekladateľských a literárnovedných aktivít M. Bakoša s akcentom na preklady vedeckých textov predstaviteľov ruskej formálnej školy, predovšetkým významných teoretikov prózy V. Šklovského a B. Ejchenbauma. Bakošova mnohostranná reflexia koncepcií formalizmu sa pohybuje vo viacerých rovinách: od prekladu teoretických prác do slovenčiny, keď už samotný výber autorov a textov indikuje úroveň a potreby slovenskej literárnej vedy, k následnej integrácii podnetov

formalizmu na pozíciách metodologických a terminologických východísk vlastných literárnovedných prác v oblasti literárnej avantgardy, štrukturalizmu a historickej poetiky: *Vývin slovenského verša* (1939, prepracované 1949, 1966, 1968), *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (1944), *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964), *Avantgarda 38* (1969), *Literárna história a historická poetika* (1973). Vo svojich vedeckých prácach M. Bakoš akcentoval formálno-výstavbové momenty literárneho diela a metrický systém verša na zásadách prísneho scientizmu, odhliadnuc od vonkajších (ideologických, psychologických, spoločensko-kultúrnych) faktorov literárnej tvorby.

V 30. a 40. rokoch 20. storočia, keď do slovenského vedeckého prostredia prenikali myšlienky ruského formalizmu prostredníctvom M. Bakoša, boli formalisti paradoxne odmietaní ako „sovietski“ či dokonca židovskí teoretici. Po roku 1945, najmä v povojnových 50. a normalizačných 70. rokoch, bol odkaz formálnej metódy zasa kritizovaný pre svoj imanentný záujem o formu, resp. štruktúru literárneho diela a malú ideologickú angažovanosť výskumu bez väčších spoločenských a historických presahov. Výnimkou boli azda iba liberálnejšie 60. roky, keď k nám práce ruských formalistov intenzívnejšie prenikali prostredníctvom recepcie M. Bakoša, ktorý koncepcie formalizmu integroval do metodologického systému vlastných vedeckých prác.

Teoretické postuláty formalizmu M. Bakoš reflektoval vo viacerých rovinách: 1. v prekladoch prác ruských formalistov (viaceré vyšli časopisecky, najvýznamnejším počínom bolo vydanie knižnej antológie *Teória literatúry*, 1941, 1971), kde si osvojil novú literárnovednú terminológiu a prísne analytický exaktný prístup ku skúmaniu literárneho textu; 2. v priamej spolupráci s ruským

formalistom R. Jakobsonom a českým štrukturalistom J. Mukařovským; 3. v oblasti verzológie, predovšetkým v práci *Vývin slovenského verša*, kde uplatnil prísne štrukturálno-analytický a historický prístup ku skúmaniu slovenskej poézie od sylabického verša štúrovskej generácie k voľnému veršu nadrealistov; 4. ako teoretik literárnej avantgardy; v 30. a 40. rokoch M. Bakoš upriamuje pozornosť aj na teoretické otázky literárnej avantgardy – podobne ako ruskí formalisti, ktorí svoje teoretické koncepcie v prvej etape pôsobenia formovali v úzkom vzťahu s poetikou ruského futurizmu (V. Chlebnikov, V. Majakovskij). Bakošov bytostný záujem o európsku, predovšetkým francúzsku avantgardu sa pretavil do teoretického podložia oneskorene sa vyvíjajúceho slovenského nadrealizmu; 5. v zmysle vlastných literárnohistorických výskumov ako nadväzovanie na podnety ruského formalizmu a českého literárnovedného štrukturalizmu, jeho vysoká schopnosť vedeckého myslenia a zovšeobecňovania vyúsťuje v 60. rokoch do nového okruhu teoreticko-metodologických a historiografických otázok. V ťažiskovej práci *Literárna história a historická poetika* sa M. Bakoš usiluje o vytvorenie koncízneho systému literárnej vedy na báze exaktnej terminológie, označovaného pojmom historická poetika; 6. v komplexnej interdisciplinárnej metodológii integráciou viacerých humanitných disciplín Bakošov prístup k ťažiskovým oblastiam literárnej vedy (metodologické koncepcie výskumu, terminologické aspekty) vo významnej miere umožnil vybudovať exaktné teoretické predpoklady pre vznik modernej slovenskej literárnej vedy, ktorú tak posunul na vysokú teoretickú a literárnohistorickú úroveň. Významne prispel k exaktnosti domáceho vedeckého myslenia, k definovaniu predmetu literárnej vedy, k precizovaniu literárnovedných pojmov

a kategórií, ale tiež k systémovej recepcii svetových literatúr na Slovensku. Myšlienky formalistov však musel v dramaticky sa meniacich spoločenských situáciách a politických režimoch v priebehu 20. storočia veľakrát obhajovať a v najťažších traumatických obdobiach česko-slovenskej reality bol dokonca nútený dočasne korigovať aj svoje občianske a vedecké postoje. Osudy formalistov spojené s prenasledovaním v ich vlasti do istej miery kopíruje aj Bakošov zložitý vedecký osud – rovnako prenasledovanie, obavy o rodinu, zhoršenie zdravotného stavu a predčasný odchod, od ktorého v roku 2022 uplynulo polstoročie.

Uvedomujeme si, že význam vedeckej osobnosti a diela M. Bakoša pre slovenskú literárnu vedu, slovenskú rusistikú a translitológiu nie je možné obsiahnuť v rámci individuálneho výskumu na ploche jednej monografie. Z uvedeného dôvodu sa v práci zameriavame na mapovanie Bakošových prekladateľských aktivít s akcentom na pomerne široké zastúpenie ťažiskových literárno-vedných textov predstaviteľov ruského formalizmu do slovenčiny, publikovaných v knižnej a časopiseckej podobe v priebehu 20. storočia, a ich prínos pre slovenské kultúrne prostredie, literárnovednú metodológiu a významné obohatenie terminologického aparátu literárnej vedy. Závěry výskumu vnímame ako potenciálnu perspektívnu bázu pre širšie skúmanie vedeckej činnosti M. Bakoša v rámci formulovania kolektívneho grantového projektu v spolupráci s viacerými akademickými a univerzitnými partnerskými pracoviskami. Podstatu prístupu ruskej formálnej školy reflektoval M. Bakoš v duchu metodológie štrukturalizmu a historickej poetiky, ktoré vnímal ako modernú bádateľskú cestu k textovej analýze, ku skúmaniu estetickej funkcie literárneho diela, k vnútro-literárnemu (slohovo-druhóvemu) vývinu, kde historická

poetika vystupuje ako teoretický predpoklad konkretizácie literárneho textu v dobových literárnych, medziliterárnych a mimoliterárnych súvislostiach. Interdisciplinárny, literárnohistorický a translatologický prístup je preto základným metodologickým východiskom skúmania prekladateľského a bádateľského prínosu M. Bakoša pre oblasť modernej literárnej vedy s akcentom na recepčné aspekty výskumu.

Soňa Pašteková

Teoretické postuláty ruského
formalizmu v bádateľskom
odkaze Mikuláša Bakoša
(Paralely estetické i osobnostné)

Napriek skutočnosti, že ruský formalizmus dodnes patrí k aktívne reflektovaným literárnovedným smerom,¹ na Slovensku mu nebolo venované toľko pozornosti ako inde vo svete. V kontexte slovenskej vedy 20. storočia nemala formálna metóda z najrozličnejších ideovo-politických dôvodov porovnateľne systematickú reflexiu ako na Západe,² hoci by si ju – vzhľadom na zásadný prínos pre úroveň literárnovedného myslenia a schopnosť prekračovať hranice národných literatúr k vyšším nadnárodným celkom – zasluhovala. V 30. a 40. rokoch, keď do slovenského prostredia prenikali myšlienky ruského formalizmu, boli jeho predstavitelia neraz odmietaní ako „sovietski“ či dokonca židovskí teoretici. Naopak, po roku 1945, predovšetkým v povojnových 50. a normalizačných 70. rokoch, bol odkaz formálnej školy oficiálnou kultúrnou politikou kritizovaný pre imanentný záujem o literárnu formu, analýzu textovej štruktúry a malú ideologickú angažovanosť výskumu bez spoločenských a historických

-
- 1 Pri príležitosti stého výročia vzniku ruského formalizmu sa roku 2013 uskutočnil v Moskve medzinárodný kongres, ktorého cieľom bolo zhodnotiť jeho prínosy.
 - 2 Metodologická tradícia ruskej formálnej školy rezonuje v najvýznamnejších euro-amerických literárnovedných teóriách, ako sú francúzsky štrukturalizmus, postštrukturalistická naratológia, anglo-americká nová kritika či fenomenologická literárna veda, inšpirovaná filozofiou „prirodzeného sveta“ (Lebenswelt) E. Husserla (tému krízy „životného štýlu“ – rusky „bytu“ vniesol do systému literárnej vedy začiatkom 20. rokov B. Ejchenbaum). S predvojnovým Československom sú spojení predovšetkým dvaja ruskí formalisti – etnograf a folklorista P. Bogatyrev a zakladajúci člen Pražského lingvistického krúžku R. Jakobson. V súčasnosti známy skôr ako americký lingvista a literárny vedec ruského pôvodu patrí R. Jakobson k najvýraznejším osobnostiam európskeho štrukturalizmu. Ruský formalizmus vniesol svojím interdisciplinárnym prístupom nové vedecké impulzy do oblasti modernej lingvistiky, literárnej vedy, kulturológie, semiotiky a teórie komunikácie.

presahov. Výnimkou boli azda len liberálnejšie 60. roky, keď u nás formalizmus intenzívnejšie rezonoval aj vďaka serióznej recepcii významného predstaviteľa slovenskej literárnej vedy 20. storočia Mikuláša Bakoša, ktorý ťažiskové štúdie predstaviteľov smeru prekladal do slovenčiny a zároveň koncepcie formalizmu integroval do vlastných vedeckých prác.

Ako interdisciplinárny humanitný vedec reagoval M. Bakoš na podnety ruského formalizmu v duchu metodologických a terminologických východísk na poli slovenskej literárnej avantgardy, štrukturalizmu a historickej poetiky: *Vývin slovenského verša* (1939; prepracované *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*, 1949, 1966, 1968), *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (1944), *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964), *Avantgarda 38* (1969), *Literárna história a historická poetika* (1973). Výskumy nasmeroval k zvyšovaniu exaktnosti vedeckého bádania, k definovaniu predmetu literárnej vedy, k precizovaniu literárnovedných pojmov a kategórií, čím zásadným spôsobom prispel k novej kvalite slovenského literárnovedného prostredia.

Vedecké ambície M. Bakoš realizoval aj ako zakladateľ a prvý riaditeľ Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV (1964 – 1972). Na nezvyčajnú silu jeho osobnosti, intelektu a tvorivosti dodnes spomínajú mnohí z niekdajších ašpirantov ústavu, ktorí sa ako mladí vedci formovali pod Bakošovým vedením. L. Franek v štúdiu „Slovenská literárna veda a Mikuláš Bakoš“ konštatuje, že zhodnotiť prínos a mimoriadne široký ohlas jeho vedeckého odkazu stojí pred súčasnou literárnou vedou ako neľahká úloha. Podnety Bakošovho originálneho a kritického myslenia prirovnáva k inej významnej osobnosti slovenskej vedy 20. storočia – k romanistovi Jozefovi Felixovi, rovesníkovi a kolegovi (Franek 2016, 29).

Bakošova mnohodimenzionálna osobnosť a široký vedecký záber sa realizoval vo viacerých oblastiach literárnej vedy. V 30. rokoch sa zoznamoval s koncepciami ruskej formálnej školy, ktoré sa v prekladoch do slovenčiny (antológia *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*, 1941, 1971) usiloval sprostredkovať odbornému publiku s cieľom zvýšiť kvalitu dovedy pomerne eklektickej a pozitivisticky orientovanej literárnej vedy. Podnety ruských formalistov, ktorí sa primárne sústredili na štrukturálnu analýzu literárneho diela a výstavbové aspekty textu, ovplyvnili Bakošovo celoživotné vedecké smerovanie (už v 30. rokoch toto stanovisko rezonuje v jednej z jeho ťažiskových prác *Vývin slovenského verša*). Avšak v dramaticky sa meniacich dejinných procesoch na Slovensku, resp. v bývalom Československu, postavených na protichodných ideologických postulátoch, bol M. Bakoš neraz nútený obhajovať myšlienky ruských formalistov a ich význam pre slovenskú kultúru a umenie. To sa odrazilo aj na dobovej recepcii a vydavateľských osudoch spomínanej antológie. Za prvej Československej republiky boli formalisti odmietaní ako sovietski autori, hoci, ako M. Bakoš sám napísal, vo svojej vlasti boli marxistickou literárnou vedou tvrdo kritizovaní a prenasledovaní. Za vojnového ľudáckeho režimu, keď bola antológia dokonca stiahnutá z obehu, musel M. Bakoš zápasiť s napádaním spoluautorstva niektorých vedcov židovského pôvodu, predovšetkým V. Šklovského, B. Ejchenbauma a R. Jakobsona. S ním výber z formálnej metódy konzultoval a pripravoval do tlače, avšak pred nastupujúcim fašizmom v Európe R. Jakobson napokon emigroval do USA. Po druhej svetovej vojne a postupnom ovládnutí vedeckého prostredia komunistickou ideológiou boli u nás ruskí formalisti striktno odmietaní ako priekopníci imanentného skúmania literárneho diela.

Negatívne sa hodnotil fakt, že dielo skúmali bez ohľadu na jeho ideologické či sociálne pozadie. Vytýkalo sa im, že uprednostňovali umeleckú formu pred obsahom diela.

V doslove k druhému vydaniu antológie *Teória literatúry* (1971) M. Bakoš konštatuje, že kniha vychádza v období, keď sa ruský formalizmus dostáva do popredia záujmu literárnej vedy v západnom svete. Pripomína, že u nás tento smer zarezonoval oveľa skôr, už v 30. rokoch, keď sa rozvinul česko-slovenský literárnovedný a estetický štrukturalizmus (najmä zásluhou Jana Mukašovského), ktorého teoretickým východiskom bola aj ruská formálna škola. M. Bakoš tu približuje pozoruhodné peripetie, ktoré sprevádzali prvé vydanie antológie (1941). Knihu začal pripravovať do tlače už v roku 1936 v spolupráci s Romanom Jakobsonom. Ten mal pôvodne napísať aj predslov, avšak pre komplikácie s hľadaním vydavateľa (a tiež po Jakobsonovom odchode z Československa v roku 1939) napísal M. Bakoš napokon predslov sám. V roku 1941 sa konečne dohodol na vydaní publikácie s nakladateľstvom Fr. Urbánek a spol. v Trnave (Bakoš 1971, 388 – 391).

K zložitej histórii prvého vydania prekladového výberu z formálnej metódy patrí aj skutočnosť, že onedlho, už koncom septembra 1942 bola antológia na príkaz vtedajšieho ministerstva vnútra Slovenskej republiky stiahnutá z knižného trhu. Paradoxne sa v predvianočnej ankete Národných novín umiestnila na poprednom mieste v poradí najlepších kníh uplynulého roku. V doslove k druhému vydaniu antológie Mikuláš Bakoš vyslovuje nádej, že prepracované a doplnené vydanie sa dostáva k slovenskému čitateľovi v liberálnejšom období. Dnes však vieme, že nasledujúce normalizačné roky neboli k odkazu ruských formalistov nijako priaznivé.

Prvé vydanie antológie vyvolalo búrlivú diskusiu a kontroverzné postoje súčasníkov i oficiálnych miest.

Napríklad Ústredňa štátnej bezpečnosti, odvolávajúc sa na vládne nariadenie o právnom postavení Židov, zakázala 25. septembra 1942 na celom území Slovenskej republiky kolportáž knihy (zákaz končí pozdravom Na stráž!). Noviny *Gardista* (2. októbra 1942) dementujú rozsiahly článok o antológii, ktorý sa do ich kultúrnej rubriky údajne dostal bez vedomia a redakčných úprav zodpovedného redaktora, a zdôrazňujú, že kniha vznikla zo štúdií komunistických a židovských autorov. Aj niektorí literárni vedci sa k Bakošovej publikácii vyjadrujú v tom čase rozporuplne. Priaznivo naklonený Ján Rozner v roku 1942 píše:

Treba zaiste vítať výbor z formálnej metódy, uskutočnený u nás Dr. Mikulášom Bakošom. [...] Formalistická metóda znamená v dosť širokom zmysle oživenie a obnovenie literárnej teórie a kritiky. Dostal sa na povrch nový smer skúmania materiálu v literatúre. Ba tento smer sa nečakanou mierou natoľko prehýbil, že naučil vidieť literárne dielo nie ako sumárny celok, ale ako súhrn výrazových prvkov, ktoré sú jednak v ustavičnom pohybe, jednak premieňajú svoj vzťah k sebe navzájom. Takto postavili do nového svetla otázku vývinu literatúry ako vývinu výrazových prostriedkov a ich funkcie v diele; v skúmaní prózy posunula sa do popredia otázka kompozície, v oblasti poézie problém verša, rytmu, intonácie. (J. R. 2016, 208 – 209)

Naopak, Ján E. Bor o rok neskôr Bakošove názory ostro napáda:

Zostavovateľ spomínanej antológie paušálne a povýšenecky píše o vážnych literárnych historikoch ako o eklektikoch, pretože sa skepticky stavajú k formálnej metóde, a zľahčuje nevkusne svojich ideových protivníkov tým, že ich nepriamo vyhlasuje za obmedzencov,

tvrdiac, že nepochopili zásady vedeckého formalizmu, štaby ten bol nejakým náboženským tajomstvom! [...] Bakoš naivne tvrdí, že formalizmus je časový a že aj zostane takýmto. Vo svete nastali proti formalizmu prudké útoky, pretože sa pociťoval ako čosi výlučného, neživotného a príliš akademického. (Bor 2016, 220 – 221, 224)

V centre pozornosti dnešného literárnovedného bádania sa preto zákonite ocitá reflexia Bakošovho vedeckého myslenia, jeho nesporného prínosu pre slovenskú literárnu vedu 20. storočia a zvlášť pre odborníkov zaoberajúcich sa výskumom svetových literatúr v slovenskom kontexte. Odhliadnuc od niektorých Bakošových ideologicky orientovaných názorov, je potrebné jeho odkaz vnímať s dobovým nadhľadom. Napríklad v roku 1951 bol označený za buržoázneho nacionalistu a zatknutý, vo vyšetrovacej väzbe Štátnej bezpečnosti strávil trištvrte roka v obavách o vlastnú existenciu a osud rodiny. Následne žil v neustálom strese, čo podlomilo jeho zdravie. Môžeme sa preto len ťažko dohadovať, nakoľko boli jeho deklarované marxistické pozície vnútorným presvedčením a do akej miery vynútené tlakom komunistického režimu. Na druhej strane M. Bakoš sám o sebe hovoril ako o lavičiarovi blízkom umeleckej avantgarde – jedna z línii (konštruktivistická) bola vždy sociálne a revolučne angažovaná. Myšlienky ruských formalistov preto musel priebežne obhajovať a v najťažších časoch bol dokonca nútený dočasne korigovať svoje občianske a vedecké postoje. Tak vznikli okrem jeho najvýznamnejších vedeckých prác aj niektoré dnes nepopulárne a dobovo poplatné práce: *Stalin a umenie* (1953), *Literatúra a nadstavba. Metodologické štúdie k dejinám slovenskej literatúry* (1960), učebný text *O socialistickom realizme* (1952), preklady textov Lenina, Plechanova či Lunačarského.

V 30. a 40. rokoch M. Bakoš primárne upriamuje pozornosť na teoretické otázky literárnej avantgardy – podobne ako ruskí formalisti, ktorí svoje koncepcie sformovali v úzkom kontakte s poetikou ruského futurizmu na začiatku 20. storočia (V. Chlebnikov, V. Majakovskij). Bakošov bytostný záujem o európsku, predovšetkým francúzsku umeleckú avantgardu (A. Breton, L. Aragon) sa napokon pretavil do teoretického podložia oneskorene sa vyvíjajúceho slovenského nadrealizmu. S priateľom Klementom Šimončičom (neskôr emigroval do USA) absolvoval cestu po Francúzsku, ktorá predurčila Bakošovu spolupatričnosť ku skupine slovenských nadrealistov (R. Fabry, V. Reisel a i.). Spoločne sa tiež redakčne podieľali na príprave známeho avantgardného zborníka *Áno a nie* (odtlačok *Slovenských smerov*, 1938, č. 6 – 8), v ktorom sa prezentovali básnici (G. Apollinaire, R. Fabry, J. Lenko, V. Reisel, T. Tzara a i.), literárni teoretici (M. Bakoš, M. Považan, K. Šimončič a i.), filozofi (I. Hrušovský) či teoretici umenia (R. Jakobson, J. Mukařovský, M. Novák). Ide o prvé kolektívne vystúpenie slovenských nadrealistov, akýsi zborník-manifest deklarujúci „áno“ pre modernú poéziu, spoločenský pokrok a spoluprácu literátov. „Nie“ reprezentuje v duchu európskych avantgardných postojov nesúhlas s vojnou, s dobovými buržoáznymi konvenciami a klasickou poéziou. M. Bakoš sa ku skúmaniu avantgardy opäť vracia až v priaznivejších 60. rokoch, ťažisko svojho uvažovania o avantgarde však preniesol z kultúrno-politického poľa do vedeckej sféry. Skúsenosti s avantgardným umením zhrnul v antológii svojich štúdií a článkov *Avantgarda 38*.

Pojem umeleckej avantgardy Mikuláš Bakoš chápe ako prísne historicko-estetickú kategóriu, pričom rešpektuje nerovnomerný vývin jednotlivých národných kultúr. Slovenská umelecká avantgarda sa vyvíjala s istým

oneskorením oproti francúzskej, ruskej či talianskej, vrchol dosahuje až v 30. rokoch špecifickým prepojením tvorivosti mladých slovenských básnikov, výtvarníkov a teoretikov, predstaviteľov modernej vedy. Na celoštátnej konferencii o literárnej avantgarde v Smoleniciach (1965) a neskôr v spomínanej knihe *Avantgarda* 38 Bakoš prezentoval exaktnú definíciu avantgardy:

[...] avantgarda je predovšetkým historicky, časovo vymedzený pojem. Je to etapa postimpresionistického a postsymbolistického vývinu moderného umenia, keď počnúc prvým decéniom 20. storočia nastáva obdobie radikálnej dekanonizácie a rozrušovania umeleckých tradícií a vznikajú avantgardné hnutia (ako bol kubizmus, futurizmus, dadaizmus, expresionizmus rozličného typu, suprematizmus, konštruktivizmus, poetizmus, surrealizmus a pod.). (Bakoš 1969, 24 – 25)

Tento racionálny prístup vysvetľuje v štúdiu „O pojme umeleckej avantgardy“, kde tiež tvrdí, že avantgarde ako významnej etape moderného umenia treba venovať systematický výskum. Zároveň upozorňuje na nebezpečenstvo devalvácie slova v súvislosti s popularitou, ba až módnosťou záujmu o umeleckú avantgardu. Ide podľa neho o situáciu, keď istý termín dostane (právom či neprávom) význam „kľúčového pojmu“, kategórie, ktorá nenáležite rozšíri oblasť svojho použitia natoľko, že napokon stratí svoj racionálny obsah (pripomína literárnohistoricky analogický osud pojmov „realizmus“, „socialistický realizmus“, „ľudovosť“ a pod.). Ruskí formalisti sa v tejto súvislosti vyjadrovali o „imperializme niektorých slov“, keď chce daný termín „ovládnúť aj cudzie územie“, nestačí na to, preto zlyhá a napokon stratí zmysel. To je nebezpečná cesta „sebavyprázdňovania“ pojmov, čo podľa M. Bakoša v tom čase hrozilo aj pojmu avantgarda.

Prívlastok „avantgardný“ sa vtedy postupne stával esteticky hodnotiacim kritériom – podobne ako sa predtým všetko realistické pokladalo za dobré, tak sa začala kladná estetická hodnota stotožňovať s termínom „avantgardný“ (Bakoš 1969, 24). Zároveň pripomína, že európske avantgardné hnutia mali svoje programové teórie, v ktorých sformulovali ideovo-estetické princípy svojej tvorby, odmietali umelecké tradície minulosti, vystupovali proti buržoáznej spoločnosti (v Rusku proti cárskemu režimu), ako predstavitelia moderného umenia sa vyznačovali odvážnym umeleckým experimentovaním a spoločenskou angažovanosťou.

Na formovanie vedeckých postojov mladého M. Bakoša mal okrem ruského formalizmu (predovšetkým lingvistu Romana Jakobsona) významný vplyv aj český štrukturalizmus, osobitne reprezentovaný Janom Mukařovským. Ten v 30. rokoch pôsobil na Slovensku, vyučoval estetiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Odvtedy sa intenzívne zaujímal o oblasť slovenskej vedy, kultúry a umenia, svojich študentov, medzi ktorých patrila aj M. Bakoš, viedol k analytickému mysleniu. Reflektoval myšlienky ruských formalistov, no predovšetkým rozvíjal teoretické pozície štrukturalizmu pri skúmaní literárnych a dramatických textov, filmových a výtvarných diel. Od tých čias oboch vedcov spájalo hlboké priateľstvo, intenzívne kontakty a dlhoročná spolupráca. V štúdiu „Jan Mukařovský a Mikuláš Bakoš“ O. Sládek konštatuje:

Značný podíl na tom mělo nejen to, že oba měli živý zájem o vědu a umění, ale také skutečnost, že co se týče typu osobnosti, byli si do jisté míry velmi podobní. Oba byli přísní racionalisté, oba se kriticky stavěli vůči jakékoli

nepromyšlenosti, nedúslednosti a nesystematičnosti, a to jak ve věde, tak v životě. (Sládek 2016, 65)

V prácach venovaných slovenskej poézii syntetizoval Mikuláš Bakoš postuláty ruskej formálnej školy a českého štrukturalizmu, zvlášť vyzdvihol ich prínos v oblasti modernej verzológie. V diele *Vývin slovenského verša* zdôraznil, že organizujúcim momentom veršovej štruktúry je akustická rovina, na ktorú sa napája zvukový i grafický aspekt a napokon aj významová zložka básnického textu (na rozdiel od klasicistického stopovo organizovaného a časomerného verša). Skúmajúc sylabickú podstatu básnického diela slovenskej štúrovskej generácie, sylabotónický verš P. O. Hviezdoslava, poéziu slovenského realizmu, symbolizmu i povojnovej tvorby, M. Bakoš významne prispel aj k vzniku modernej slovenskej fonológie. Opieral sa najmä o výskum českého verša v práci R. Jakobsona *O češskom stiche* (1923, neskôr *Základy českého verše*, 1926). Na uvedené výskumy na Slovensku ďalej nadviazali napríklad N. Beniaková (Krausová), V. Turčány a i.

Prvé vydanie práce *Vývin slovenského verša* možno označiť za počín zásadného významu, v mnohom anticipujúci aj novú metodológiu humanitných disciplín, predovšetkým semiotiky, estetiky a lingvistiky. Tento potenciál bol však vo vedeckom vývine samotného autora i slovenskej vedy a kultúry v nasledujúcich spoločenských etapách Slovenska (klerikálny štát, komunistický režim) potlačovaný a ideologicky deformovaný. Faktom je, že historické okolnosti vzniku diela (relatívna prosperita a demokracia prvej Československej republiky) boli pre rozvoj vedeckého myslenia pomerne priaznivé, preto mohol M. Bakoš slobodne reagovať na inšpirácie ruského formalizmu, pražského štrukturalizmu a Viedenského krúžku. Jeho scientistický prístup mu dovoľoval uvažovať vedecky

a historicky, vecne a objektívne zhodnotil verš viacerých básnických generácií. Vďaka svojej fundovanosti poukázal na vývinové osobitosti metra a rytmu slovenského básnictva, problematiku posúdil z nezávislej pozície svetového i domáceho verzologického uvažovania. Podobne ako niektorí predstavitelia ruského formalizmu (B. Tomaševskij, J. Tyňanov, R. Jakobson) označuje M. Bakoš za základný organizujúci činiteľ básnického textu rytmus, ktorý preniká všetkými zložkami verša, organizujúc ich vzájomný pomer. Akcentoval formálno-výstavbové momenty literárneho diela a metrický systém verša (rytmus), odhliadnuc od vonkajších (ideologických, psychologických či spoločensko-kultúrnych) faktorov literárnej tvorby. Takto zotrval na pozíciách prísneho scientizmu.³

-
- 3 V Bakošových vedeckých záveroch rezonujú podnety ruských formalistov (B. Tomaševskij, J. Tyňanov, R. Jakobson). Napríklad Boris Tomaševskij (1890 – 1957), ruský literárny vedec, teoretik verša a textológie, sa sústredil na otázky veršového rytmu: za základný princíp usporiadania básne nepovažoval metrum (stopy), ktoré chápal ako kategóriu pomocnú, ale rytmus, teda členenie veršovej reči na „verše“ ako rytmické a intonačné celky (*Poetika*, 1971). Zaoberal sa aj výskumom rytmu v próze, kde za základnú jednotku považoval opakujúci sa úsek textu, rečový takt (kolón). Verzologickým otázkam v duchu odlíšenie metra a rytmu sa v 20. rokoch venovali viacerí predstavitelia ruskej formálnej školy (B. Ejchenbaum, R. Jakobson, J. Tyňanov, V. Žirmunskij, O. Brik). Jurij Tyňanov (1894 – 1943) v práci *Problém básnického jazyka* (1924) prichádza s novým chápaním verša, v ktorom označuje rytmus ako konštruktívny princíp poézie: rytmus je dynamickým prvkom básne, pretože (podobne ako sujet v próze) „zápasí“ s inými výstavbovými zložkami diela (materiálom), mení ich zmysel. Aj literárna postava je podľa neho dynamická, nie jednoliata, pretože je súhrnom rozličných nesúrodých prejavov. Literárne dielo teda nevzniká spájaním jednotlivých zložiek (sémantických, syntaktických, lexikálnych, fonetických, morfológických), ale ich vzájomnou interakciou, napätím medzi nimi. Ak sa toto

V období krátko pred druhou svetovou vojnou zohrala v slovenskej literárnej vede významnú úlohu nová situácia, keď sa na bratislavskej univerzite začala formovať mladá generácia literárnych vedcov. Koncom 30. rokov sa hlásila k modernejším metodológiam, najmä k českému štrukturalizmu a ruskej formálnej škole (M. Bakoš, M. Považan, K. Šimončič). S iniciatívou presadzovania nevyhnutnosti medzioborového výskumu sa v rámci Spolku pre vedeckú syntézu (1937 – 1940)⁴ usilovala prostredníctvom literárnej morfológie diskvalifikovať idealistickú metafyziku heglovského historizmu a vtedy v podstate „amorfný pseudopozitivismus“. Tieto názory prezentoval predovšetkým M. Bakoš v programovej štúdii „K rozvoju slovenskej literárnej histórie“, v práci *Vývin slovenského verša* a v známej štúdii „Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry“, kde ponúkol scientistickú víziu typológie historických období slovenskej literatúry, postavenú komplexne vo vzťahu k estetickému špecifickému literárnych diel. Po roku 1948 bola však táto tradícia násilne

napätie a dynamika zautomatizuje, stane sa dielo bežným rečovým prejavom. Konštruktívnym princípom básnického jazyka sa J. Tyňanov postupne dostáva na pozície štrukturalizmu (čes. *Literární fakt*, 1988).

- 4 Spolok pre vedeckú syntézu, založený už v roku 1937, spájal mladých antitradicionalisticky zameraných humanitných vedcov, reagujúcich na podnety súdobej svetovej vedy. Združoval odborníkov z viacerých humanitných disciplín. Za filozofiu to bol I. Hrušovský, za literárnu vedu a estetiku M. Bakoš, M. Považan a K. Šimončič, za jazykovedu E. Paulíny, L. Novák, J. Ružička, národopis zastupoval A. Melicherčík, umenovedu J. Dubnický, významnými zahraničnými spolupracovníkmi boli P. Bogatyriov a J. M. Kořínek. Za približne štvorročné pôsobenie spolku (1937 – 1940) odznelo množstvo interdisciplinárnych prednášok a diskusií na zásadné teoreticko-metodologické témy.

prerušená pre ideologickú orientáciu literárnovedných výskumov v slovenskom prostredí.

Bakošovo nadväzovanie na podnety ruského formalizmu a českého štrukturalizmu, jeho vysoká schopnosť vedeckého myslenia a zovšeobecňovania vyúsťuje v 60. rokoch do nového okruhu teoreticko-metodologických a historiografických otázok (*Problémy literárnej vedy včera a dnes*, 1964). V ťažiskovej práci *Literárna história a historická poetika* (1973) prezentuje koncízny systém literárnej vedy na báze novej metodológie, označovanej pojmom historická poetika. Ide o syntézu štrukturálneho a historického prístupu k umeniu. Predmet historickej poetiky a význam literárneho kánonu definuje M. Bakoš v intenciách dejinného relativizmu ako vnútornej premenlivosti konštitutívnych prvkov literárneho diela, nadobúdajúcich v rozličných kontextoch odlišnú podobu a význam. Usiluje sa o charakteristiku dynamickej štruktúry literárneho procesu, slohového vývinu a žánrovo-druhej diferenciacie, ako aj synchronných a diachrónnych aspektov periodizácie literárnych dejín. Akcentuje problematiku štrukturálnej komparatistiky ako porovnávacieho skúmania literatúr v nadnárodnom kontexte medziliterárnych vzťahov a medzikultúrnej komunikácie. Bakošov široký interdisciplinárny prístup k ťažiskovým oblastiam literárnej vedy, k metodologickým a terminologickým aspektom výskumu vo významnej miere inicioval budovanie seriózných teoretických predpokladov pre vznik modernej slovenskej literárnej vedy a skúmanie svetových literatúr.

Za zamyslenie by určite stála aj otázka, čo mali M. Bakoš a ruskí formalisti spoločné okrem vyššie spomínaných vedeckých a metodologických postupov. Pri bližšom skúmaní si nemožno nevšimnúť prepojenie netradičných spôsobov prezentovania nekonvenčnej literárnej

vedy s extravagantným prezentovaním modernej umeleckej tvorby. V nasledujúcej časti textu uvažujeme o špecifickej pozícii ruského formalizmu, ktorý svojou prevratnou metodológiou významne zarezonoval v euro-americkej literárnej vede 20. storočia. Umelecký text formalisti skúmali s požiadavkou serióznej vedeckej exaktnosti, výsledky výskumu však často prezentovali provokatívnym manifestačným prejavom s príklonom k performance. Inšpirovaní šokujúcou poetikou ruského futurizmu s jeho odmietavým postojom k literárnemu dedičstvu, preniesli toto gesto do vedeckej sféry, do oblasti práce s literárnym textom. Originálnym prístupom ku skúmaniu štruktúry umeleckého textu vniesli do literárnej vedy nielen nový systém, metodológiu a prepracovanú terminológiu, ale podobne ako viacerí ich významní ruskí nasledovníci (V. Propp, L. Vygotskij) aj nečakané čitateľské a divácke dramatické napätie.

Metodologické prepojenie ruského formalizmu s literárnou avantgardou, predovšetkým s tvorbou ruských futuristov, na báze ktorej formalisti do istej miery koncipovali svoje teoretické názory, je zrejme najmä v počiatkovej, tzv. radikálno-manifestačnej fáze formalizmu. Súčasťou tvorby moskovských kubofuturistov (V. Chlebnikov, V. Majakovskij, V. Kamenskij, D. a N. Burľukovovci, A. Kručonych a i.) nebola len prezentácia novej estetiky, ale aj aktuálnych postojov k udalostiam doby. Čo ich k tomu viedlo? Nepochybne to bol meniaci sa politický kontext Európy a Ruska, ktorý si vyžadoval originálne stanoviská a kládol nové výzvy moderným vedcom i umelcom. Pri hľadaní jazykových výrazových prostriedkov poézie futuristi experimentovali s využitím neologizmov, s technikou koncových rýmov (asonancia) a zaumného jazyka, uprednostňujúceho zvukovú stránku slova pred jeho významom. Ako predstavitelia literárnej avantgardy sa orientovali na

estetickú stránku literárneho textu. Extravagantní futuristi deklarovali nové umelecké postoje nielen vo svojej nekonvenčnej tvorbe, významovo často neuchopiteľnej, či v provokatívnych manifestoch (najznámejším je *Zaucho verejnému vkusu*/Пощечина общественному вкусу, 1913), ale aj navonok šokujúcim životným štýlom, spôsobom seba prezentácie (od nekonformného oblečenia až k pouličnej či kaviarenskej recitácii svojich veršov). Kládli výzvu dobe v programových vyhláseniach, negujúcich tradičnú literatúru, umenie a spoločnosť.

Na rozdiel od expresívnych futuristov ruskí formalisti vo svojich textových analýzach spájali dosiaľ nespojiteľné: explicitne prísnu teoretickú exaktnosť vedeckých postupov s implicitne odľahčenou performatívnou prezentáciou výskumov a cielenou recipientskou príťažlivosťou. Metodologicky programovým oddelovaním textovej formy od jeho obsahu a zdôrazňovaním štruktúrálnej výstavby diela v zmysle umeleckého zámeru autora provokovali svojich súčasníkov i nasledovníkov v oblasti klasickej akademickej literárnej vedy. Vzbudzovali ostré polemické ohlasy nielen v kruhoch marxistickej kritiky, ktorej programová ideologickosť sa neskôr stala v sovietskom Rusku oficiálnou doktrínou, ale aj v radoch renomovaných a dodnes svetovo rešpektovaných predstaviteľov literárnovednej rusistiky. Jedným z nich bol M. Bachtin, ktorý preferoval skúmanie literárneho diela v širších kultúrno-spoločenských súvislostiach tvorby textu, jeho recepcie, interpretácie a komunikácie s potenciálnym čitateľom (napríklad v známej práci *Formálna metóda v literárnej vede*/Формальный метод в литературоведении, 1928).

Formalisti akcentovali estetickú funkciu literatúry, imanentné zákonitosti textovej štruktúry, svojimi teoretickými výskumami sa etablovali v euro-americkej

literárnej vede 20. storočia a významne posunuli jej metodologický status. Metodologicky je ruská formálna škola obvykle definovaná prísny scientizmom, uplatňovaním vedeckého inštrumentária prírodných a technických vied, na báze ktorého pristupovala k analýze výstavbových segmentov umeleckých artefaktov. Takto sa charakterizovali aj samotní formalisti, ktorí vnímali umelecký text ako súbor technických postupov v zmysle autorskej stratégie na dosahovanie estetického účinku. Na pozadí proklamovanej serióznej vedeckosti však formalisti počas textových rozborov viedli skrytý nekonformný dialóg s recipientom, odhaľujúc tak fascinujúce divadlo hry so slovom, vetou, výrazovými prostriedkami, s osudmi literárnych charakterov, s vnútornými konfliktami protagonistov a večného súboja jedinca so spoločnosťou, akoby chceli udržiavať nepretržitý kontakt medzi javiskom a hľadiskom.

Teoretické princípy školy sformuloval predovšetkým literárny vedec a spisovateľ Viktor Šklovskij (1893 – 1984) v raných prácach *Vzkriesenie slova* (Воскрешение слова, 1914) a *Umenie ako postup* (Искусство как приём, 1916), považovaných za neoficiálne manifesty ОРОЈАЗ-u.⁵

5 Formalizmus sa etabloval z podnetu mladých teoretikov a historikov literatúry, lingvistov a verzológov, ktorí sa združovali v petrohradskej skupine ОРОЈАЗ (Общество изучения поэтического языка/Общество изуčenja poetičeskogo jazyka – Spolok pre výskum básnického jazyka, 1916 – 1925 – V. Šklovskij, B. Ejchenbaum, O. Brik, J. Tuňanov a i.) a v Moskovskom lingvistickom krúžku (založenom študentami Akadémie vied v roku 1915 – R. Jakobson, P. Bogatyrev a i.). K nezávislým súputníkom smeru sa obvykle radia V. Tomaševskij a V. Žirmunskij. Neskorším centrom ruského formalizmu sa stal petrohradský Inštitút dejín umenia, kde v 20. rokoch minulého storočia pôsobili viacerí predstavitelia formálnej školy (J. Tuňanov, V. Žirmunskij, V. Tomaševskij).

Na základe skúmania poézie ruských futuristov prišiel k záveru, že zatiaľ čo hovorová reč je úsporná, básnická je zámerne komplikovaná. Platí, že estetický zážitok autor dosahuje sťažením čitateľskej recepcie diela. Tento prístup V. Šklovskij následne aplikoval aj v otázke sujetu pri tvorbe prozaických textov:

Cieľom umenia je pociťovanie vecí ako faktov videnia, a nie poznania; postupom umenia je postup „ozvláštnenia“ vecí a postup sťaženej formy, zväčšujúcej ťažkosť a dĺžku vnímania, keďže proces vnímania je v umení sám sebe účelom a musí byť predlžovaný; umenie je spôsob, ako prežívať robenie vecí, ale to, čo je urobené, nie je v umení dôležité. (Šklovskij 1971, 70)

Ústrednou otázkou „formálnej metódy“ sa preto stáva otázka „AKO text vzniká?“, čo znamená, že do popredia sa dostáva problém textovej štruktúry a roviny umeleckého výrazu. Čo však stojí za pozornosť z hľadiska našej témy, je fakt, že ruskí formalisti začali používať pre dovtedajšiu akademickú vedu (konzervatívnosť, deskriptívnosť, eklekticizmus) šokujúci performatívny spôsob prezentácie svojich radikálnych teórií. Etické otázky veľkého románu s prepracovanou psychológiou postáv odsunuli načas do minulosti a dôraz kládli na otázky autorských postupov, ktoré v ich interpretácii priniesli nový rozmer. Rozvoj moderných technológií v priemysle evokoval vnímanie stavby literárneho textu ako súboru „technických postupov“. Zrýchlený vývoj vedeckého myslenia evokoval exaktné postupy aj vo vedách o literatúre a umení. Ako významné sa ukázalo zistenie, že literárna tvorba nie je samoučelná, ale premyslená technická práca s textom. Súverénna sebareprezentácia originálnej metodológie formalizmu mala ambíciu osloviť nielen meniaci sa Rusko, ale tiež svet za jeho hranicami, čo sa mu nepochybne podarilo.

V. Šklovskij sa naladil na novú vlnu doby, jeho exaktne analýzy kompozičnej stránky prozaických textov sú dodnes napínavé ako drámy s nečakaným rozuzlením a čítame ich so zatajeným dychom: odkrývanie detektívnych postupov A. C. Doylea so zámernou retardáciou deja pre zvyšovanie čitateľského napätia či psychologické preskupovanie ľubostného vzorca vo vzťahu protagonistov v tvorbe A. S. Puškina. Vnímanie umeleckej reči teoretik formalizmu vníma ako sťažené – autor zámernou hrou s čitateľom dosahuje zvyšovanie napätia a silnejší estetický a emocionálny účinok. V. Šklovskij túto metódu následne uplatnil pri vlastnom odhaľovaní spisovateľskej stratégie sujetovej výstavby umeleckého textu. V diele *Teória prózy* (О теории прозы, 1929) rozlíšil niekoľko štruktúrotvorných sujetových typov (stupňovité vrstvenie motívov, prstencovité, resp. zauzlené – bez rozuzlenia niet sujetu, paralelizmus, navliekanie motívov, rámcovanie, kombinovanie viacerých sujetových typov). V štúdiu z uvedenej práce „Stavba poviedky a románu“ V. Šklovskij pútavo, cestou postupných krokov odhaľuje funkcie usporiadania motívov ako stavebných prvkov narácie príbehu. V Puškinovom románe vo veršoch *Eugen Onegin* (1832) analyzuje Šklovskij básnikovu hru s čitateľom zámerným kombinovaním viacerých motívov výstavby textu: stupňovitej, prstencovitej a zauzlenej. Zvyšovanie psychologického napätia dosahuje disharmonickým preskupovaním vzájomných citových vzťahov Puškinových protagonistov. Takýto postup označuje ako novelu s prekážkami, ktorú definuje na základe ľubostného vzorca:

Pre novelu je potrebná láska s prekážkami. Napríklad A miluje B, B nemiluje A. Keď sa B zaľúbi do A, A už neľúbi B. Na princípe tejto schémy sa budujú vzťahy Eugena

Onegina a Tatiány. Príčiny, že sa nezaľúbia do seba súčasne, sú motivované psychologicky. (Šklovskij 1971, 142)

Okrem rozboru textovej štruktúry diel najvýznamnejších autorov ruskej literatúry 19. storočia, na ktorú sa formalisti prevažne zameriavali (A. S. Puškin, N. V. Gogoľ, F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj, A. Čechov a i.), Šklovskij venoval pozornosť výstavbe detektívnych noviel A. C. Doylea z cyklu *Dobrodružstvá Sherlocka Holmesa* (1892). Teoretik exaktným spôsobom mapuje sujetové postupy obľúbeného anglického autora, všíma si najmä premyslenú stratégiu zvyšovania čitateľského napätia zámerom retardáciou vývinu dejových udalostí. To všetko V. Šklovskij zhrnul do všeobecnej schémy s názvom novela s tajomstvom.

Boris Ejchenbaum (1886 – 1959) v brilantnej analýze známej Gogoľovej prózy z cyklu *Petrohradské poviedky* akcentuje divadelnú významovú rovinu diela – štúdia „Ako je napísaný Gogoľov Plášť“ (Как сделана Шинель Гоголя, 1918) sa vo všeobecnosti radí k východiskovým dielam modernej naratológie. Poukazuje na význam rozprávačskej techniky *skazu* (navodenie autenticity hovoreného slova), ktorý vo výstavbe prozaického textu preberá úlohu sujetu. V Gogoľovej poviedke je skaz realizovaný ako osobný tón a výrazový jazyk s hercom v pozadí, kompozícia nie je len jednoduchým reťazením žartov, ale premyslenou sústavou mimických, artikulačných a deklamačných gest, kde významnú úlohu zohráva zvuková komika a melodramatická intonácia. S týmto Gogoľovým zámerom je spojená aj jeho záľuba v etymologických kalambúroch, v „Plášti“ realizovaná napríklad autorovým výberom mien a pomenovaní, ktoré nemajú „zmysel“, teda „zaumných“ slov, otvárajúcich priestor pre autorovu svojráznu sémantiku. Poviedka je koncipovaná ako tragikomédia (známy

Gogolov „smiech cez slzy“) alebo skôr pantomimická moderná absurdná dráma. B. Ejchenbaum znovuobjavil klasikov performatívny talent (je známe, že Gogol miloval divadlo, rád deklamoval svoje texty). Jeho poviedku zároveň možno vnímať ako predlohu k divadelnej hre s podrobnou charakteristikou prostredia, charakterov účinkujúcich postáv a ich vzťahov, výtvarnej stránky – kulís a kostýmov, a v neposlednom rade ako systém premyslených dramatických postupov (podobne ako v poznámkach divadelného scenáristu, ktoré uvádzajú režiséra a hercov do deja). Postupy Gogolovej narácie – *skazu* B. Ejchenbaum ilustruje na kompozícii poviedky, pričom sa opiera o špecifickú literárnovednú terminológiu: *komický skaz* (uvoľnené syntaktické usporiadanie textu, žarty, významové a zvukové kalambúry, postupy slovnej mimičky a gestá, osobitné komické artikulácie, za ktorými akoby sa skrýval herec).

Na myšlienky formálnej školy nadviazali v ruskom prostredí viacerí bádatelia. Reagovali najmä na metodologické impulzy v oblasti skúmania textovej štruktúry na báze postupných krokov odhaľovania autorskej stratégie, svoje výskumy však ďalej smerovali vlastnou cestou. Napríklad podľa Vladimíra Proppa (1895 – 1970), považovaného tiež za jedného zo súčasníkov ruského formalizmu či predchodcu modernej naratológie a štrukturalizmu, sú v tzv. čarodejnej rozprávke (resp. v oblasti literárneho diela vo všeobecnosti) vzťahy medzi motívmi oveľa dôležitejšie ako jednotlivé motívy a ich typy. V ťažiskovej práci *Morfológia rozprávky* (Морфология сказки, 1928, slov. 1971) prichádza ruský folklorista a literárny vedec k zásadnému objavu fungovania zákonitostí, riadiacich kompozíciu rozprávkového žánru ako spôsobu podania udalostí príbehu – narácie. Prvou a najdôležitejšou operáciou, ktorú V. Propp používa pri práci s textom, je,

že ho – podobne ako V. Šklovskij – segmentuje do sústavy premyslených krokov spisovateľa. Za základ svojej metódy považuje skúmanie rozprávky podľa funkcií účinkujúcich postáv, ktoré sa v rozprávkovom žánri prekvapivo často opakujú. Pod funkciou rozumie čin účinkujúcej osoby, ktorá sa určuje z hľadiska jeho dôležitosti pre priebeh deja (určujúci je teda dej, nie jeho vykonávateľ – postava). V. Propp konštatuje, že poradie funkcií/motívov v rozprávke je vždy rovnaké, zároveň však upozorňuje, že uvedená zákonitosť sa týka iba folklórneho žánru. Pritom zďaleka nie všetky rozprávky obsahujú všetky výstavbové funkcie, to ale vôbec neovplyvňuje zákonitosti celkového poradia a funkcií ostatných zložiek, ktoré sú na základe danej schémy implicitne prítomné a dajú sa teoreticky rekonštruovať.

Koncepcia psychologickéj literatúry L. Vygotského (1896 – 1934) je na ruský formalizmus nadväzujúca téza o prekonávaní odporu materiálu umeleckou formou. V monografii *Psychológia umenia* (Психология искусства, 1925, čes. 1981) tento ruský psychológ a literárny teoretik označuje za cieľ umenia a autorskej stratégie samotný proces vnímania, teda proces recepcie umeleckého diela čitateľom. Formálnej škole vyčíta redukovanie tvorby na kompozičné postupy a nepochopenie psychologického významu literárneho materiálu. Tému formalistov „umenie ako postup“ podrobuje logickej otázke: „Postup k čomu?“ Polaritu pocitov pri prežívaní umeleckého dojmu, vyplývajúcu z disharmónie obsahu a formy, považuje za základ „očistného“ účinku estetickej reakcie. Podporuje názor V. Šklovského, že výber materiálu a jeho usporiadanie je pre tvorbu literárneho textu významný. Na základe analýzy rozličných literárnych žánrov L. Vygotskij dospieva k zisteniu, že každé umelecké dielo, presnejšie konkrétne

a zámerné autorské usporiadanie literárneho materiálu (sujet a spôsob podania udalostí príbehu – narácia) vyvoláva u recipienta protikladné pocity, medzi ktorými dochádza ku krátkemu spojeniu (skratu). Tým umožňuje vybitie kladných či záporných emócií u čitateľa bez toho, aby konkrétnu situáciu sám zažil, pretože sa v istom momente dokáže psychologicky stotožniť s literárnou postavou. Túto esteticko-emocionálnu reakciu L. Vygotskij nazýva pojmom katarzia – psychologické očistenie sa od nadvlády citov.

Formálnou školou proklamovaný prísny scientizmus sa neraz prelína s avantgardnou provokatívnosťou a hrovou performatívnosťou, príznačnou pre oveľa neskorší postmodernizmus. Nekonvenčné vedecké postupy ruských formalistov so sklonom k ironickej sebareflexii (ktoré si neskôr čiastočne osvojil aj Mikuláš Bakoš) vedú k myšlienke, že pôsobenie bádateľa v rámci vedeckej komunity i širšej kultúrnej verejnosti možno vnímať ako špecifický spôsob sebaaprezentácie a predstavenia. Počas vystúpenia pred publikom referujúci argumentuje, demonštruje, ilustruje a obhajuje výskumnú metodológiu a výsledky vlastnej či tímovej činnosti. Dôležitú úlohu zohráva tiež popularizácia jeho vedeckých poznatkov pre laickú verejnosť v médiách a v neposlednom rade vysokoškolská výuka a tvorba učebných textov. Vedci nie sú zvyknutí vnímať svoje vystúpenia ako predstavenia, avšak verejná prezentácia výsledkov výskumu je – s jemným zveličením povedané – „divadlom jedného herca“, pričom vedec je zároveň hercom, režisérom i autorom scenára. Deje sa to s podporou „dramaturgického režijného“ pozadia, teda vedeckého fóra, ktoré podujatie (konferenciu, sympóziu a pod.) organizuje (vedecké inštitúcie, univerzity, kultúrne inštitúcie). Pred komunitou kolegov vedec obhajuje svoju odbornú akribiu, preto záleží aj na spôsobe

prejavu a podania problematiky. Oddávna pritom používa rozličné pomôcky (tabuľky, grafy, obrázky, nahrávky), ktoré v súčasnosti najčastejšie supluje powerpointovou prezentáciou ako syntézou obrazu a zvuku za pomoci modernej techniky. Pri nových možnostiach masmediálnej komunikácie (predovšetkým internetu) môže vedec osloviť širokú vedeckú komunitu aj prostredníctvom videokonferencií. Pri popularizačných aktivitách môže prostredníctvom rozhlasu, televízie a internetu osloviť či informovať celosvetovú verejnosť. Nie je už odkázaný len na časopisecké či knižné publikácie, šetrí čas, finančné prostriedky a námahu. Prednáškové turné môže vďaka mediálnemu priestoru absolvovať z pohodlia svojej pracovne. Otázka znie, či tieto možnosti dostatočne využijeme, hoci netreba podceňovať ani názor tradičnejšie založených bádateľov, ktorí tvrdia, že nič nemôže nahradiť osobnú účasť na vedeckých podujatiach, stretnutia kolegov z daného odboru, vedecké diskusie v pléne či neformálne rozhovory vo foyer a na večerných rautoch.

Ruskí formalisti svojím originálnym metodologickým prístupom vniesli do modernej literárnej vedy nielen nový systém skúmania a exaktne prepracovanú terminológiu, ale aj nečakané čitateľské a divácke napätie. V závere našej úvahy o statuse a podobách vedeckého výskumu si preto dovoľíme konštatovať, že bádateľ si počas verejného vystúpenia a prezentácie hypotéz či výsledkov svojej práce musí neustále udržiavať pozornosť auditória, presvedčiť prítomných odborníkov i celú akademickú obec relevantnou argumentáciou, ako aj strhujúcim prednesom, a zakončiť prejav vypointovaným teoretickým záverom, aby si podobne ako každý performer vyslúžil uznanie a potlesk publika.

Čím nám bol Mikuláš Bakoš?
(Paradoxy reflexie v slovenskom
literárnovednom myslení)

Mikuláš Bakoš zanechal výraznú stopu v slovenskej literárnej vede naprieč celým generačným bádateľským spektrom 20. storočia, presahujúc až do súčasnosti k jej najmladším predstaviteľom. Bakošov metodologický odkaz rezonoval nielen v bádateľských prácach staršej a novej slovenskej slavistickej a rusistickej generácie, ale aj vedcov venujúcich sa najrozličnejším svetovým literatúram a ich reflexii v slovenskom literárnovednom prostredí v rámci komparatistických výskumov. Rovnako sa jeho vplyv prejavil aj v slovakistických prácach reagujúcich na impulzy ruskej formálnej školy, estetiku európskych avantgárd, lingvistiky, semiotiky a štrukturalizmu. Z generácie Bakošových mladších súčasníkov možno spomenúť predovšetkým rusistky Emu Panovovú a Soňu Lesňákovú, slavistu a komparatistu Dionýza Ďurišina či polonistu Pavla Winczera, ale aj romanistu, bádateľa v oblasti umeleckej avantgardy a verzológa Ladislava Franeka. Z najmladšej generácie odborníkov na dielo M. Bakoša jednoznačne vyčnievajú odborník na modernú komparatistiku Róbert Gáfrik a slovakista Dušan Teplan, skúmajúci Bakošov odkaz v oblasti slovenského nadrealizmu a štrukturalizmu.

Napriek všetkému povedanému musíme konštatovať, že komplexný a systematický výskum vedeckého diela M. Bakoša na Slovensku dodnes absentuje. Možno však povedať, že ho do istej miery supluje hoci skôr sporadická, no pomerne bohatá a kvalitná reflexia. Napriek rozmanitosti prístupov je v mnohom zásadná. Ide o dobové reakcie Bakošových súčasníkov, vedeckých kolegov i mladších nasledovníkov, často jeho bývalých študentov či aspirantov. Ťažisko tejto reflexie spadá prevažne do obdobia druhej polovice 20. storočia, čiastočne do prvých desaťročí nášho storočia. Tvoria ju predovšetkým ohlasy na Bakošove knižné práce, štúdie a články, predslovy

i doslovy, reakcie na vystúpenia na vedeckých konferenciách, akcentujúce Bakošove prevratné metodologické názory a postoje. Ohlasy sú primárne časopisecké – recenzie a články, často jubilejné i polemické, ale aj seriózne vedecké štúdie či úvodné texty k Bakošovým knižným publikáciám a vydaniam z rozličných období jeho vedeckého pôsobenia. Je zrejmé, že ucelená reflexia Bakošovho vedeckého odkazu v slovenskom literárnovednom prostredí zatiaľ nerezonuje, v súčasnom období sa však vo vedeckých kruhoch jej potreba stále intenzívnejšie pociťuje.

V danej súvislosti je potešujúci záujem mladšej generácie literárnych vedcov, o čom svedčí nedávno publikovaná zborníková práca *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016). Nachádzajú sa v nej príspevky, ktoré odzneli v roku 2014 na seminári organizovanom nitrianskym literárnym vedcom a vysokoškolským pedagógom D. Teplanom pri príležitosti 100. výročia Bakošovho narodenia. Prínos zborníka spočíva v tom, že obsahuje nielen štúdie o osobnosti a diele M. Bakoša, ale aj kompletný bibliografický súpis jeho prác a rôzne ilustratívne archívne materiály, pozostávajúce z Bakošovej korešpondencie, spomienkových článkov, básnických ohlasov či pútavých fotografií. Ponúka tiež bezprostredné dobové reakcie vedcov, kultúrnej verejnosti i politických kruhov po vydaní známej antológie prekladov statí ruských formalistov *Teória literatúry* (1941). V úvode tejto pozoruhodnej zborníkovej práce zostavovateľ D. Teplan konštatuje:

Aj keď táto publikácia nemôže nahradiť dôsledný a systematický výklad Bakošovho diela, dúfame, že každému, kto sa o takýto výklad niekedy pokúsi, poskytne veľa dôležitých informácií. Okrem toho budeme veľmi radi, ak naša práca aspoň sčasti prispeje aj k širšiemu

bádaniu historických, kultúrno-spoločenských a metodologických aspektov modernej literárnej vedy na Slovensku. (Teplan 2016, 7 – 8)

Bádateľský prínos jedného z „otcov“ modernej slovenskej literárnej vedy M. Bakoša spočíva predovšetkým v tom, že ako interdisciplinárny humanitný vedec a spoluzakladateľ Spolku pre vedeckú syntézu (1937) zanechal množstvo impulzov pre súčasné literárnovedné myslenie, verzológiu, poetiku, literárnu historiografiu a moderné porovnávacie štúdiá.

Zložitosť komplexného spracovania vedeckého odkazu M. Bakoša spočíva v jeho širokom interdisciplinárnom zábere, v mnohostrannosti jeho literárnovednej práce a záujmov, ktoré by však zároveň mohli byť akýmsi „kľúčom“ k uchopeniu a systematickej recepcii jeho diela. Možno ho označiť tak za slovakistu, ako aj rusistu či „svetovistu“, na pôde literárnej vedy vystupoval nielen ako literárny teoretik a historik, ale v neposlednom rade aj ako translatológ a excelentný prekladateľ vedeckých textov s akcentom na integrovanie moderných metodologických a terminologických aspektov literárnovedného výskumu na Slovensku. Staršiu i novšiu reflexiu Bakošovho diela možno podľa toho rozdeliť na komparatistickú (D. Ďurišin), metodologicko-teoretickú a historickú (O. Čepan, M. Harpáň, J. Pašteka, V. Mikula, R. Gáfrík), štrukturalistickú (N. Krausová, P. Zajac, J. Bakoš, J. Števček, F. Matejov, P. Michalovič, D. Teplan), verzologickú (I. Hrušovský, L. Franek), terminologickú a translatologickú (S. Pašteková) či zameranú na teoretické otázky literárnej moderny a avantgardy (I. Cvrkal, P. Bunčák, M. Hamada, D. Teplan, M. Tomčík).

Ilustratívnym príkladom v uvedenom zmysle môže byť číslo časopisu pre výskum svetovej literatúry *Slovak*

Review (1/1994), v ktorom vyšli tri ťažiskové štúdie (P. Winczer, I. Cvrkal a V. Marčok) o vedeckom odkaze M. Bakoša pri príležitosti jeho nedožitých osemdesiatych narodenín. V štúdiu „Mikuláš Bakoš – prínos, historické zaradenie, vývinové hranice“ sa Pavol Winczer vyjadruje k viacerým podstatným faktom Bakošovej osobnosti a vedeckého diela v duchu dobových súvislostí po páde komunistického režimu:

keď si ľudia aj inštitúcie v zmenených podmienkach znovu hľadajú opodstatnenie, a práve preto sa vracajú k svojim koreňom, prihlasujú sa k pôvodným východiskám, ešte nedeformovaným mocensko-ideologickými tlakmi. Za takejto situácie si ako obnovené pracovisko – Ústav svetovej literatúry SAV – pripomíname Mikuláša Bakoša, zakladateľa, riaditeľa (1964 – 1972) a najvýznamnejšiu vedeckú osobnosť pôvodného Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV. [...] Orientoval nás na scientizmus, t. j. analytický výskum literárnych textov a procesov, učil nás úsiliu o presné myslenie a vyjadrovanie, o pojmoslovnú precíznosť a podloženosť našich tvrdení. Dbal o jasné metodologické a teoretické vedomie. Bolo to dôležité najmä v čase po simplifikáciami poznačenej teoretickej reflexii, keď si naša disciplína v relatívne slobodnejších 60. rokoch druhej polovice storočia znovu hľadala prístupy adekvátne jej predmetu. (Winczer 1994, 60 – 61)

Autor štúdie ocenil nielen široký teoreticko-metodologický, resp. štrukturalistický rozmer Bakošových výskumov, ale tiež literárnohistorický nadhľad, na základe ktorého chápal literárny vývin ako nadnárodný celoeurópsky proces, a preto akcentoval potrebu skúmať ktorúkoľvek inonárodnú literatúru v kontexte širších kultúrnych súvislostí a v sústredení sa na systémové javy.

Ako na to pred časom upozornila literárna vedkyňa Mária Kusá (okrem iného aj na webových stránkach Ústavu svetovej literatúry SAV, 2019, 2021), významné slovenské rusistky Ema Panovová a Soňa Lesňáková svoj profesionálny život zasvätili materiállovému a komparatistickému bádaniu ruskej a slovenskej literatúry. Treba dodať, že tak robili v dobách, ktoré neboli nijako ľahké, lebo ruská literatúra a jej vnímanie boli silne poznamenané ideologizáciou. Výskumne bola pre obe bádateľky charakteristická sféra slovensko-ruských kultúrnych a literárnych vzťahov 19. a 20. storočia. Tým boli blízke predovšetkým komparatívnym postupom M. Bakoša – pod bezprostredným kontaktom s jeho vedeckou osobnosťou sa ako mladšie kolegyne-rusistky formovali, podobne ako rusista, neskôr významný komparatista a známy odborník v rámci v nadnárodných literárnych spoločenstiev Dionýz Ďurišin. Ten svoje počiatkové výskumy v oblasti slovensko-ruských literárnych vzťahov predstavil v práci *Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol'* (1966), neskôr v duchu bakošovskej metodológie významne rozšíril pôsobnosť porovnávacej literárnej vedy. Prezentoval sa v bohatej škále vlastných prác i v širokej medzinárodnej spolupráci s ruskými, talianskymi či francúzskymi literárnymi vedcami. Významné výsledky dosiahol v rámci viacdielneho komparatistického kolektívneho projektu *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* (1987 – 1993) a slovensko-talianskeho projektu *Il Mediterraneo. Una Rete Interletteraria/Stredomorie. Medziliterárna sieť* (2000). Popri tom publikoval celý rad podnetných publikácií: *Teória medziliterárneho procesu* (1985), *Dialógy a reflexie o medziliterárnosti* (1988), *Systematika medziliterárneho procesu* (1988), *Čo je svetová literatúra?* (1992), *Svetová literatúra perom a dlátom* (1993) a i.

Bádateľskú činnosť Emy Panovovej najvýraznejšie prezentujú štyri knižné monografie. Tie poskytujú vždy aj širšiu slavistickú kontextualizáciu, najmä vo vzťahu k romantickej poézii. E. Panovová sa koncentrovala na otázky básnickej tvorby v ruskej literatúre a na reflektovanie príčin, charakteru a miesta jej prekladov do slovenčiny. V knihe *Puškin v slovenskej poézii do roku 1918* (1966) poukázala na podnety (ale aj ich konkrétnu podobu a absenciu) tvorby A. S. Puškina pre slovenskú poéziu v jednotlivých fázach vývinu slovenskej literatúry: v období klasicizmu, preromantizmu, romantizmu, realizmu i moderny. V súbore štúdií a statí *Vzťahy a konfrontácie* (1977) rozšírila svoj záber o ďalších autorov – zamerala sa na slavianofila A. S. Chomiakova, ktorý v slovenskej recepcii istý čas predstihol A. S. Puškina, či na veľkého romantika M. J. Lermontova. Autorka v knihe zároveň širšie komparatisticky usúvzťažnila ruský a slovenský realizmus s poľskou či nemeckou literatúrou. V publikácii *Ruská a sovietska poézia na Slovensku 1918 – 1938* (1983) na materiáli z medzivojnového obdobia načrtla niekoľko línií poetických príbuzností klasickej (A. S. Puškin, M. J. Lermontov) i modernej ruskej literatúry (B. Pasternak, A. Blok, S. Jesenin) so žánrovou a tematickou orientáciou slovenskej básnickej moderny a medzivojnovkej poézie vôbec. Poslednú knižnú prácu E. Panovovej predstavuje sumarizačná monografia *Stopäťdesiat rokov slovensko-ruských literárnych vzťahov* (1994). Ide o obsažné zhrnutie a zovšeobecnenie jej predošlého výskumu – či už vzťahového, alebo preklad reflektujúceho charakteru. Význam tejto knižky spočíva najmä v dôslednom a relevantné fakty spracúvajúcim uchopení literárnych, ale aj mimoliterárnych okolností literárneho i širšie kultúrneho diania. Jej texty zmysluplne a odhaľujúco umožňujú demystifikáciu alebo demýtizáciu slovensko-ruských literárnych vzťahov.

Soňa Lesňáková sa vo svojej vedeckej práci sústredila na skúmanie slovensko-ruských literárnych vzťahov od konca 19. storočia po súčasnosť s dôrazom na kontaktné vzťahy a typologické súvislosti. Jej práce boli vždy založené na výskume archívnych či časopiseckých prameňov, od zakladajúcej generácie slovenskej literárnej vedy si osvojila zásadu pracovať ad fontes – a tej sa nikdy nespreneverila. Vždy vychádzali z konkrétnych dát a svedčia o pozoruhodnej zrelosti a schopnosti práce s primárnymi prameňmi. Už jej prvá monografia *Maxim Gorkij v slovenskej kultúre* (1961) dokumentuje tento prístup. Napriek pochopiteľnému dobovému zaťaženiu knihy predovšetkým prvá časť „Ohlas Gorkého diela na Slovensku po roku 1918“ je úspešným pokusom o rekonštrukciu dobových slovensko-ruských kultúrnych vzťahov. Lesňákovovej neprokľamaná ukotvenosť v slovenskom kultúrnom priestore je zreteľná i v druhej monografii *Cesty k realizmu. J. G. Tajovský a ruská literatúra* (1971). Tá predstavuje podrobné porovnávacie analýzy poviedkovej tvorby L. N. Tolstého, A. P. Čechova a M. Gorkého s tvorbou J. G. Tajovského. V nasledujúcej knihe desiatich štúdií *Slovenská a ruská próza. Kontakty a preklady* (1983) okrem typologických súvislostí dvoch literatúr kompetentne pertraktovala prekladateľskú, ako aj recepčnú problematiku.

Na aktivity M. Bakoša ako teoretika literárnej avantgardy, od 30. rokov minulého storočia spojených hlavne s umeleckým hnutím slovenského nadrealizmu (jeho štúdie, články, edičná činnosť), poukazuje germanista Ivan Cvrkal v príspevku „Z názorov Mikuláša Bakoša na modernu a avantgardu“. Pripomína, že M. Bakoš paralelne budoval princípy novej literárnovednej metodológie, pričom vychádzal z niektorých prejavov európskeho avantgardného umenia, z hnutia ruských formalistov a podnetov českého štrukturalizmu. Pre jeho koncepciu

avantgardy bolo príznačné prepojenie vedeckej a umeleckej avantgardy, konkrétne realizované v Spolku pre vedeckú syntézu, názorovo vyhranej skupiny slovenských básnikov-nadrealistov, výtvarníkov a intelektuálov. V teoretických podnetoch si u M. Bakoša prioritné miesto uchovávala ruská formálna metóda (B. Ejchenbaum, R. Jakobson a ďalší), ktorá podľa I. Cvrkala spätne účinkovala ako kľúč k novým aspektom literárnej vedy i pri formovaní názorov na slovenskú avantgardu (Cvrkal 1994, 69 – 71). V tejto súvislosti autor štúdie ďalej pripomína jeho pozoruhodné názory na rozdielnosť formalizmu a štrukturalizmu a ich osobité prepojenie. Podľa M. Bakoša je

štrukturalizmus v podstate iba iné pomenovanie pre teoretický systém, vypracovaný formalistami [...] Formalizmus sa uplatnil v literárnej vede a štrukturalizmus zase hlavne v jazykovede. Oba sa vyvinuli v inej dobe, prostredí a odlišnej vedeckej situácii. (Bakoš 1969a, 151).

V Bakošovej vedeckej koncepcii I. Cvrkal oceňuje jeho „kolektívne“ poňatie vedy, prízvukujúc paralely medzi viedenským scientizmom, Pražským lingvistickým krúžkom a ruskou formálnou školou. Prísny literárnovedný scientizmus založil na odmietaní pozitívizmu, psychologizmu a idealistických predstáv vo vedeckej práci. Autor štúdie pripomína, že najvýznamnejšími Bakošovými počinmi na pôde Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV boli zorganizovanie medzinárodnej vedeckej konferencie *Problémy literárnej avantgardy* (1965) a publikovanie syntetickej monografie *Avantgarda 38* (1969). Na tieto významné aktivity nadviazal v 90. rokoch samotný I. Cvrkal ako hlavný riešiteľ kolektívneho grantového projektu *Dejiny európskych literatúr 20. storočia* (1998 – 2000), ktorý vyvrcholil medzinárodnou vedeckou konferenciou *Európske*

literárne avantgardy 20. storočia (1999) a neskorším vydaním rovnomenného zborníka (2005).

Naopak, Viliam Marčok v polemickej štúdii „Mikuláš Bakoš a štrukturalizmus“ poukazuje na Bakošov komplikovaný vzťah k štrukturalizmu, presnejšie na rozporuplné vnímanie tohto vzťahu v dobovom kontexte jeho súčasníkmi. Podľa autora štúdie bol M. Bakoš na jednej strane vnímaný ako zakladateľ a najdôslednejší realizátor slovenského literárnovedného štrukturalizmu, na druhej strane sa tým údajne usiloval istú slovenskú „závislosť“ na ňom „prekryť“ uvádzaním odkazu ruského formalizmu do povedomia slovenskej literárnej vedy (Marčok 1994, 79 – 84). Túto skutočnosť komentuje aj Anton Popovič v práci *Štrukturalizmus v slovenskej vede* (1970) ako snahu o zvýraznenie „nezávislosti“ slovenského štrukturalizmu na českom. Prezentovanému Popovičovmu názoru podľa V. Marčoka síce nahrávajú spoločné antipozitivistické postoje a personálne zastúpenie (prednášky P. Bogatyreva, J. M. Kořínka, J. Mukařovského a R. Jakobsona), evokujúce ontologicko-genetickú zhodu medzi slovenským a českým štrukturalizmom, na druhej strane však pri hlbšej konfrontačnej analýze oboch smerov V. Marčok upozorňuje na nevyhnutnosť konfrontácie názorov M. Bakoša a F. Vodičku, z ktorých prvý bol predovšetkým teoretikom a metodológom a druhý bytostne literárnym historikom. V súvislosti s Bakošovou prácou *Vývin slovenského verša* (1939) však V. Marčok upozorňuje na Bakošov trvalý záujem o historickú poetiku, na čo mali nepochybne vplyv diela ruských formalistov:

Ruský formalizmus je evidentný v Bakošových názoroch na vývin literatúry vo viacerých momentoch. Jedným z nich je záujem o vytvorenie systematickej historickej poetiky, ktorej jadro v zmysle odkazu A. N. Veselovského

mal tvoriť výskum premien žánrových foriem ako základných tvarov vývinu a nositeľov jeho kontinuity. Aj pre Bakoša sú druhy a žánre ako najvyššie tvarové entity zdrojom a základňou literárneho vývinu. (Marčok 1994, 83)

Zároveň V. Marčok upozorňuje na fakt, že ruský formalizmus v súčasnosti vystupuje z tieňa štrukturalizmu a začína sa skúmať ako osobitý a veľmi podnetný fenomén (84; pozri aj Popovič 1970, 66).

Reflexia Bakošovej osobnosti a vedeckého diela z pera staršej generácie slovenských literárnych vedcov, jeho súčasníkov či „odchovancov“ sa koncentruje prevažne do obdobia 70. až 80. rokov, spojeného s reakciou na predčasný odchod tohto výnimočného literárneho vedca a zakladateľa Ústavu svetovej literatúry a jazykov. Následne záujem ožíva začiatkom 90. rokov po ideologickom uvoľnení v spoločnosti a pripomínaní si 20. výročia úmrtia M. Bakoša. V spomenutom období posledných troch desaťročí 20. storočia literárna veda reflektuje predovšetkým Bakošove výskumy v oblasti literárnej avantgardy, historickej poetiky, ale aj literárnovednej komparatistiky a recepcie inonárodných literatúr v slovenskej kultúre. Po roku 2000 sa mladší predstavitelia našej literárnej vedy orientujú viac na Bakošov vzťah k štrukturalizmu a jeho prínos v slovenskom vedeckom prostredí.

V nasledujúcich riadkoch nášho uvažovania sa výberovo zameriame na viaceré zásadné prístupy recipovania Bakošovho vedeckého odkazu. K nim nepochybne patrí prístup, ktorý si zvolil renomovaný slovenský literárny vedec Oskár Čepan v úvahe „Štatút literárneho vedca“ (1984). Kolegu M. Bakoša vníma ako nesporne inšpirujúcu osobnosť, uprednostňujúcu racionálny pohľad pred emocionalitou s občas až neosobne mrazivou logikou myslenia. Bakošove kritériá a metodologické princípy

boli podľa neho oporou pri budovaní progresívnej slovenskej literárnej vedy. Vystupoval proti skostnatenému pozitivizmu, bibliografickému faktografizmu a ekleticizmu aj vďaka teoretickej blízkosti k ruskému formalizmu a pražskému štrukturalizmu. Za hlavné kritériá Bakošovho štatútu exaktnej vedy O. Čepan považuje systém integrácie teoreticko-metodologických aspektov interdisciplinárnosti, historizmu a komparatistiky. Nadväzuje tak na svoje skoršie úvahy z textu „Literatúra – systém a dejiny“ (1972), kde Bakošovu metodológiu metaforicky prirovnáva k zákonitostiam fungovania vesmírnych telies a naznačuje tak jeho vzťah k exaktnej podstate prírodných vied.

Podobne už spomenutý germanista Ivan Cvrkal v štúdií „Prínos Mikuláša Bakoša do slovenskej vedy, literatúry a kultúry“ pripomína, že

Bakoš svoje literárne a kultúrne aktivity nekoncentroval len na vývin slovenskej literatúry. Intenzívne sledoval aj európsku literárnu situáciu, najmä avantgardné hnutia. Podnetne zasiahol do diskusií o slovenskom nadrealizme ako autonómnom prejave nadnárodného surrealizmu. (Cvrkal 2002, 183)

Jeho vedecká orientácia bola inšpirovaná predošlým záujmom o ruskú formálnu metódu, ruský futurizmus, francúzske avantgardné umenie, ako aj neskorší český štrukturalizmus. Z uvedených dôvodov vlastnú literárnohistorickú a teoreticko-analytickú metodológiu doplnil o komparatívny rozmer skúmania vzťahov domácej literatúry k inonárodným literatúram a kultúram (predovšetkým vo svojich zrelších vedeckých dielach).

Rovnako aj teoretik literárnej komparatistiky Dionýz Ďurišin v ťažiskovej štúdií „Počiatky záujmu

o medziliterárne vzťahy v diele Mikuláša Bakoša“ (1984) mapuje zložitý, no zároveň v podstate prirodzený vývin Bakošovho vzťahu k medziliterárnemu procesu v súvislosti s recepciou inonárodných literatúr v slovenskej kultúre, s otázkou literárnej historiografie, periodizácie dejín a literárneho kánonu, systemizácie vedeckej terminológie a exaktnejšej metodológie vedeckého výskumu v kontexte svetovej literárnej vedy. D. Ďurišin následne syntetizuje široký vedecký záber M. Bakoša, uvažuje o dvoch významných momentoch v procese Bakošovho záujmu o cudzie literatúry. Ako prvú predstavuje literárnohistorickú motiváciu, zacielenú na rekonštrukciu dejín slovenskej literatúry, na jej vývinovú dynamiku, konkrétne na formy a vzťahy slovenskej literatúry k iným literatúram. Primárne prejavoval záujem o českú literatúru, následne o literatúru maďarskú a širší európsky kontext. Na základe toho sa formuje jeho pohľad orientovaný „ponad“ národné literatúry k vnímaniu medziliterárneho procesu. Teoretické a metodologické východisko tohto aspektu podporili podnety OPOJAZ-u a Bakošova osobná vedecká skúsenosť v rámci spolupráce s Pražským lingvistickým krúžkom. K jeho teoretickému záujmu o otázky medziliterárnosti objektívne prispel trvalý a premyslený výklad postojov ruskej formálnej školy, ktorý vyústil do publikovania prekladového výberu niektorých statí predstaviteľov tohto hnutia pod názvom *Teória literatúry* (1941, 1971). Druhú motiváciu Bakošovho skúmania cudzích literatúr D. Ďurišin označuje pojmom medziliterárnej interakcie: otázky kontinuity a diskontinuity literárneho procesu v zmysle odhaľovania implementácie cudzorodých prvkov v rámci historicko-genetického vývinu jednotlivých diel a literárnych celkov. V duchu vedeckých záujmov o slovensko-inonárodné vzťahy M. Bakoš nevystupoval ako komparatista v tradičnom

ponímaní, na základe postulátov ruskej formálnej školy sa usiloval o vytvorenie systému literárneho diela a literárneho procesu v zmysle teoretických pokusov o „spojenie“ diachrónneho a synchrónneho aspektu.

Z pohľadu teoretika poézie na Bakošovú vedeckú metodológiu nazerá Milan Hamada v stati „Básnická avantgarda a moderné filozofické myslenie“. S odstupom rokov hodnotí Bakošov formalisticko-štrukturalistický prístup k literárnej avantgarde. Spočíva podľa neho v presnom vymedzení metodologickej kompetencie v prístupe k umeleckému textu, v našej kultúre dlhodobo neobvyklom, a tiež v jeho prepojení s moderným filozofickým prístupom scientizmu Viedenského krúžku. Autor štúdie tak odkazuje na Bakošove interdisciplinárne aktivity v Spolku pre vedeckú syntézu, ktorý spájal mladých antitradicionalisticky zameraných humanitných vedcov, reagujúcich na podnety súdobej svetovej vedy. Spolok združoval odborníkov z viacerých disciplín. Za filozofiu to bol I. Hrušovský, za literárnu vedu a estetiku M. Bakoš, M. Považan a K. Šimončíč, za jazykovedu E. Pauliny, L. Novák, J. Ružička, národopis zastupoval A. Melicherčík, umenovedu J. Dubnický, významnými zahraničnými spolupracovníkmi boli P. Bogatyrev a J. M. Kořínek. Za približne štvorročné pôsobenie spolku (1937 – 1940) odznelo množstvo interdisciplinárnych prednášok a diskusií na zásadné teoreticko-metodologické témy. Z filozofického aspektu azda najkomplexnejšie o činnosti spolku písal Vladimír Bakoš. V článku „Filozofia na pôde Vedeckej syntézy (k 70. výročiu založenia)“ z roku 2007 poukázal na prepojenosť Vedeckej syntézy s teoretickými postulátmi Viedenského krúžku a Pražského lingvistického krúžku. Z metodologického hľadiska vyzdvihol predovšetkým podnety štrukturalizmu pre modernú slovenskú literárnu vedu.

Verzológ a zároveň komparatista Ladislav Franek v polemickej úvahe „Ruská formálna metóda na Slovensku (včera a dnes)“ zdôraznil:

využitie formálnej metódy a jej výdobytkov sa z hľadiska súčasných potrieb literárneho skúmania v posledných rokoch na Slovensku takmer nedostáva na program dňa. Spoločensko-ideologický tlak na vecnosť prístupu k literatúre sa v našom prostredí v istých obdobiach prejavoval tak silne, že nástup nových, viac preferovaných myšlienkových prúdov a tendencií bol schopný nemilosrdne vylúčiť z obzoru poznania významné dedičstvo, aké predstavovala v svojom čase formálna metóda. A to bez ohľadu na jej nezanedbateľný prínos pre celkový vývin vedeckého myslenia o literatúre. V tejto súvislosti sa vynára otázka, do akej miery je tento prínos podnetný aj pre súčasnosť, čo z dedičstva zostalo naďalej platné, alebo v čom možno naň produktívne nadviazať. O to väčšmi, že, ako je známe, tvorivý základ formálnej metódy sa v dobách jej najväčšieho rozkvetu vyznačoval jednotiacou platformou, ktorá mala za úlohu v budúcnosti prekračovať hranice národnej literatúry, špecifickosť jej historických znakov v širšom nadnárodnom rámci. Už svojím zacielením na literárny fakt v jeho premenlivých vývinových podobách mala ambíciu rozšíriť pohľad na literatúru, zaviesť do jej skúmania materiálno dokázateľné alebo overiteľné pojmy ako systém a štruktúra. (Franek 2012b, 106)

Pripomenul tiež, že na Slovensko sa formálna metóda dostala už v 30. rokoch minulého storočia práve vďaka M. Bakošovi. Jeho primárnym teoreticko-analytickým postupom bolo (podobne ako u viacerých ruských formalistov) prepojenie poetiky a literárnej histórie – z toho vznikla historická poetika.

Istotne sa v našej reflexii oplatí pozastaviť aj pri originálnej úvahe literárneho a divadelného vedca a estetika Júliusa Pašteku „Mikuláš Bakoš (1914 – 1972), literárny vedec a prekladateľ“, ktorá vyšla len nedávno, konkrétne v roku 2015. Vyjadril v nej pozoruhodné názory na vedeckú osobnosť i dielo M. Bakoša, ktorého roky poznal osobne i pracovne. Vnímal ho ako kontroverznú osobnosť, vynikajúceho vedca s racionálnym myslením, zakladateľa slovenského literárnovedného štrukturalizmu, ktorý okolo seba sústreďoval len kvalifikovaných odborníkov, no počas života platil daň ideologickým tlakom viacerých režimov, čo sa odrazilo v jeho vedeckom dogmatizme. Mimoriadne ocenil peripetiami sprevádzané vydanie Bakošovej prekladovej antológie vedeckých textov ruských formalistov *Teória literatúry*. Za mimoriadny počín pre slovenskú literárnu vedu označil tiež zorganizovanie medzinárodnej vedeckej konferencie *Problémy literárnej avantgardy* v Smoleniciach a publikovanie syntetickej monografie *Avantgarda* 38.

K najzásadnejším príspevkom k reflexii vedeckého diela M. Bakoša nepochybne patrí aj zborníková práca *Československý štrukturalizmus a viedenský scientizmus* (1992, eds. J. Bakoš – P. Michalovič). Štúdie vedcov z novodobého pohľadu zhodnocujú význam a vedecký záber M. Bakoša, osobitne sú zamerané na reflexiu jeho bádateľskej činnosti v rámci teórií ruského formalizmu, viedenského scientizmu, slovenského štrukturalizmu a literárnej avantgardy. Ilustratívnym medzičlánkom v uvedenej reflexii je príspevok Jána Števčeka „Mikuláš Bakoš – medzi formalizmom a štrukturalizmom“, publikovaný v spomutej práci v nemčine (pozri Števček 1992) a paralelne v tom istom roku v slovenčine na stránkach literárneho časopisu *Romboid*. J. Števček píše o Bakošovej vedeckej

metodológii z pohľadu uvoľnenej ideológie a vedeckého myslenia po roku 1989:

Po odstupe času sa môžeme a vlastne aj musíme na otázku možností jednotlivých prúdov v rámci tohto hnutia pozrieť aj pragmaticky, to jest nakoľko výsledky štrukturalizmu, resp. formalizmu zapadajú do dnešných úsilí literárnej vedy. Tu treba konštatovať, že literárnovedný štrukturalizmus je v podaní Jana Mukařovského tridsiatych a štyridsiatych rokov a Romana Jakobsona nepretržite náukou teoreticky svojím spôsobom totalizujúcou, podávajúcou úplný výklad literárneho diela a literárneho diania. Ak sa naproti tomu pozrieme na výsledky formalistických (resp. menej totalizujúcich) výskumov, medzi ktoré zaraďujeme v zásade i Bakošovo dielo, zo stanoviska súčasných literárnovedných, skutočných i možných syntéz, musíme nevyhnutne dôjsť k záveru, že ich čiastkový dosah (imanentný pohľad na vývin verša, vývin žánrov, komparatistika) sa môže stať zložkou nových teoretických celkov, smerujúcich k literárnovednej syntéze. (Števček 1992, 33)

Pre súčasnú slovenskú vedu je mimoriadne významná už spomínaná zborníková publikácia *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (2016, ed. D. Teplan). V reflexii bádateľského prínosu M. Bakoša zahŕňa okrem teoretických štúdií renomovaných odborníkov zo Slovenska i Českej republiky podrobný a veľmi precízny bibliografický súpis Bakošových vedeckých prác, odborných prekladov, ako aj teoretických textov, venovaných výskumu jeho života a diela. Obraz vedca dokrešľuje výber z Bakošovej korešpondencie, spomienkové materiály jeho súčasníkov i nasledovníkov, dobové fotografie a rôznorodé ideologicky motivované ohlasy na vydanie knižnej antológie *Teória*

literatúry, vnímanej v istých obdobiach vývinu slovenskej spoločnosti veľmi kontroverzne.

Úvodná štúdia z pera dcéry M. Bakoša, známej divadelnej vedkyne Zuzany Bakošovej-Hlavenkovej, približuje nielen pre mnohých dnes neznáme peripetie otcovho života a diela, pozoruhodné rodinné okolnosti i priateľské väzby, ale zhodnocuje aj jeho profesionálnu činnosť a svetonázorové postoje v premenách času. Od mladých rokov prejavoval intenzívny záujem o literatúru, filozofiu a humanitné vedy, avšak pri turbulentných zmenách politických režimov a štátnych ideológií v priebehu 20. storočia na Slovensku nebolo vždy jednoduché sa v povolani literárneho vedca realizovať slobodne a nezávisle. M. Bakoš vyštudoval literárnu vedu a estetiku na Filozofickej fakulte v Bratislave a vrhol sa do víru literárnej práce, už v gymnaziálnych časoch úzko spojenej s priateľom Klementom Šimončičom, ktorý neskôr emigroval do USA. Ako pripomína autorka štúdie, ich spoločný záujem o kultúru a umenie vyústil do pomaturitnej cesty po Francúzsku, ktorá predurčila Bakošovu neskoršiu spolupatričnosť ku slovenskému básnickému nadrealizmu (R. Fabry, Š. Žáry a i.). Veľký význam malo jeho krátke štúdium na Vysokej škole obchodnej v Prahe, keďže mladý M. Bakoš pobyt v metropole využil predovšetkým na kontakt s umeleckým a divadelným prostredím. Zásadným momentom však bolo jeho vtedajšie zoznámenie sa s J. Mukařovským a Pražským lingvistickým krúžkom, ktoré ho definitívne posunulo na pozíciu literárnovedného štrukturalizmu. V osobnom styku s R. Jakobsonom si zároveň osvojil myšlienky ruského formalizmu, ktoré považoval za nevyhnutné teoretické podložie pre posilnenie exaktnosti v tom čase veľmi eklektickej slovenskej literárnej vedy (viac pozri Bakošová-Hlavenková, 2016).

Reflexia Bakošovho vedeckého myslenia, jeho nesporného prínosu pre oblasť modernej literárnej vedy na Slovensku je v našom kontexte nevyhnutná, odhliadnuc od niektorých jeho ideologických názorov a postojov v minulosti, vynútených pravdepodobne nepriaznivými dobovými okolnosťami. S odstupom desaťročí a v duchu dnešného vnímania slobody slova a vedeckého skúmania sa môžeme len dohadovať, nakoľko boli jeho niekdajšie marxistické pozície skutočným vnútorným presvedčením a do akej miery vynútením ústupkom.

Na formovanie vedeckých postojov mladého Mikuláša Bakoša mal okrem formalistu Romana Jakobsona významný vplyv aj český štrukturalista Jan Mukařovský, ktorý v 30. rokoch pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Zaujímal sa o slovenskú vedu, kultúru a umenie. Študentov, medzi ktorých patrila aj M. Bakoš, viedol k analytickému a exaktnému myslieniu. Reflektoval myšlienky ruských formalistov, no predovšetkým rozvíjal teoretické pozície štrukturalizmu pri skúmaní literárnych, dramatických, filmových či výtvarných diel. Tomáš Hoskovec v úvahe „Současnost strukturalismu“ upozorňuje na aktuálnosť podnetov štrukturalizmu pre modernú českú a slovenskú literárnu vedu, ktoré však treba reflektovať adekvátne historicky ako program, formulovaný v istej dobe a konkrétnymi vedeckými osobnosťami. V Česku to bol predovšetkým spomínaný J. Mukařovský a na Slovensku M. Bakoš, ktorí postavili výklad umeleckých textov, resp. celých dobovo kanonizovaných textových korpusov na skúmaní ich štruktúry ako stretu výrazu a obsahu a zároveň na ich zasadzovaní do teoretického či literárnohistorického systému:

Objektivita strukturalizmu spočíva v tom, že každou interpretáciou pojíma jako strukturní rozbor celku, a to

rozbor s nadindividuální závazností uvnitř jistého historicky daného kolektivu, vázaného jistím souborem norem a hodnot. (Hoskovec 2016, 58)

Bakošovo nadväzovanie na podnety ruského formalizmu a českého štrukturalizmu, ako aj jeho vysoká schopnosť vedeckého myslenia a zovšeobecňovania vyústili v 60. rokoch do nového okruhu teoreticko-metodologických a historiografických otázok. V ťažiskovej práci *Literárna história a historická poetika* (1973) sa usiluje o vytvorenie koncízneho systému literárnej vedy na báze exaktnej terminológie, označovaného pojmom historická poetika. Ten uplatňoval tak vo svojom chápaní vzťahu autora a textu, slohového vývinu a žánrovo-druhovej diferenciácie, ako aj v oblasti synchrónnych a diachrónnych aspektov literárneho procesu, modernej komparatistiky, medzikultúrnej výmeny a literárnej komunikácie. Róbert Gáfrik v úvahe „Mikuláš Bakoš a osud ruského formalizmu na Slovensku“ mapuje zložitú reflexiu formálnej školy v prostredí slovenskej literárnej vedy 20. storočia, keď potrebu scientistickej orientácie výskumu presadzoval práve M. Bakoš. Jeho vzťah k myšlienkam ruského formalizmu sa v 30. rokoch realizoval cez štúdium veršového systému slovenskej literatúry 19. a 20. storočia až k teoretickým otázkam básnického nadrealizmu. Mimoriadnym počínom pri sprostredkovaní literárnovednej metodológie moderného typu bolo jeho vydanie spomínanej antológie vybraných štúdií predstaviteľov formalizmu, ktorej opodstatnenosť bol nútený obhajovať v rozličných politických režimoch. Dramatické peripetie dobového vnímania Bakošovho moderného uvažovania o literatúre poznali jeho vedeckú osobnosť a v konečnom dôsledku mali dosah i na jeho zdravie a predčasný odchod. V súvislosti s recepciou ruského formalizmu však zanechal množstvo

zásadných impulzov pre slovenskú verzológiu, poetiku, literárnu historiografiu a moderné porovnávacie štúdiá (pozri Gáfrik, 2016).

Jubilejný zborník o živote a vedeckom odkaze Mikuláša Bakoša analyzuje nielen jeho vzťah k teoretickým názorom ruského formalizmu a českého štrukturalizmu či nesporný prínos pre oblasť slovenskej básnickej avantgardy, verzológie a textológie. Za rovnako dôležitý autori štúdií označujú jeho prínos v oblasti literárnej historiografie. Ako významná sa v tomto prípade ukazuje už spomenutá monografia *Literárna história a historická poetika*, kde M. Bakoš uchopil zložitú dynamickú štruktúru literárneho procesu, ktorej základ tvoria literárne prúdy, smery, žánrové formy a faktory ich dobovej výmeny. Publikácia fundovane zhodnocuje zásadné podnety Bakošovho uvažovania pre modernú literárnu vedu v duchu jeho pluralitnej vedeckej koncepcie – historickej poetiky, ktorú chápal ako syntézu štrukturálneho a historického prístupu k literárnym javom (prepojenie synchrónneho a diachrónneho aspektu vo výskume literatúry, otázky periodizácie literárneho procesu a významu umeleckého kánonu). Bakošov široký interdisciplinárny prístup k ťažiskovým oblastiam literárnej vedy (metodologické koncepcie výskumu, literárnovedné termíny a kategórie) vo významnej miere umožnili vybudovať exaktné teoretické predpoklady pre podobu súčasnej literárnej vedy integráciou postupov viacerých humanitných disciplín. Výsledkom ďalšieho výskumu Bakošovho diela by preto mala byť komplexná reflexia ruského formalizmu, jeho metodologického prínosu pre slovenské literárnovedné prostredie na základe hĺbkovej analýzy vedeckých prác M. Bakoša a ich domácej či medzinárodnej recepcie.

Komplexná a systematická reflexia bádateľského prínosu Mikuláša Bakoša ako mnohodimenzionálnej

vedeckej osobnosti v slovenskom literárnovednom prostredí doteraz nerezonuje. A to aj napriek tomu, že jeho mimoriadny vedecký odkaz si nepochybne zaslúži pozornosť a má aj dnes ambíciu významne prispieť k širšiemu skúmaniu historických, kultúrno-spoločenských a metodologických aspektov modernej literárnej vedy na Slovensku. Avšak práve tento mnohostranný a neuchopiteľný vedecký záber slovenského bádateľa možno zároveň hodnotiť z aspektu povestnej „druhej strany mince“. A pracovať tak s hypotézou, že práve táto vzácna Bakošova multidimenzionalita, hoci do značnej miery znemožňuje monotematické monografické uchopenie (čo zjavne ani nie je v silách jedného autora), môže byť tým relevantným kľúčom ku skúmaniu tohto významného vedca v kontexte doby a jeho prínosu pre modernú literárnu vedu na Slovensku. Keďže vedecké dielo a humanitné aktivity M. Bakoša nemožno vtesnať do priestoru jednej publikácie, treba oceniť rôznorodosť reflexií jeho odkazu z pera kolegov, žiakov, nasledovníkov i kritikov do najrozličnejších zborníkových či časopiseckých foriem. Prezentovanie rozmanitosti aspektov vnímania Bakošovho diela vo vzájomnom zrkadlení, dopĺňaní sa a interakcii metodologických prístupov, polemík i nesporného novátorstva dynamicky prekračuje svoju dobu ako otvorený koncept vedeckého myslenia. Ak teda dnes konštatujeme, že systematický výskum vedeckého diela M. Bakoša v slovenskom vedeckom prostredí absentuje, nie je to azda ignorovanie či prejav neúcty k tomuto veľikánovi slovenskej literárnej vedy, ale hlboký rešpekt k šírke a významu jeho bádateľského záberu (ako to naznačuje už samotná koncepcia jeho rannej iniciatívy v Spolku pre vedeckú syntézu). Bakošov odkaz, založený na odvážnom prekračovaní hraníc humanitných vedeckých disciplín a vnímaní sveta naprieč spoločenskovednými odbormi (literárna veda, lingvistika,

filozofia, sociológia, psychológia, vedy o kultúre a umení atď.), sa napokon javí ako ideálna metodologická koncepcia, o ktorú sa usilujú všetci vedci, hoci každý z nich reflektuje podobu sveta primárne cez prizmu vlastného odboru. Význam vedeckej osobnosti a diela profesora Mikuláša Bakoša tak možno azda seriózne obsiahnuť len v rámci výskumnej spolupráce odborníkov z najrozličnejších vedeckých oblastí.

K Bakošovým prekladom
vedeckých prác ruských
formalistov
(Terminologické posuny
literárnej vedy v procese
prekladu)

Ruskí formalisti pôsobili začiatkom 20. storočia v dvoch centrách: v petrohradskom OPOJAZ-e (Spolok pre výskum básnického jazyka, 1916 – 1925; O. Brik, B. Ejchenbaum, V. Šklovskij, J. Tyňanov a i.) a Moskovskom lingvistickom krúžku (založenom študentmi Akadémie vied v roku 1915; P. Bogatyrev, R. Jakobson a i.). K nezávislým spolupracovníkom sa obvykle radia B. Tomaševskij a V. Žirmunskij. Neskorším centrom ruského formalizmu sa stal petrohradský Inštitút dejín umenia, kde v 20. rokoch pôsobili viacerí aktéri formálnej školy (B. Tomaševskij, J. Tyňanov, V. Žirmunskij). Predstavitelia formalizmu (lingvisti a literárni vedci súčasne) výrazne prispeli k exaktnosti ruskej literárnej vedy aplikovaním lingvistických metód pri analýze literárneho diela, rozpracovaním teórie básnického jazyka, systemizáciou stavebných prvkov umeleckého textu a špecifikáciou nového terminologického aparátu.

V 30. a 40. rokoch do slovenského vedeckého prostredia prenikali myšlienky ruského formalizmu prostredníctvom M. Bakoša, ktorý koncepcie formalizmu integroval do metodologického systému vlastných vedeckých prác. M. Bakoš na myšlienky ruských formalistov reagoval ako mnohostranný humanitný vedec. Podnety formalizmu nasmeroval k zvýšeniu exaktnosti slovenského vedeckého myslenia a prostredia, k definovaniu predmetu literárnej vedy a precizovaniu literárnovedných pojmov a kategórií, čím zásadným spôsobom prispel k metodologickej kvalite slovenskej literárnej vedy.

Bakošova vedecká reflexia teoretických postulátov ruskej formálnej školy sa pohybuje od prekladania a recepcie teoretických prác ruských formalistov do slovenčiny. Už samotný výber autorov a textov do jeho významnej antológie *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy* (1941, 1971) indikuje úroveň a potreby slovenskej literárnej vedy.

V oboch vydaniach Bakošovej antológie významné miesto zaujíma štúdia Borisa Ejchenbauma „Ako je napísaný Gogoľov Plášť?“ (1918). Líder formálnej školy Viktor Šklovskij, ktorý sa v neskorších výskumoch zaoberal otázkou literárneho sujetu, rozlíšil v diele *Teória prózy* (О теории прозы, 1929) niekoľko štruktúrotvorných sujetových typov. Vyslovil tézu, že zatiaľ čo hovorová reč je úsporná, básnická je zámerne komplikovaná. Aj preto platí, že estetický zážitok autor dosahuje sťažením čitateľskej recepcie diela. Ústrednou otázkou „formálnej metódy“ sa stáva otázka: „AKO text vzniká?“ Ide o problém textovej kompozície a skúmania roviny umeleckého výrazu.

V tejto časti monografie sa pokúsime o komparatívnu analýzu Bakošovho viacnásobného prekladu spomenutej štúdie B. Ejchenbauma. Zameriavame sa predovšetkým na tú oblasť literárnovednej terminológie, ktorú možno v súčasnej dobe považovať za ustálenú a aktuálne funkčne využívanú tak v ruskej, ako aj v euro-americkej literárnej vede. Stať B. Ejchenbauma „Ako je napísaný Gogoľov Plášť?“ patrí k zásadným prácam modernej naratológie. Pri bližšom pohľade na oba slovenské preklady textu sa v súvislosti s originálom pokúsime zistiť, akým spôsobom sa jeho prekladateľské riešenia pohybujú na osi *exotizácia* – *naturalizácia* (resp. *hybridizácia*) a nakoľko sa približujú k stavu, ktorý by sme mohli označiť za *kreolizáciu*.

Už preklad samotného názvu state „Как сделана Шинель Гоголя“ je z uvedeného hľadiska zaujímavý. Prvýkrát ho Mikuláš Bakoš prekladá formuláciou „Ako je vyrobený Gogoľov ‚Plášť‘?“, v druhom vydaní antológie znie názov state o niečo civilnejšie: „Ako je vyrobený Gogoľov ‚Plášť‘?“ V oboch prípadoch pôsobí snaha o doslovný preklad ruského termínu *сделана* trocha umelo, násilne, na prvý pohľad ide o nešikovne zvolené riešenia. Je však zrejmé, že prekladateľ sa tu usiluje o zachovanie základnej

pojmovej kategórie ruského formalizmu, ktorým je špeci-
fický pojem *príom*. Ako terminus technicus dobovej rus-
kej literárnej vedy vyjadruje „súbor technických postu-
pov, ktoré spisovateľ používa pri tvorbe literárneho diela
v zmysle premyslenej autorskej stratégie“.

Presunieme sa do ďalšej významnej oblasti literárno-
vedného bádania, konkrétne k otázke rozprávania a roz-
právača. Štúdia literárneho vedca Borisa Ejchenbauma
„Ako je napísaný Gogoľov Plášť?“ patrí k východiskovým
dielam modernej naratológie. Poukazuje na význam roz-
právačskej techniky *skazu* v zmysle navodenia autenticity
hovoreného slova. Vo výstavbe prozaického textu prebe-
rá úlohu sujetu (v Gogoľovej poviedke je realizovaná ako
premyslená sústava mimických, artikulačných a dekla-
mačných gest), čím posilňuje moment vnímania ako ne-
vyhnutnú premisu umenia.⁶

Skaz ako špecifický spôsob rozprávania má dlhú
tradíciu v ruskej literatúre.⁷ Hneď v úvode svojej štúdie

6 Ako formalista sa B. Ejchenbaum orientoval na oblasť poetiky literárneho diela. Neskôr, predovšetkým v súbore štúdií *Naprieč literatúrou* (Сквозь литературу, 1924), posunul formalizmus ku koncepcii literárnohistorického a komparatívneho diskurzu.

7 *Skaz* je naratívna forma literárneho diela/epického textu. Je štylizovaná ako typ ústneho podania z aspektu personálneho rozprávača (účinkujúcej postavy). Zachováva si zvláštnosti individuálneho hovorového štýlu fiktívneho rozprávača, môže však byť aj súčasťou autorského rozprávania. Jej cieľom je na základe štylistických, lexikálnych, syntaktických a intonačných zložiek textu vytvoriť zdanie bezprostrednej rečovej improvizácie príslušníka určitej spoločenskej skupiny, navodiť atmosféru dobového, regionálneho či profesionálneho koloritu v texte, akcentovať „mimicko-artikulačnú energiu slova“ (B. Ejchenbaum) a jeho zvukové pôsobenie. Výrazové prostriedky rozprávača príbehu zvyčajne prekračujú normu spisovného jazyka, ale aj dobového literárneho kánonu. V skaze sa ťažisko pozornosti prenáša zo sujetu na štýl podania, na hru s jazykom, na „obraz

B. Ejchenbaum konštatuje, že základom kompozície novely je „ilúzia skazu“ (иллюзия сказа), teda spôsob podania, resp. rozprávania príbehu. V preklade Mikuláš Bakoša sa objavuje odlišnosť slovenských riešení tohto ťažiskového pojmu – termínu *skaz* v prvom a druhom vydaní antológie na základe dobových súvislostí a literárneho úzu. V prvom vydaní prekladateľ M. Bakoš rozlišuje dva typy prozaického podania: 1. *rozprávanie* ako typ bezsujetovej prózy (skazu), 2. *vyprávanie* ako typ epickej prózy – podobne ako napríklad Jan Mukaňovský uvádza pojmovú dvojicu: *vyprávění* (epický text) a *rozprávění* (v zmysle skazu). V rozsiahlej poznámke k prekladu Ejchenbaumovej state M. Bakoš svoje prekladateľské riešenie vysvetľuje takto: „Výrazom ‚rozprávanie‘ označujem presne ťažko preložiteľný ruský termín ‚skaz‘“ (Bakoš 1941, 338).

V druhom vydaní antológie zvolil M. Bakoš iné riešenie. V poznámke pod čiarou uviedol:

Na rozdiel od prvého vydania knihy, kde som prekladal ruské *сказ, сказовый* ako „rozprávanie“, „rozprávajúci“, v tomto vydaní ponechávam ruský termín v pôvodnom znení, teda ako *skaz, skazový*. Deje sa tak preto, že medzičasom v slovenskej jazykovede a odborných prácach – kde sa ešte vždy prejavujú neraz neodôvodnené puristické sklony a, ako v danom prípade, prevažujú nad zreteľmi a potrebami odbornej terminológie – sa ustálilo „rozprávanie“ ako synonymum epického „vyprávania“ [...] Preto

jazyka“ (M. Bachtin). K najvýznamnejším predstaviteľom skazovej formy v ruskej literatúre 19. storočia patrili N. V. Gogol, I. S. Turgenev, N. S. Leskov, z moderných autorov sú to najmä J. Zamjatin, A. Remizov, A. Platonov, M. Zoščenko. Teoreticky sa problematike skazu venovali B. Ejchenbaum (1918), V. Vinogradov (*Otázka skazu v štylistike*, 1925) či M. Bachtin (*Problémy Dostojevského tvorby*, 1929).

som bol nútený zanechať svoj pokus o terminologické využitie, a teda aj diferencovanie dvojtvaru *rozprávanie* (v ktorom je obsiahnutý prvok *aktu* hovorenia, ústnosti, príznačný práve pre skaz) a *vyprávanie* ako epické podanie (ktoré umožňuje aj širokú škálu odvođenín: vyprávač, výpravný, vyprávačský). (Bakoš 1971, 353)

Pri analýze štruktúry Gogolovej poviedky „Plášť“ (Шинель, 1842) Boris Ejchenbaum charakterizuje spisovateľove postupy tvorby ako *ilúziu skazu* (иллюзия сказа), *manieru skazu* (манера сказа), prípadne *postupy skazu* (приёмы сказа). Ide o ťažiskový pojem teoretikov ruského formalizmu, ktorí vnímali umenie ako remeslo. Mikuláš Bakoš pojem „приём“/„prijom“, ktorý do literárnej teórie zaviedol Viktor Šklovskij (*Umenie ako postup*/Искусство как приём, 1916), v prvom vydaní antológie prekladá termínom *postupy rozprávania* (postup = priom, rozprávanie = skaz), majúc na mysli *kompozičný postup* pri tvorbe prozaického textu. Avšak presný ekvivalent k ruskému termínu „priom“, udomácnený v ruskej literárnej vede ako „súbor technických postupov pri vzniku literárneho textu“, nenachádza. Aj v prípade druhého vydania prekladá *priom* neutrálnym a v slovenskej literárnej vede zaužívaným pojmom *postup*, ale celý výraz tu uvádza ako *postupy skazu*.

Postupy *skazu* Ejchenbaum ilustruje na kompozícii Gogolovej poviedky, pričom sa opiera o špecifickú literárnovednú terminológiu: *komický skaz*. Rozlišuje dva druhy komického skazu (Bakoš 1971): 1. *rozprávaajúci* (повествовающий), 2. *reprodukovajúci* (воспроизводящий). Prvý sa obmedzuje na žarty, významové kalambúry a pod., druhý vnáša postupy slovnej mimiky a gestá, vynachádza osobitné komické artikulácie, zvukové kalambúry, rozmariné syntaktické usporiadania atď. Prvý pôsobí dojomom

pokojnjej reči; za druhým sa skrýva akoby herec, takže *skaz* dostáva charakter hry a kompozíciu neurčuje jednoduché zretáženie žartov, ale istý systém rozmanitých mimicko-artikulačných gest. S týmto Gogoľovým zámerom je spojená aj jeho zvuková komika, jeho záľuba v etymologických kalambúroch, v „Plášti“ napríklad realizovaná výberom mien a pomenovaní, ktoré nemajú „zmysel“, teda „zaumné“ slová, otvárajúce priestor pre autorovu svojráznu sémantiku (360). Ejchenbaumov termín „заумные“ слова M. Bakoš prekladá doslovne, avšak špecifický termín ruských futuristov *zaum* (jazyk za umom = za rozumom) bližšie neosvetľuje, hoci tento nebol a dodnes nie je udomácnený, resp. bežne zaužívaný v slovenskej literárnej vede (ruskí formalisti boli v počiatočnej fáze úzko prepojení s ruskou avantgardou, predovšetkým s tvorbou futuristov, na ktorej koncipovali svoje teórie).⁸

8 Termín *zaum* (*zaumnyj*, *zaumniki*) zaviedli ruskí futuristi-budetľanci (A. Kručonych, V. Chlebnikov, D. Burluk) v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. Ako predstavitelia literárnej avantgardy experimentovali so zvukovou stránkou umeleckého jazyka, estetický účinok v básni dosahovali nahromadením zvukov (foném, morfém) bez zvláštneho významu (zvukomalebnosť, onomatopoja). Odvolávali sa na vyčerpanosť dovtedajšej poézie, postupom blízkym starým slovanským pohanským rituálom alebo imitáciou cudzích jazykov sa chceli vrátiť k prvotnému vzniku slov, k ich autonómii. Pri tvorbe zaumného textu uprednostňovali emocionálno-intuitívny prístup pred racionálnym. Umelec mal podľa nich právo vyjadrovať sa nielen bežným dorozumievacím jazykom, ale aj individuálnym štýlom. Poetiku „zaumného“ jazyka rozvíjal najmä futurista A. Kručonych (sám je autorom tohto pojmu), opierajúc sa o básnické experimenty V. Chlebnikova. Princípy novej poézie vysvetlil v manifestoch „Slovo ako také“ (Слово как таковое, 1913, spoločne s V. Chlebnikovom), „Deklarácia zaumného jazyka“ (Декларация заумного языка, 1921), *Zangezi* (1922) a i. Narušenie

V texte Ejchenbaumovej state sa vyskytujú aj literárnovedné výrazy, resp. terminológia, ktorú M. Bakoš prekladá bez väčších (významových, štylistických, fonetických) odchýlok v rovine originálu a prekladu prvého a druhého vydania state. Bakošove prekladateľské riešenia sú viac-menej identické s pôvodnými ruskými pojmi, keďže vo väčšine prípadov ide o cudzie slová a slovné spojenia. Sú prevažne latinskej proveniencie: *kompozícia poviedky* (композиция новеллы), *komické efekty* (комические эффекты), *mimicko-artikulačné gestá* (мимико-артикуляционные жесты), *sujeť* (сюжет), *anekdoty* (анекдоты), *zvukové kalambúry* (звуковые каламбуры), *spletenie motívov* (сплетение мотивов), *osobný tón autora* (личный тон автора), *zvuková sémantika* (звуковая семантика), *zvukový obal slova* (звуковая оболочка слова), *artikulačné hry* (артикуляционные игры) a pod. Rusizmy sa v Bakošovom preklade vyskytujú len ojedinele (mená *dejstvujúcich osôb* – 1941, 341, korigované ako mená *účinkujúcich osôb* – 1971, 357).

Celkovo možno konštatovať, že v prirodzenom súlade s vývinom európskej literárnej vedy 20. storočia

tradičného, zautomatizovaného používania slov dosahoval vykonávaným jazykom poézie, v ktorom postavenie hlások určovalo sémantiku básne. Tento proces chápal ako intuitívne odкрытие spodných vrstiev jazyka. Nasledovateľmi ruských futuristov v oblasti „zaumnej“ poézie boli členovia zoskupenia OBERIU (A. Vvedenskij, D. Charms). Teóriou básnického jazyka sa zaoberali aj ruskí formalisti, ktorí sa zamerali na morfológickú a zvukovú stavbu verša. Inšpirovali sa poetikou futurizmu, princíp „zaumného“, t. j. básnického jazyka skúmali v protiklade k jazyku praktickému: V. Šklovskij (*Zaumný jazyk a poézia/О поэзии и заумном языке*, 1916), R. Jakobson (*Súčasná ruská poézia. Prístupy k Chlebnikovovi/Новейшая русская поэзия. Подступы к Хлебникову*, 1921) a i.

smeruje Mikuláš Bakoš pri preklade literárnych pojmov a kategórií prác ruských formalistov (v našom prípade state B. Ejchenbauma) v prvom vydaní antológie (1941) na prvý pohľad skôr k *naturalizácii* (aj vzhľadom na miestami už archaickú slovenčinu). Avšak rešpektujúc dobovú úroveň vývinu slovenskej literárnej vedy a jej úzu tu, podobne ako aj v druhom vydaní antológie (1971), preloženom modernejšou slovenčinou, sa pri preklade B. Ejchenbauma usiluje o istú rovnováhu/harmóniu, pohybuje sa na osi *naturalizácia – exotizácia* (medzi domácim a prevzatým pojmovým aparátom literárnej vedy), a tak tenduje skôr k istej *hybridizácii* pri hľadaní ideálnych riešení či relevantných terminologických ekvivalentov pre potreby ich integrácie do metodologického aparátu slovenskej literárnej vedy. Na základe významových posunov Bakošových prekladateľských riešení sa zároveň ukazuje, akým spôsobom sa formovalo slovenské literárnovedné prostredie počas 20. storočia aj v dôsledku rezonancie teoretického myslenia ruských formalistov.

Historická poetika Mikuláša
Bakoša v metodologickom
processe
(Svetová literatúra v interakcii
vnútroliterárnych
a medziliterárnych vzťahov)

Interdisciplinárny humanitný vedec, literárny teoretik a prekladateľ vedeckých textov Mikuláš Bakoš nesústreďoval svoj potenciál len na vývinové špecifiká slovenskej literatúry. Od prvých desaťročí 20. storočia aktívne sledoval aj európsky umelecký a kultúrny kontext. Jeho výskumné zameranie bolo inšpirované záujmom o ruskú formálnu školu a futurizmus, francúzske avantgardné umenie i neskorší český štrukturalizmus. V danej súvislosti vlastnú literárnohistorickú a teoreticko-analytickú metodológiu obohatil o komparatívny rozmer skúmania vzťahov domácej literatúry k inonárodným literatúram a kultúram. Pod označením historická poetika vytvoril koncízny systém literárnej vedy na báze exaktnej terminológie vo vzťahu autora a textu, žánrovo-druhovej diferenciacie, medzikultúrnej výmeny, literárnej komunikácie a recepcie svetových literatúr na Slovensku.

V teoretických aspektoch sa M. Bakoš primárne orientoval na metodologické podnety ruských formalistov (B. Ejchenbaum, R. Jakobson, V. Šklovskij a ďalší), ktoré autenticky rozvíjal v nesmierne širokom zábere vlastných vedeckých záujmov: 1. v prekladoch prác ruských formalistov, v ich samotnom výbere na preklad (viaceré vyšli časopisecky, najvýznamnejším počinom bolo vydanie knižnej antológie *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*, 1941, 1971), kde M. Bakoš akcentoval novú literárnovednú terminológiu a prísne analytický prístup ku skúmaniu literárneho textu; 2. v priamej spolupráci s ruským formalistom Romanom Jakobsonom a českým štrukturalistom Janom Mukařovským. Je známe, že M. Bakoš postupne prechádza od formalizmu na štrukturalistické pozície, podľa jeho vyjadrenia je však

štrukturalizmus v podstate iba iné pomenovanie pre teoretický systém, vypracovaný formalistami [...] Formalizmus sa uplatnil v literárnej vede a štrukturalizmus zase hlavne v jazykovede. Oba sa vyvinuli v inej dobe, prostredí a odlišnej vedeckej situácii. (Bakoš 1969a, 151)

Pozoruhodné je, že tento názor vyslovil v zrelom období svojho vedeckého života, takže ho pravdepodobne zastával po celý čas svojej bádateľskej kariéry. Bakošovo nadväzovanie na podnety ruského formalizmu a českého literárnovedného štrukturalizmu vyúsťuje do nového okruhu teoreticko-metodologických a historiografických otázok. V práci *Literárna história a historická poetika* (1973) sa M. Bakoš usiluje o vytvorenie komplexného systému literárnej vedy na báze exaktnej terminológie, označovaného pojmom historická poetika; 3. v systematickej interdisciplinárnej metodológii, keď integráciou viacerých humanitných disciplín Bakošov prístup k ťažiskovým oblastiam literárnej vedy (metodologické koncepcie výskumu, terminologické aspekty) vo významnej miere umožnil vybudovať exaktné teoretické predpoklady pre vznik modernej slovenskej literárnej vedy, ktorú tak posunul na vysokú teoretickú a literárnohistorickú úroveň.

Z hľadiska súčasného diskurzu porovnávacích výskumov na Slovensku i vo svete je bádateľsky prítlačivé isté znovuobjavovanie a prehodnocovanie Bakošovej koncepcie svetovej literatúry. Pravdepodobne nie náhodou v knižnej antológii prekladov teoretických textov ruských formalistov do slovenčiny (*Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*) M. Bakoš situoval na prvé miesto štúdiu Borisa Ejchenbauma „Teória ‚formálnej metódy‘“ z roku 1925. Autor state nepovažuje formalizmus za definitívny vedecký

systém, ale za snahu o utvorenie samostatnej literárnej vedy na základe špecifických vlastností skúmaného literárneho materiálu. V jej centre dominuje otázka umeleckej formy, pojem autorskej stratégie/postupu textovej výstavby a vývinu literárnych foriem. S jemným odľahčením povedané tu možno badať istú paralelu s vedeckým vývinom M. Bakoša, pohybujúcim sa od inšpirovania sa teóriami ruských formalistov k analýze textových štruktúr a následne k vlastnej syntetizujúcej metodológii – historickej poetike ako koncízneho systému literárnej vedy.

V uvedenom duchu sa v úvode k Bakošovej ťažiskovej práci *Literárna história a historická poetika* vyjadrujú aj jeho autori Anton Popovič a Dionýz Ďurišin. Spoločne konštatujú:

Bakošove štúdie posúvajú koncepciu literárneho procesu do súvislostí tzv. vnútoliterárnej kontinuity (literárna tradícia a syntéza dejín národnej literatúry). Autor v nich nezostáva len pri úzkom a tradičnom chápaní dejín národnej literatúry, ale sústreďuje sa aj na postihnutie tohto procesu v tzv. nadnárodnom pláne. [...] Teoretické state o základných všeobecno-teoretických a komparatistických problémoch dokumentujú autorov organický vývoj a vychádzajú súčasne z vnútorných potrieb slovenskej literárnej vedy. Mikuláš Bakoš vybadal tento zákonitý pohyb k širšej integrácii literárneho procesu už v jeho zárodku, čím dal už v 30. rokoch podnet pre komparatívne skúmanie vyplývajúce z „formálnej metódy“ a štrukturalizmu. (20 – 21, 52 – 53)

Faktom je, že od svojich prvých prác M. Bakoš prízvukoval význam toho, čo následne zahrnul pod pojem historická poetika. Tá sa pre neho stala metodologickým východiskom a centrom literárnohistorického výskumu vo vnútoliterárnom a medzinárodnom poňatí literatúry

a literárnych dejín. Historická poetika mu umožnila riešiť jeden zo základných problémov literárnej vedy, a to vlastnú funkciu literárneho textu smerom k interpretácii umeleckého diela ako neoddeliteľnej súčasť literárneho procesu/dejín a podstaty textovej štruktúry.

Do výberovej antológie prác ruských formalistov M. Bakoš zaradil tiež so zjavným zámerom niekoľko štúdií R. Jakobsona. Na jeho teoretické postuláty sa M. Bakoš metodologicky odvolával počas celej vedeckej kariéry. V esejisticky ladenej stati „Problémy poetiky“ R. Jakobson konštatuje:

Poézia je jazyk v estetickej funkcii. Predmetom vedy o literatúre nie je teda literatúra, ale literárnosť, t. j. to, čo robí dané dielo literárnym dielom. Zatiaľ však až doteraz sa historici literatúry napospol podobali polícii, ktorá keď má zatknúť určitú osobu, odvieďa by pre každý prípad všetkých a všetko, čo sa nachodilo v byte, a tak aj osoby, ktoré náhodou išli po ulici. Tak i historikom literatúry padalo všetko za obeť – životné bytie, psychológia, politika, filozofia. Namiesto vedy o literatúre vznikol konglomerát odvodených disciplín. [...] Ak sa chce veda o literatúre stať vedou, musí uznať „postup“ za svojho jediného „hrdinu“. Ďalšia základná otázka je otázka uplatnenia, zdôvodnenia postupu. (Bakoš 1971, 76)

V úvahe „Čo je poézia“ R. Jakobson túto myšlienku ďalej rozvíja konštatovaním, že okruh básnických postupov nemožno jednoznačne vymedziť, pretože dejiny umenia podávajú svedectvo o ich historickej premenlivosti a hranica, ktorá delí básnické dielo od toho, čo za básnické dielo nepovažujeme, nie je záväzná, ale labilná. Autor rovnako naznačuje prepojenie vnútrotextového a mimotextového vzťahu literárneho diela v procese literárnej histórie (Bakoš 1971, 182).

Vychádzajúc z A. N. Veselovského, Bakoš dospieva k názoru, že úlohou historickej poetiky je skúmať vývin básnického vedomia a jeho foriem (viac pozri Veselovskij, 1940, 54). Historická poetika tak podľa neho umožňuje riešiť jeden zo základných problémov literárnej vedy, syntézu štrukturálneho a historického prístupu k literárnym javom, čím dáva možnosť spojiť synchroniu a diachroniu vo výskumoch literatúry. Historickú poetiku teda M. Bakoš chápe ako oblasť vedeckého poznávania literatúry, kde sa stretávajú staticky/systémový a dynamický/vývinový aspekt literárnej vedy. Ak literatúra má svoje vonkajšie dejiny a tradičná literárna história osvetľuje ich podmienenosť v mimoliterárnych (sociologických, ideologických, kultúrnych, psychologických a pod.) súvislostiach, tak historická poetika je vlastným poľom a doménou jej vnútorných dejín, objasňujúca imanentnú podmienenosť jej vývinu ako oblasti *sui generis* (Bakoš 1973, 5). Vedecké riešenie problematiky literárnych druhov má teda dva základné predpoklady: predovšetkým je to postulát chápania literárnych druhov ako historických kategórií, ako integrálnych súčastí literárnohistorického vývinu, a po druhé, zaradenie genologickej problematiky do systému historickej poetiky.

V spomenutom diele *Literárna história a historická poetika* sa prejavuje Bakošov celoživotný záujem o otázky literárnej avantgardy. Pripomenieme, že Mikuláš Bakoš sa teoretickým aspektom umeleckej avantgardy intenzívne venoval najprv v období pred druhou svetovou vojnou v súvislosti so skupinou slovenských nadrealistov a prípravou zborníka *Áno a nie* (odtlačok *Slovenských smerov umeleckých a kritických*, 1938, č. 6 – 8). Následne sa ku skúmaniu avantgardy vrátil v 60. rokoch, keď preniesol ťažisko svojho uvažovania o avantgarde z kultúrnopolitického poľa do vedeckej sféry. Pojem umeleckej avantgardy vníma ako

prísne historicko-estetickú kategóriu, pričom rešpektuje nerovnomerný vývin jednotlivých národných kultúr. Na Slovensku sa umelecká avantgarda vyvíjala s istým oneskorením, vrchol dosahuje až v 30. rokoch špecifickým prepojením tvorivej spolupráce mladých básnikov, výtvarníkov a teoretikov avantgardy, predstaviteľov modernej literárnej vedy.

Na celoštátnej konferencii o avantgarde v Smoleniciach (1965) a neskôr v publikácii *Avantgarda 38* prezentoval Bakoš exaktnú, historicko-genologicky fokusovanú definíciu avantgardy:

avantgarda je predovšetkým historicky, časovo vymedzený pojem. Je to etapa postimpresionistického a postsymbolistického vývinu moderného umenia, keď počnúc prvým decéniom 20. storočia nastáva obdobie radikálnej dekanonizácie a rozrušovania umeleckých tradícií a vznikajú avantgardné hnutia (ako bol kubizmus, futurizmus, dadaizmus, expresionizmus rozličného typu, suprematizmus, konštruktivizmus, poetizmus, surrealizmus a pod.). (Bakoš 1969a, 14 – 15)

Tento racionálny prístup Bakoš dôkladne vysvetľuje v štúdií „O pojme umeleckej avantgardy“, kde tiež tvrdí, že avantgarde ako významnej etape moderného umenia treba venovať systematický výskum.

Pri koncipovaní historickej poetiky zobral Mikuláš Bakoš do úvahy historický relativizmus literárnych druhov. Ten sa podľa neho prejavuje v ich vnútorných premenách, keď konštitutívne prvky dostávajú v rozličných situáciách odlišnú podobu a nadobúdajú iný význam. Výrazom historicosti je preto vnútorný vývin každého druhu. Touto vnútornou variabilitou, ktorá je výrazom historickej závislosti druhového vývinu, korešponduje vývin literárnych druhov s dynamikou literárnohistorické-

ho procesu: „Historická poetika ako základ literárnej histórie dáva teda možnosť – vychádzajúc z dejín národných literatúr – budovať sústavu, historickú sústavu vyšších celkov dejín európskej a v konečnom dôsledku svetovej literatúry“ (Bakoš 1969b, 11). Svetovú literatúru M. Bakoš pertraktuje v zmysle syntézy imanentného a kontextuálneho vývinu národných a nadnárodných celkov dejín literatúry, v tom vidí kľúčový význam a dosah historickej poetiky nielen pre dejiny národných literatúr, ale aj pre literárnovednú komparatistiku, porovnávací výskum európskych a svetových literatúr.

Bakoš sa zároveň vyjadruje k otázkam štrukturalistickej historickej poetiky. Vystupuje proti prístupu pozitivistickej komparatistiky, ktorá absolutizovala význam vonkajších, heteronómnych zásahov do vývinu tzv. „ovplyvňovaných“ literatúr. Za nevedecké tiež považuje akékoľvek absolutizovanie vnútornej vývinovej determinácie jednotlivých národných literatúr, čo by viedlo k vytrhávaniu zo širších súvislostí nadnárodného vývinu a literárnej komparatistiky. Za metodologickú koncepciu modernej komparatistiky označuje dialektickú dynamiku vnútoliterárnych a medziliterárnych vzťahov (pozri Bakoš 1969b). Uvedenú koncepciu M. Bakoš presadzoval aj ako riaditeľ Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV, ktorým bol v rokoch 1964 – 1972. V tom čase sa aj na pracovisku dôraznejšie prikróčilo k výskumu vzťahov slovenskej literatúry k iným národným literatúram, vytvárali sa podmienky pre rozvoj komparatistiky a porovnávacej metodológie, vtedy podľa M. Bakoša nedostatočne rozvinutej v slovenskej literárnej vede, vychádzajúc pritom z podnetov svetovej komparatistiky.

Základom metodológie a teoretickej koncepcie výskumu medziliterárnych vzťahov je preto podľa M. Bakoša historická poetika, vychádzajúca z vnú-

torných súvislostí literárneho vývinu. V zmysle takto pochopenej štrukturálnej komparatistiky mimoriadne oceňuje uvažovanie a prácu D. Ďurišina *Problémy literárnej komparatistiky* (1967), ktorá sa orientuje na trendy svetovej literárnej vedy. Tieto otázky M. Bakoš predkladá aj v štúdií „K problémom porovnávacieho výskumu literatúr“ a v ďalších komparatívne orientovaných štúdiách: „K problematike vzťahov literatúr slovenskej a českej“, „K otázkam špecifickosti vzťahov slovenskej a českej literatúry“ a i. Spočiatku sa venuje slovensko-poľským (príspevok na konferencii v Smoleniciach roku 1967, vyšlo pod názvom „Dve literatúry a nadnárodný kontext“) a slovensko-južnoslovanským literárnym vzťahom (v zborníku *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov*, 1968). Okrem spomínaných literatúr bola jeho vedecká orientácia inšpirovaná predošlým záujmom o ruskú formálnu metódu, ruský futurizmus a francúzske avantgardné umenie, ako aj neskorší český štrukturalizmus. Z uvedených dôvodov vlastnú literárnohistorickú a teoreticko-analytickú metodológiu postupne doplnil o komparatívny rozmer skúmania vzťahov domácej literatúry k inonárodným literatúram a kultúram.

Ako komparatívny teoretik, súčasník i nasledovník M. Bakoša Dionýz Ďurišin v ťažiskovej štúdií „Počiatky záujmu o medziliterárne vzťahy v diele Mikuláša Bakoša“ (1984) mapuje zložitý, zároveň však v podstate prirodzený vývin Bakošovho vzťahu k otázkam medziliterárneho procesu, literárnej historiografie, systemizácie vedeckej terminológie a exaktnejšej metodológie vedeckého výskumu v kontexte euro-americkej literárnej vedy (Ďurišin 1984, 154 – 157). V uvedenej štúdií D. Ďurišin hovorí o dvoch významných momentoch v procese Bakošovho záujmu o cudzie literatúry. Ako prvú označuje literárnohistorickú motiváciu, zacielenú na rekonštrukciu

dejín slovenskej literatúry, na jej vývinovú dynamiku, konkrétne formy a vzťahy slovenskej literatúry k iným kultúram. Akcentuje primárny záujem o českú literatúru, všíma si však aj jeho dôraz na širší stredoeurópsky kontext. Na základe toho sa formuje Bakošov pohľad nasmerovaný akoby „ponad“ národné literatúry k vnímaniu medziliterárneho procesu. Teoretické a metodologické východiská tohto aspektu podporili podnety formalizmu a Bakošova osobná vedecká skúsenosť v rámci spolupráce s Pražským lingvistickým krúžkom. K jeho teoretickému záujmu o otázky medziliterárnosti objektívne prispel trvalý a premyslený výklad postojov ruskej formálnej školy. Druhú motiváciu Bakošovho skúmania cudzích literatúr D. Ďurišin označuje pojmom medziliterárnej interakcie, ide tu o otázky kontinuity a diskontinuity literárneho procesu v zmysle odhaľovania implementácie cudzorodých prvkov v rámci historicko-genetického vývinu jednotlivých diel a literárnych celkov. V duchu vedeckých záujmov o slovensko-inonárodné vzťahy však M. Bakoš nevystupoval ako komparatista v tradičnom ponímaní, na základe postulátov ruskej formálnej školy akcentoval systém literárneho diela a literárneho procesu v zmysle teoretických pokusov o „spojenie“ diachrónneho a synchrónneho aspektu (Ďurišin 1984, 154 – 158).

V ďalších rokoch sa D. Ďurišin zamerával na skúmanie medziliterárnych procesov a definovanie pojmu svetovej literatúry. V spomenutej monografii *Problémy literárnej komparatistiky* najskôr ustálil pojmoslovie porovnávacieho štúdia a interpretoval ho ako stabilnú zložku literárnej vedy. Metodologické aspekty porovnávacieho skúmania literatúry z hľadiska žánrového či slohového, ako aj v oblasti umeleckého prekladu rozvinul v prácach *Teória literárnej komparatistiky* (1975) a *O literárnych vzťahoch*:

slob, drub, preklad (1976). Po dovŕšení tohto teoretického úsilia a vytvorení systematiky porovnávacieho štúdia literatúry D. Ďurišin rozšíril svoju výskumnú činnosť o programový medziliterárny aspekt v monografii *Teória medziliterárneho procesu* (1985) a následne v rozsiahlom kolektívnom projekte *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* (1987 – 1993), ktorého bol garantom. Tento projekt je zavŕšením teoretického spracovania výkladu princípov a medziliterárnosti ako osobitného prístupu ku skúmaniu literárnej histórie. Najmä v šiestom zväzku (*Osobitné medziliterárne spoločenstvá 6. Pojmy a princípy*, 1993) D. Ďurišin formuluje východiskové pojmy takého odvetvia literárnej vedy, ktoré sa doteraz systémovo neanalyzovalo. Výsledkom dlhoročného úsilia autora prispieť ku kodifikácii zákonitostí literárnej vedy (teórie, histórie literatúry a z časti aj literárnej kritiky) je syntetická práca *Teória medziliterárneho procesu I.* (1995). Autor v nej konštatuje, že teória medziliterárneho procesu znamená obohatenie literárnej vedy o nový rozmer a zahrnuje priestor od národnej literatúry až po jej najväčšiu, konečnú kategóriu – svetovú literatúru (v názve knihy je uvedená rímska číslica I., takže zrejme nemalo ísť o posledné vydanie plánovaného cyklu). Ako blízky spolupracovník M. Bakoša sa D. Ďurišin pokúsil definovať svetovú literatúru z hľadiska porovnávacích výskumov v knihách *Čo je svetová literatúra?* (1992) a *Svetová literatúra perom a dlátom* (1993). Pojem svetovej literatúry vnímal vo viacerých rovinách, jednak ako celkový korpus všetkých literárnych diel sveta, alebo prísne výberovo ako súbor najvýznamnejších a umelecky najkvalitnejších (tzv. kanonizovaných) textov. Vždy však mal, podobne ako M. Bakoš, na zreteli národný a nadnárodný kontext, zdôrazňoval koncept medziliterárnosti, na ktorom vystaval vlastné bádanie v rámci štúdia

inonárodných literatúr a následného systematizovania v jednotlivých literárnohistorických jednotkách.

Záujem o teoretické koncepcie ruskej formálnej školy a otázky porovnávacej literárnej vedy v diele M. Bakoša výrazným spôsobom inšpiroval nielen D. Durišina. Na pôde Ústavu svetovej literatúry SAV ich tvorivo rozvíjala časť mladšej generácie bádateľov, ktorá následne venovala pozornosť aj vedeckému odkazu a osobnosti samotného M. Bakoša. Z nich najvýznamnejším spôsobom Ladislav Franek v štúdiách ako „Ruská formálna metóda na Slovensku (včera a dnes)“ (2012), „Slovenská literárna veda a Mikuláš Bakoš“ (2016) a i. V najnovšej monografii *Verzologické štúdie* (2021) sa L. Franek orientuje na široké spektrum otázok v súvislosti s vedeckým odkazom M. Bakoša v našom vedeckom prostredí, predovšetkým však v texte „Medziliterárnosť v symbióze vedy a umenia“ v duchu Bakošovej poetiky reflektuje verzologické výskumy v medziliterárnom kontexte. Autor rozvíja myšlienku, že M. Bakoš metodologicky akcentuje historicko-genologické hľadisko už vo svojom verzologickom výskume (v staršej práci *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*). Pri konfrontácii s pestrou sumou nielen ruských, ale aj západoeurópskych vedeckých teórií praktického zamerala znesú Bakošove výskumy aj tie najprísnejšie kritériá. V uvedenej súvislosti treba na Bakošov počin hľadiť ako na základný stavebný kameň, bez ktorého by boli ďalšie výskumy na Slovensku, orientované na historickú podmienenosť povahy literárneho textu, nemysliteľné. Od M. Bakoša vedie cesta k pochopeniu otázok týkajúcich sa na prvý pohľad „priúzkej“ oblasti veršových výskumov, ale aj ďalších aspektov vedeckého skúmania textu, či už máme na mysli genologické hľadisko, alebo rozvinutie pojmu paradigma do podoby Mikovej výrazovej sústavy, v rámci ktorej dialektická spätosť prvkov podľa apriórne

postavenej opozície výrazových kategórií zaujíma pri štylistickej analýze dominantné postavenie (pozri Franek 2021, 19 – 20). Z najmladšej generácie literárnych vedcov ústavu, ktorí reflektujú miesto ruského formalizmu a odkaz M. Bakoša v slovenskom vedeckom prostredí, je to predovšetkým komparatista Róbert Gáfrik. Za zmienku tu stojí jeho článok „Staré a nové koncepty literárnej komparatistiky v globalizovanom svete“ (2016) či brilantná teoretická úvaha „Trampoty so svetovou literatúrou“ (2020). Poukazuje v nich na fakt, že od prelomu tisícročí sa stala svetová literatúra jedným z najdiskutovanejších a najvplyvnejších pojmov literárnej vedy, hoci súčasná stredoeurópska komparatistika sa do tejto globálnej diskusie výrazne nezapája. Pripomína, že v slovenskej komparatistike bol tento pojem jedným z najdôležitejších teoretických pojmov druhej polovice 20. storočia, bol nerozlučne spätý s výskumami D. Ďurišina, po ktorého predčasnom odchode teória svetovej literatúry nenašla dostatočne výrazných pokračovateľov, hoci práve teraz stojí opäťovne v centre „globálneho“ literárnovedného diskurzu. Aj keď sa niektorí slovenskí a českí literárni vedci a vedkyne z času na čas odvolávajú na Ďurišinovu teóriu svetovej literatúry, nedostatočne sa reflektuje vo vzťahu k súčasnému literárnovednému diskurzu. Slovenská komparatistika je aj dnes spojená s pojmom svetovej literatúry, pričom hlavný časopis (*World Literature Studies*) a hlavné stredisko komparatistiky v krajine (Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.) nesú tento pojem vo svojich názvoch, no explicitne sa nepripája k nijakej konkrétnej koncepcii výskumu svetovej literatúry. Pojem svetovej literatúry nás podľa R. Gáfrika neustále stavia pred otázku, z akých filozofických a etických východísk nad ním chceme uvažovať.

Na záver možno konštatovať, že M. Bakoš naďalej ostáva kontroverzným mýtom slovenskej literárnovednej slavistiky. Do domáceho vedeckého prostredia vniesol podnety zo svetových literatúr, nové teoretické impulzy i svojrázne vedecké postoje, dodnes vyvolávajúce množstvo polemík a diskusií. Jeho metodologický odkaz je však v kontexte česko-slovenskej literárnej vedy a komparatistiky dodnes živý, o čom svedčí celý rad súčasných interpretácií v podobe neustále sa objavujúcich vedeckých textov a podujatí. Najčastejšie ide o výskumy a reflexie nitrianskych kolegov pod taktovkou mladého slovakistu Dušana Teplana, vedca s prioritným záujmom o otázky štrukturalizmu a slovenského nadrealizmu. Reprezentantom najnovších systematických vedeckých výstupov, ktoré sú venované M. Bakošovi, je predovšetkým zborník z nedávnej česko-slovenskej vedeckej a jubilejnej konferencie *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (2016), ktorý D. Teplan zostavil. O perspektívnosti súčasného uvažovania o význame M. Bakoša, o reálnosti jeho vyššie citovaného predpokladu, nasvedčuje aj potešujúci fakt v podobe nedávneho podujatia, vedeckého kolokvia s názvom *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška* (2021), ktoré pravdepodobne nie ako posledné usporiadali akademické pracoviská Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., v Bratislave a Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UKF v Nitre za účasti významných kolegov a kolegýň z ďalších akademických a univerzitných pracovísk Slovenska a Českej republiky.

Hľadanie metodológie v okovách
ideológie?

(Úvahy o zložitých vedeckých
cestách Mikuláša Bakoša)

Azda žiadna z publikácií jedného z metodologicky najvyhranenejších slovenských literárnych vedcov 20. storočia Mikuláša Bakoša neposkytuje rozpačitejšiu odpoveď na danú otázku a zároveň pravdivejší obraz pokrivenej dobovej reality ako kniha *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964). M. Bakoš, ktorý svoje metodologické názory sformoval na prísne exaktných pozíciách formalizmu a štrukturalizmu, ako aj na nezávislých postupoch umeleckej avantgardy, v uvedenej knihe prekvapivo publikuje dobovo poplatné štúdie ako „Umenie vo vzťahu k spoločnosti“, „Problémy sociológie literatúry“, „K problémom sociológie umenia“, „Umenie v dnešnej spoločnosti“, či dokonca práce o vedúcich ideológoch marxizmu-leninizmu, ako napríklad „Marx a Engels o umení a literatúre“, „Lenin a literárna veda“, „K estetickému teórii a činnosti A. V. Lunačarského“ alebo „Problém zákonitostí socialistickej literatúry“.

Dlhoročný propagátor a prekladateľ vedeckých textov najvýznamnejších predstaviteľov sovietskymi marxistami dlhoročne kritizovaného ruského formalizmu (B. Ejchenbaum, R. Jakobson, V. Šklovskij a i.) nielen vo svojej známej antológii *Teória literatúry* (1941, 1971), ale v podstate celoživotne akcentuje ťažiskové literárnoteoretické postuláty ruského formalizmu (formálnej školy, resp. formálnej metódy v literárnej vede). Formalisti, ktorí skúmali estetickú funkciu literatúry, imanentné zákonitosti textovej štruktúry, literárnu vedu proklamovali ako autonómnu oblasť bez zásadnejších väzieb k mimoliterárnym (biografickým, historickým, filozofickým, sociálnym a i.) súvislostiam procesu tvorby diela. Teórie formalizmu rezonovali v západnej literárnej vede počas celého 20. storočia a významne posunuli metodologický status v oblasti štrukturalizmu a postštrukturalizmu, semiotiky literatúry, teórie verša, naratológie a kognitívnej

literárnej vedy. V štúdií s názvom „O tzv. formálnej metóde v literárnej vede“ (pôvodne ako úvod k prvému vydaniu antológie z roku 1941) ozrejmuje M. Bakoš cestu ruského formalizmu, ako aj svoj vzťah k nemu. Spočiatku píše o dôvodoch, pre ktoré sa rozhodol zostaviť výber vedeckých prác formalistov, zohľadňujúc aj nelichotivú situáciu v slovenskej literárnej vede 30. a 40. rokov 20. storočia. O vnímaní formalizmu v slovenskom vedeckom prostredí uvádza:

Teoretické články ruskej „formálnej“ školy v literárnej vede dostávajú sa do iného prostredia a vychodia za zmenenej vedeckej situácie, ako v čase vzniku väčšina z nich. Mnohé problémy, o ktorých svojho času „formalisti“ polemizovali, sú už dnes zásadne vyriešené, a to práve zásluhou ruských teoretikov, ktorých úsilie zapadalo do najnovších metodologických literárnej vedy. (Bakoš 1964, 113)

Hoci charakter týchto metodologických snáh M. Bakoš diplomaticky nešpecifikuje a pri označeniach formálna škola a formalisti používa relativizujúcu skratku tzv. alebo ich dáva do úvodzoviek, následne reflektuje zložité postavenie predstaviteľov formalizmu v sovietskom Rusku. Okrem toho naznačuje vynútené korigovanie ich metodologickej orientácie, hoci základným formalistickým postulátom stále pripisuje dôležitosť. Tento fakt dáva do súvislosti s potrebou skúmania textovej štruktúry umeleckého diela, no pripúšťa aj vonkajšie okolnosti, teda súvislosti sociologické. Opiera sa o pojem Borisa Ejchenbauma „literárny život“, ktorý rozširuje obzor literárnej histórie o javy sociálnej povahy. M. Bakoš tento vedecký obrat obhajuje slovami:

Nie je to zrada ani ústup (axióma vnútornej podmienenosti literárneho vývinu platí neotrasne ďalej), je to metodologický vývin vedy, ktorý potvrdzuje slová B. Ejchenbauma: „Veda nežije ustalovaním právd, lež prekonávaním omylov.“ Tým sa prekonala počiatočná jednostrannosť, ktorá jednako bola veľmi potrebná pre dôslednú revíziu vedeckej tradície a nevyhnutná pre postavenie literárnej vedy na nové základy. (II6)

Do istej miery tak M. Bakoš anticipuje svoje postavenie na poli slovenskej literárnohistorickej tradície, ktorá sa podľa neho sústavnejšie nevenovala umeleckej výstavbe literatúry. Až po roku 1930, najmä pod vplyvom Jana Mukařovského, ktorý pôsobil na bratislavskej univerzite, a záujmu o štrukturálnu jazykovedu, vzrástol aj na Slovensku záujem o metodologické otázky literárnej vedy (článok o formálnej metóde E. Zacharova v *Slovenských pohľadoch*, 1933; ďalej články M. Bakoša a K. Šimončiča v *Slovenských smeroch*). Vzhľadom na vtedajšiu krízu literárnej vedy na Slovensku zvolil M. Bakoš pri zostavovaní výberu z formálnej metódy utriedenie nie chronologické, ale systematické. Prvá polovica knihy je venovaná všeobecným otázkam poetiky, druhá problémom poézie a prózy. Svoj výber hodnotí nasledovne:

Na úvodnom mieste je stať B. Ejchenbauma, podávajúca vývin problematiky formálnej školy a naznačujúca historické korene, z ktorých vyrástla potreba metodologickej obrody literárnej vedy. [...] Štýl Šklovského, preplnený paradoxmi a anekdotami, líši sa diametrálne od slohu Žirmunského alebo Vinogradova s ich prísne logickou syntaxou, jasný a prehľadný text Ejchenbauma je pútavejší ako abstraktné podanie Tyňanova;

pre exaktnosť prác Tomaševského je príznačné používanie štatistickej metódy pri rozboroch verša. (119)

Následne M. Bakoš upozorňuje aj na viaceré časopisecké preklady prác ruských formalistov. V závere štúdie razantne konštatuje:

Zásady a metódy vedeckého „formalizmu“ nie sú prekonané. Je stále aktuálny a bude aktuálny tak dlho, kým nebudú čo najširšie využité všetky možnosti, ktoré poskytuje nová literárnovedná metodológia pre vyťaženie konkrétnych poznatkov o literatúre a jej vývine. A v tom sa u nás doteraz vykonalo veľmi málo. (120)

Citované slová sú však v istom rozpore s názormi slovakistu Stanislav Šmatláka, ktoré uviedol v úvode k Bakošovej publikácii *Problémy literárnej vedy včera a dnes*. Tridsaťročnú vedeckú cestu Mikuláša Bakoša tu opisuje ako cestu človeka s vyhranenou vedeckou orientáciou. Za kľúčový považuje jeho dôraz na metodologické výdobytky ruskej formálnej metódy, ako aj jeho vzťah k českému literárnovednému štrukturalizmu, ktorý bol prejavom snahy vymaniť sa z vtedajšej stagnácie slovenského literárnovedného prostredia, „zapríčinenej do istej miery aj zotrvačným pridŕžaním sa a mechanickým rozdrobovaním vedeckej metódy Vlčkovej školy“, založenej na literárnohistorickom ideografizme (Šmatlák, 1964, 6). Aj preto považuje za prirodzenú Bakošovu vyhranenosť voči psychologizmu, kultúrnej histórii, sociologizmu či rozličným publicistickým intervenciám. Toto všetko S. Šmatlák vníma ako súčasť Bakošovho programu, „ako súčasť jeho pozitívneho vedeckého programu, smerujúceho k emancipácii aj slovenskej literárnej vedy z područia iných spoločenskovedných odvetví a ku konštituovaniu jej špecifického predmetu i špecifickej metódy“ (6 – 7),

pričom Bakošovu formalisticko-štrukturalistickú metodológiu označuje opatrne za špecifickú, nie neideologickú s možným označením ako koncepcie tzv. čistej, spoločensky nezaangažovanej vedeckosti. Na druhej strane túto, podľa neho „vyhranenú demokratickú pozíciu vidí ako demarkačnú čiaru medzi úsilím o opravdivú vedeckosť a nevedeckým prisluhovaním nacionalistickej ideológii a ľudáckej politike“ (7). Zároveň však Šmatlák poukazuje na skutočnosť, že Bakoš si už v časoch vojny uvedomoval istú ohraničenosť svojej vedeckej orientácie a usiloval sa ju prekonať nadviazaním kontaktu s marxistickou filozofiou. Ako príklad uvádza Bakošovu štúdiu „Problémy sociológie literatúry“ (1943), ktorá sa všeobecne považuje za akýsi počiatok Bakošovho „obratu“. Jeho prirodzeným vyústením bol nakoniec súbor štúdií *Literatúra a nadstavba* (1960). V týchto štúdiách „sa, pravda, na vyššom bode špirály, začína uplatňovať metóda tvorivého racionalizmu a samostatného logického myslenia, taká príznačná pre skutočný Bakošov vedecký naturel“ (8).

Keďže S. Šmatlák charakterizuje niektoré skutočnosti opatrne, nejasne a vágne, pri Bakošovej štúdii „Problémy sociológie literatúry“ sa ešte pristavíme. Hneď v prvom odseku sa autor vyjadruje o potrebe sociologického výskumu literatúry. Zároveň dodáva: „Dnes, po revízii teoretických základov a vybudovaní novej metodológie literárnej vedy otázky vzťahov literatúry a spoločnosti ukazujú sa v novom svetle“ (Bakoš 1964, 13). Uvedený výrok zároveň M. Bakoš signuje hviezdičkou, edične odkazujúcou k poznámkam v závere práce (366 – 380) a s najväčšou pravdepodobnosťou doplnenou až neskôr, v čase publikovania celého súboru štúdií. V poznámke k strane 13 sa dočítame: „Dnes, po revízii teoretických základov... literárnej vedy... – Treba rozumieť roky, keď bola štúdia napísaná“ (366). Na nasledujúcej strane autor túto myšlienku rozvádza:

v istom vývinovom okamihu, keď dochádza k vnútorným presunom, vo vývinovom rade nie je naporúdzí jediná, lež viacero špecifických možností pre ďalšiu vývinovú cestu. Uskutočňuje sa možnosť, ktorá je výslednicou vzájomného pôsobenia celku vývinových radov, podmieneného všeobecnou sociálno-hospodárskou základňou. (14)

Uvedený výrok rovnako signuje hviezdíčkou a vo vysvetlivke dodáva:

Táto a podobné informácie (o nadstavbe, o určujúcom vplyve základne, o spoločenských triedach) v tomto článku boli inšpirované štúdiom diel zakladateľov marxizmu, Marxa a Engelsa, a najmä tiež Plechanovových prác o literatúre a umení, prác Lunačarského a i. (366)

V závere štúdie však M. Bakoš za základ vedeckého skúmania literatúry označuje literárnu históriu ako istý teoretický komplex, konglomerát, v ktorom má dominantnú úlohu výskum špecifickej problematiky, t. j. výskum literárnych slohov a druhov. Naznačuje tu primárny význam historickej poetiky ako svojej neskoršej syntetickej metodológie skúmania literatúry s presahom do iných vedeckých disciplín a základov porovnávacej literárnej vedy.

V poslednej štúdii prvej časti Bakošovej knihy *Problémy literárnej vedy včera a dnes* s výpovedným názvom „Problém zákonitostí socialistickej literatúry“, napísanej až roku 1961, autor už diametrálne mení metodologickú orientáciu smerom k socialistickej ideológii v zmysle „logického“ historického vývinu literatúry v priestore a čase. Režimu poplatný socialistický systém literárneho procesu opiera o historické zákonitosti doby a svoje

postuláty dokonca kumuluje do desiatich základných bodov:

História niekoľkých desaťročí socialistickej literatúry ukazuje, že predpoklady pre tvorbu socialistického realizmu vznikajú všade tam, kde revolučné hnutie dosiahlo taký stupeň organizovanosti, že sa socialistická ideológia začína uplatňovať ako spoločenská sila. (61)

V nasledujúcom bode dokonca tvrdí, že buržoázna literatúra už v minulosti obsahovala zárodoky rozkladného procesu umenia. Takto si pripravuje schodnú pôdu pre ďalšie tvrdenie o kríze buržoázných modernistických smerov a zrode nových možností a vývinových ciest umenia. Za rukojemníka si berie vnútornú diferenciaciu literárnej avantgardy, vo vývinových zákonitostiach ktorej akcentuje jej ľavicovo revolučnú ideológiu. Už v časoch buržoáznej spoločnosti malo ísť o jednu z prirodzených línií umeleckej avantgardy. Opiera sa o mnohosť štýlov a smerov, založenú zrejme na fakte, že literárna veda rozlišuje dve línie umeleckej avantgardy. Prvá, označovaná aj ako *konštruktivistická*, bola inšpirovaná postupmi moderného výtvarného umenia (predovšetkým kubizmu) a poetikou talianskeho futurizmu F. Marinettiho, svoje východiská našla tiež u francúzskeho básnika G. Apollinairea. Druhá, tzv. *iracionalistická* smerovala od „prekliatych básnikov“ (Ch. Baudelaire, A. Rimbaud) k švajčiarskemu dadaizmu a francúzskemu surrealizmu (v ruskom kultúrnom kontexte k imažinizmu, v českom k poetizmu, v slovenskom k nadrealizmu). Zámerne potláčala racionálnu (intelektuálnu) zložku tvorby a poskytovala priestor spontánnosti a asociatívni, orientovala sa na oblasť sna a podvedomia, využívala psychologické postupy pri písaní básne. Preto podľa M. Bakoša ani „v súčasnom umení neexistuje

jediná cesta, ale je mnoho ciest vedúcich k adekvátnemu a esteticky účinnému vyjadreniu skutočnosti“ (63). Vychádza pritom zo skutočnosti, že v kultúrnej revolúcii nemajú všetky smery a štýly rovnaký význam a postavenie v spoločnosti.

V mladosti sa Mikuláš Bakoš intenzívne zaujímal o postupy ruských futuristov a s priateľom Klementom Šimončičom boli nadšenými obdivovateľmi francúzskej avantgardy, neskôr sa stal teoretikom slovenského nadrealizmu. V citovanom tvrdení má však zrejme na mysli fakt, že vo väčšine avantgardných hnutí sa zároveň intenzívne pociťovala potreba propagovania vlastnej programovej teórie (manifesty, deklarácie, vyhlásenia, heslá) a spoločenskej angažovanosti umelcov ako výrazu dezilúzie nad stavom meštiackej spoločnosti v európskych krajinách začiatku 20. storočia. To sa usiluje akcentovať aj v povojnovom období, spájanie umeleckého gesta s ľavicovým ideovým postojom. Napríklad v článkoch „Umenie v dnešnej spoločnosti“ (1948) a „Estetická výchova na strednej škole“ (1948) podčiarkuje význam spoločenskej funkcie umenia a literatúry. Po roku 1948 sa pod vplyvom vtedajšieho Sovietskeho zväzu celková politická situácia v Československu diametrálne zmenila a množstvo vedcov, najmä z oblasti humanitných odborov, spisovateľov, prekladateľov i ďalších kultúrnych pracovníkov začalo ladiť svoje texty na základe požiadaviek komunistickej ideológie. Podobne aj Bakoš v dvoch vyššie spomenutých článkoch apeluje na potrebu novej spoločenskej nadstavby a zdôrazňuje dôležitosť socialistického umenia v procese formovania nového človeka. Tu cítiť u M. Bakoša niekde v podtexte isté vnútorné súznenie s osudom ruských formalistov, ktorí ostali žiť v stalinistickom Rusku a svoju tvorbu museli nedobrovoľne prispôbovať dobovej spoločenskej objednávke, aby častokrát

odolávali existenčnému tlaku zo strany vládnucích štruktúr a marxistickej literárnej vedy. V tejto súvislosti sa Bakoš vyjadruje aj k novej kvalite estetickej výchovy na stredných školách, keď bol v rámci reorganizácie školstva na všeobecno-vzdelávacích školách zavedený predmet s názvom umelecká výchova. Treba konštatovať, že pri svojich úvahách o danej problematike je Bakoš rovnako koncepčný ako pri svojej literárnovednej práci. Nezabúda na komplexnosť prístupu k učiteľovi a žiakovi, prihliada na tvorbu nových učebníc v spisovnom jazyku a prepojenie literatúry s ďalšími druhmi umenia, ako sú výtvarná tvorba, hudba, divadlo či architektúra. K problému pristupuje v súlade s požiadavkami socialistickej spoločnosti a s dôrazom na metodické pokyny pre nastupujúcu generáciu učiteľov, formovanú v novom duchu na vysokých pedagogických školách.

Mikuláš Bakoš je literárnou vedou často prijímaný rozporuplne, v jeho prípade však, podobne ako u mnohých ďalších humanitných vedcov, ktorí prežili niekoľko režimov, nie je istotne namieste čierno-biele videnie. Správnejší je tu skôr empatický pohľad do zložitého sveta a neistého postavenia vedca, ktorý chcel, podobne ako desiatky či stovky iných, publikovať svoje výskumy či niekedy dokonca možno len so svojou rodinou dôstojne prežiť ťažký ideologický útlak.

Mikuláš Bakoš o vzťahu
slovenskej a českej literatúry
a literárnej vedy

Okrem veľkého množstva záujmov v oblasti humanitných vied venoval Mikuláš Bakoš pomerne široký priestor systematickým výskumom vzťahov českej a slovenskej literatúry a literárnej vedy. Tento výskum do značnej miery kopíruje jeho vedecký záber od otázok porovnávacej literatúry, literárnej histórie a historickej poetiky či verzológie až k otázkam literárnovednej metodológie.

Viaceré z týchto otázok sú pertraktované v rozsiahlom výbere štúdií s názvom *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964). V stati nazvanej „Dve štúdie z metodológie literárnej histórie a poetiky“ (pôv. 1947) venuje M. Bakoš pozornosť zborníku štúdií *Čtení o jazyce a poesii*, o vydanie ktorého sa počas vojny zaslúžili významní členovia Pražského lingvistického krúžku, predstavitelia štrukturálnej lingvistiky Bohuslav Havránek a Jan Mukařovský. Osobitne sa zameriava na teoretické otázky literárnej histórie s akcentom na názory Felixa Vodičku v práci *Literární historie, její problémy a úkoly*. F. Vodička tu podáva historický prehľad vedeckých názorov literárnohistorických škôl a smerov posledných troch desaťročí, keď boli „vypracované nové princípy výskumu literárnych javov najmä zásluhou slovanských vedcov“ (Bakoš 1964, 153). M. Bakoš oceňuje ich vyústenie do prístupu rešpektovania estetickej podstaty literárneho diela – tento prístup preferoval počas celej svojej bádateľskej kariéry. Označuje ho za principiálny postoj literárnej vedy, ktorým sa vymanila zo závislosti od iných vedeckých disciplín. Za najvýznamnejší prínos Vodičkovej práce považuje však M. Bakoš jeho serióznny pokus o systematiku literárnej histórie. Každému úseku literárnej historiografie F. Vodička prideluje vedeckú úlohu, danú vývinovým procesom. Ide o skúmanie vývinu literárnej štruktúry,

skúmanie genézy literárnych diel a dejín recepcie, vychádzajúce „z historikovho poznávania historických premien, ktorými prechádza vnútorná organizácia literárnych diel“ (Bakoš 1964, 154). Cieľom štúdia týchto premien je poznanie estetického účinku v jeho premenlivosti.

Mikuláš Bakoš aj tu už tradične priraďuje dôležitosť vzťahu literárnohistorickej problematiky ku genetickým otázkam literárneho diela s akcentom na vnútorný vývin štruktúry literatúry. Naopak, otázky dobového čitateľského vkusu a literárneho života F. Vodička priraďuje k sociologickej oblasti skúmania literárnych diel, pričom termín recepcie označuje voľnejším pojmom „ohlas“ (ohlas čitateľskej, ale aj odbornej kritickej sféry). Tieto aspekty literárnovedného skúmania možno podľa Félixu Vodičku sledovať od diela ako celku, literárneho druhu, autora, obdobia národnej literatúry až po nadnárodné celky svetovej literatúry v ich vývinovej dynamike, a to je koncept bytostne blízky aj bádateľskému prístupu M. Bakoša v jeho komplexnej literárnovednej metóde, ktorú sám označil pojmom historická poetika.

Bakošov záujem o vzťahy medzi českou a slovenskou literatúrou a literárnou vedou bezprostredne súvisí s rozsahom jeho komparatistického výskumu. V štúdiu „K problémom porovnávacieho skúmania literatúr“ (1957) uvádza, že súčasťou vývinu slovenskej literatúry sú exkurzy do cudzích literatúr ako do nadindividuálnej a nadnárodnej sféry. Zdôrazňuje, že historický proces obsahuje aj situácie zvlášť priaznivé pre prenikanie nových prvkov do vývinového procesu domácej literatúry. Dáva tu do pozornosti básnické hľadanie začínajúceho A. Sládkoviča, mladého P. O. Hviezdoslava či obdobie prvej etapy slovenskej romantickej poézie a generácie štúrovcov, ktorí sa formovali v blízkom kontakte s českým kultúrnym

prostredím. Nemenej významná v nazeraní na vzťah českého a slovenského literárnovedného prostredia je podľa neho kniha o Františkovi Votrubovi *Cesta kritika* (1957), ktorej autorom je literárny vedec Ivan Kusý.

O vzťahoch slovenskej a českej literatúry a literárnej vedy sa Mikuláš Bakoš zmieňuje v množstve štúdií a článkov, dokonca v práci *Problémy literárnej vedy včera a dnes* venuje danej problematike celú tretiu časť. V syntetickej úvahe „K problematike vzťahov literatúry slovenskej a českej“ (pôv. 1938) vyzdvihuje všeobecne známy literárnohistorický fakt, že slovenská literatúra sa často ocitala v tesnom vzťahu k literatúre českej. Príčiny tohto javu vidí jednak v príbuznosti jazykového materiálu oboch literatúr, jednak v častých kultúrnych stykoch, ktorých tradície možno sledovať od najstarších čias. Problém česko-slovenských literárnych vzťahov sa v literárnohistorickom meradle dlho systematicky neskúmal a ostával len pri konštatovaní jednotlivých „vplyvov“ či „filiácií“. Bakoš si v texte preto pokladá zásadnú otázku, aký význam mali pre vývin slovenskej literatúry príklony k vývinu českej literatúry. Zároveň konštatuje, že v historickej premenlivosti vzájomných vzťahov slovenskej a českej literatúry neboli vždy rovnako intenzívne. „Vo vývine slovenskej literatúry vidíme periódy, keď literárna tvorba gravituje k literatúre českej a takéto zblíženie sa výrazne prejavuje v štruktúre literárnych diel, inokedy sa vzdaluje, nastáva odvrát a strácajú sa štrukturálne analógie.“ (Bakoš 1964, 324) Ako príklad z novšej slovenskej literatúry uvádza príklon P. O. Hviezdoslava k českej básnickej škole lumírovcov či, naopak, odklon Kraskovej básnickej generácie od českých impulzov. Okrem toho zaznamenáva vplyv českého vitalizmu na J. Smreka či poetizmu na L. Novomeského. Významne sa zaoberal tiež reformou folklórneho kánonu u štúrovcov, z ktorých mnohí vyrástli v českom literárnom

prostredí. Dobové príklony či odvraty od impulzov českých literárnych tradícií vychádzali z momentálnych vývinových potrieb slovenského umeleckého prostredia. Upozorňuje však, že je nevedecké vysvetľovať rozličné analogické literárne javy zjednodušene „vplyvom“ (pozri Bakoš 1964, 326).

Okrem vývinových vzťahov medzi slovenskou a českou literatúrou venuje Bakoš veľký priestor vzájomnej interakcii a spolupráci s českým vedeckým prostredím. V uvedenom zmysle je nepochybne najvýznamnejšou osobnosťou Jan Mukařovský a spolu s ním aj pražská lingvistická škola. V štúdiu „O vedeckom diele Jana Mukařovského“ (pôv. 1941) si Mikuláš Bakoš uvedomuje, že na kvalite a postavení slovenskej literárnej vedy a estetiky má nemalú zásluhu práve Mukařovský, jeho vnímanie literárnych javov a poznanie, že „literatúra a umenie vo všeobecnosti tvorí oblasť sui generis, ktorá má v prvom rade sama v sebe vysvetlenie svojej problematiky, že umelecká výstavba je kľúčom k poznaniu špecifiky literárneho diela a iba sústredenie na momenty, ktoré utvárajú špecifické vlastnosti literárnych faktov, umožní vedeckejšie ponímanie otázok literatúry, literárnej tvorby, literárneho vývinu atď. Predpokladom bolo odmietnutie tradičných psychologických vysvetľovaní a rozličných publicistických návykov, ktoré celkom odviekli literárnu teóriu od jej špecifického predmetu, t. j. skúmania literatúry predovšetkým ako umenia“ (331). Tento Mukařovského estetický objektívizmus sa podľa Bakoša vyhranil predovšetkým v knihe *Máchův Máj. Estetická studie* (1928), ktorú sám autor nazýva „formalistickou“. Neskôr pokračoval v skúmaní diela ako zložitej významovej štruktúry v práci „Genetika smyslu v Máchově poesii“ (1938). Metodologické formovanie J. Mukařovského vidí M. Bakoš predovšetkým v úzkom styku s ruskou formálnou školou a v účasti na

činnosti Pražského lingvistického krúžku. A práve preto pôsobenie profesora Mukařovského na bratislavskej univerzite v rokoch 1931 – 1937 zanechalo podľa Bakoša hlboké stopy v teoretickom myslení o literatúre na Slovensku (pozri Bakoš 1964, 332). Zrejme z uvedeného dôvodu v úvahe „K otázkam špecifickosti vzťahov slovenskej a českej literatúry“ (pôv. 1938) konštatuje, že práve v tom čase skúmanie vzájomných vzťahov slovenskej a českej literatúry vstúpilo do kvalitatívne novej etapy a položilo seriózne základy pre formovanie porovnávacieho výskumu literatúr a medziliterárnych vzťahov v závislosti od priaznivých a menej priaznivých období meniacej sa spoločenskej situácie na Slovensku (pozri Bakoš 1964, 336 – 346).

V danom kontexte je nevyhnutné pripomenúť, že práve po roku 1989, teda po uvoľnení ideologických a politických tlakov v bývalom Československu vzniká bohatá reflexia vzťahov českej a slovenskej literárnej vedy počas 20. storočia. V oblasti verzologických výskumov, umeleckého prekladu a medziliterárneho procesu sa tomu aktívne venuje aj Ladislav Franek. Napríklad v štúdiu „Verzologické výskumy v Čechách a na Slovensku (Pocta Jiřímu Levému)“ (2017) poukazuje na spoločné dedičstvo českých a slovenských výskumov básnickej štruktúry s akcentom na „sémantické gesto“ J. Mukařovského a kľúčovú funkciu básnického rytmu u M. Bakoša. Metodologický princíp literárnej histórie a historickej poetiky neskôr prispel k prehlbeniu týchto východiskových bodov z pohľadu potrieb porovnávacieho výskumu. Spolu s tým bola rozvinutá teória literárnej komunikácie v dielach Františka Mika a Antona Popoviča, slovenský komparatívny diskurz Dionýza Ďurišina, ale aj verzologický výskum Ladislava Franeka (monografia *Štýl prekladu*, 1997; ukončená už v roku 1975).

Ladislav Franek obracia pozornosť na výsledky českých a slovenských bádateľov, ktorí už v prvej polovici

20. storočia vystúpili s požiadavkou zvedečtenia literárnych metód – nápadne vystúpil do popredia moment interdisciplinárnosti, viacrozmerného spojenia alebo prelínania rozličných aspektov. Dialo sa tak súbežne v Česku i na Slovensku predovšetkým v 30. rokoch, a to zásluhou dvoch najvýznamnejších predstaviteľov – J. Mukařovského a M. Bakoša. Napriek tomu, že v koncepcii obidvoch bádateľov možno vypožorovať nemálo spoločných črt, je zaujímavé s odstupom času sledovať, v čom sa ich modely navzájom odlišujú a prečo u nich rozhodujúcu úlohu zohráva nerovnaká miera inšpiratívности inonárodných prameňov pre utváranie epistemologického kréda. Základným zistením L. Franeka je, že J. Mukařovský i M. Bakoš venujú značnú pozornosť funkcii básnického jazyka a jeho historickému vývinu v českej a slovenskej literatúre, hoci Mukařovského záujem je rozšírený o žáner prozaický, dramatický alebo esejistický. Obidvaja interpretátori si uvedomovali, že podstata básnického dieľa umožňuje hodnoverné sledovanie premenlivosti jeho komponentov a estetickej funkcie vo vývine národnej literatúry. L. Franek si kladie otázku, ako k tomu dochádza v obidvoch koncepciách. V tejto súvislosti sa mu javí ako závažný fakt, že Mukařovského zámerom bolo zrušiť protikladné hranice medzi jazykom básnickým a jazykom praktickým, a to hľadaním tzv. prechodových štádií, aby sa dala komplexnejšie zachytiť aktualizácia jednotlivých prvkov v básnickej reči. K tradičnému literárno-historickému hľadisku u neho pristupuje hľadisko vývinové, tak ako ho vo svojich prácach proklamovali ruskí formalisti, sústredení na jazykovú stránku básnického pomenovania. To všetko svedčí o osobitom prelínaní poznatkov z histórie a teórie literatúry s poznatkami z historickej poetiky. Na druhej strane L. Franek konštatuje, že vo veršových výskumoch M. Bakoša zaujíma kľúčové

postavenie básnický rytmus a premenlivosť jeho funkcie vo vývine slovenskej poézie (porov. *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*, prvé vydanie je z roku 1939, ďalšie z rokov 1949, 1966 a 1968). Na rozdiel od primárneho vzťahu medzi slovom a významom, z ktorého vychádzal J. Mukařovský, v tesnejšej súvislosti s vývinom umeleckej avantgardy a prácami ruských formalistov (sprístupnil ich vlastným výberom v knihe *Teória literatúry*, 1941, 1971) M. Bakoš dôslednejšie uprednostňoval spojenie literárnej teórie a historickej poetiky. Pri porovnaní oboch prístupov z hľadiska najvšeobecnejších črt umenovednej poetiky L. Franek zisťuje, že J. Mukařovský sa zhoduje s M. Bakošom v otázke vnútoliterárneho vývinu národného verša. Vzťahuje sa to na fakt prevahy pravidelnej metrickej organizácie nad intonačno-syntaktickým členením verša, ako to pozorujeme v Česku u lumírovcov a na Slovensku u príslušníkov hviezdoslavovskej generácie. Dôsledné využívanie jambu vedie M. Bakoša, zrejme pod priamym vplyvom J. Mukařovského, k tvrdeniu o potrebe básnikov obidvoch generácií zastierať veršový pôdorys uvoľnenou syntakticko-intonačnou stavbou veršov. Treba dodať, že k metodickému zblíženiu dochádza na platforme historickej poetiky, budovanej na prísnom logicko-kauzálnom výklade. Podobný objektivistický prístup je však u M. Bakoša, dôsledne rešpektujúceho funkčné hľadisko, v celej jeho práci o slovenskom verši v podstate záväzný (rozboru uvedených rozdielov sa detailnejšie venuje L. Franek v štúdiu „Jan Mukařovský a Mikuláš Bakoš – koncepčné rozdiely“, 2016, 59 – 66).

Aj dnes sa ukazuje ako potrebné nanovo interpretovať Bakošov vedecký odkaz pre modernú literárnu vedu. Ako interdisciplinárny humanitný vedec 20. storočia reagoval na podnety európskeho vedeckého myslenia, predovšetkým ruského formalizmu a českého štrukturalizmu. Na

poli literárnej avantgardy, štrukturalizmu a historickej poetiky nasmeroval svoje výskumné zámery k zvyšovaniu exaktnosti domáceho vedeckého myslenia, k definovaniu hlavných cieľov literárnej vedy, ako aj k precizovaniu literárnovedných pojmov a kategórií. Zásadným spôsobom prispel k novej kvalite recepcie svetových literatúr na Slovensku a podstatne zvýšil úroveň modernej slovenskej komparatistiky. V centre pozornosti sa tak prirodzene ocitá nová reflexia Bakošovho prínosu pre oblasť slovenskej literárnej vedy a výskumu zahraničných literatúr v česko-slovenskom literárnovednom kontexte s presahom do sféry interkultúrnej slavistiky.

O tom, že Bakošov metodologický odkaz v kontexte česko-slovenskej literárnej vedy a komparatistiky je dodnes živý, svedčí celý rad súčasných interpretácií v podobe neustále sa objavujúcich vedeckých textov a podujatí. Najčastejšie ide o výskumy a reflexie nitrianskych kolegov pod taktovkou mladého slovakistu Dušana Teplana, vedca s prioritným záujmom o otázky štrukturalizmu a slovenského nadrealizmu. Reprezentantom najnovších systematických vedeckých výstupov o bádateľskom odkaze M. Bakoša je predovšetkým zborník *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda* (2016), ktorý D. Teplan zostavil ako výstup z rovnomennej konferencie (2014), kde za českú slavistiku prispeli napríklad Tomáš Hoskovec a Ondřej Sládek. V nasledujúcom období intenzitu a aktuálnosť vedeckej spolupráce česko-slovenského literárnovedného prostredia potvrdili štúdie zo zborníka, ktorý je výsledkom vedeckého kolokvia s názvom *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*. Toto podujatie usporiadali 9. novembra 2021 Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., v Bratislave a Katedra slovenského jazyka a literatúry FF UKF v Nitre. Z účastníkov prispeli do zborníka bádatelia zo Slovenska i Česka, konkrétne

Ivo Pospíšil („Mikuláš Bakoš – problém literárněvědného dědictví a metodologických kontextů jeho díla“), Ján Gbúr („Metodologické limity Bakošovho verzologického výskumu slovenského verša“), Soňa Pašteková („Mikuláš Bakoš a svetová literatúra. K dynamike vnútoliterárnych a medziliterárnych procesov“), Ondřej Sládek („Ohlas a druhý život Bakošovy Teórie literatúry“), Martin Navrátil („Textologické reflexie Mikuláša Bakoša z dnešnej perspektívy“) a Dušan Teplan („K prameňom modernej literárnej vedy. Vzájomná korešpondencia Mikuláša Bakoša a Andreja Mráza“).

Obe podujatia priniesli bohatú mozaiku reflexií osobnosti a diela M. Bakoša, predovšetkým však poukázali na jeho nesporný novátorský prínos, ktorý v slovenskom i českom kultúrno-spoločenskom kontexte dodnes intenzívne rezonuje. Mimoriadny vedecký odkaz univerzitného pedagóga, zakladateľa a prvého riaditeľa Ústavu svetovej literatúry a jazykov SAV M. Bakoša má aj dnes ambíciu významne prispieť k širšiemu skúmaniu metodologických a spoločensko-historických otázok literárnej vedy na Slovensku i za jeho hranicami, hoci Bakošov mnohostranný vedecký záber, vzácna multidimenzionalita a interdisciplinárnosť kladú pomerne veľké prekážky systematickému, monotematickému či monografickému uchopeniu. Rôznorodosť následnej reflexie z pera kolegov, nasledovníkov či oponentov vedie k najrozličnejším zborníkovým a časopiseckým formám, ktoré sú prirodzenými, špecificky zameranými sondami do zložitého bádateľského vesmíru. Prezentovanie rozmanitosti Bakošových výskumov vo vzájomnom zrkadlení, dopĺňaní sa a interakcii recepčných prístupov dynamicky prekračuje svoju dobu ako otvorený koncept vedeckého myslenia. Jeho odvážne stieranie hraníc humanitných disciplín a vnímanie umeleckého sveta naprieč spoločenskovednými odborními

(literárna veda, lingvistika, filozofia, sociológia, psychológia, vedy o kultúre a umení atď.) sa napokon javí ako ideálna metodologická koncepcia a kľúč k serióznemu ob-
siahnutiu významu vedeckých podnetov v tímovej spolu-
práci odborníkov z najrozličnejších výskumných oblastí.

S určitosťou však možno konštatovať, že najkom-
paktnejší a najsystematickejší pohľad na miesto a význam
Mikuláša Bakoša v modernej česko-slovenskej slavistike
v zložitom kontexte dobových spoločenských súvislostí
20. storočia prináša štúdia Iva Pospíšila „Mikuláš Bakoš
– problém literárněvědného dědictví a metodologických
kontextů jeho díla“, publikovaná v zborníku *Mikuláš Bakoš
– pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*
(2022). Autor na jednom mieste píše:

Dílo Mikuláše/Nikolaje Bakoše (1914–1972) se tak v mém
pohledu nachází v širší síti vztahů a soustavě hodnocení,
přehodnocování a revizí, jež mají často generační, ale
i objektivnější, nadgenerační a nadčasový, ryze meto-
dologický charakter. Jde o cluster soudů, které zajímavě
reagují na to, co se v minulosti ustálilo. Podívejme se na
tento proces a jeho souvislosti a uveďme několik dalších
příkladů. Padesátá léta 20. století nebyla jen nezajímavé,
fádní, zvrácené období, bylo to i období hledání a skrý-
vání: ti z literárních vědců, kteří zůstali aktivní ve veřej-
ném prostoru, často pod značným tlakem řešili otázku,
kterak se postavit k literatuře v nové společenské situaci,
oni, kteří byli vzděláni v období předcházejícím. Toto
je ovšem modelová situace, která je u nás řešena stále
znovu a znovu: uprostřed skácených model minulosti
a stavby model nových, je třeba nezapomínat na dáv-
nější podněty, jinak se může stát a již se stává, že obje-
vujeme už objevené. V našich vědách, které pro někoho
nejdou ani vědami, tedy něčím exaktním nebo alespoň

exaktnějším, ale spekulativním uvažováním, nemůže jít o objevy zásadní povahy jako ve vědách exaktních nebo přírodních či technických, ale pouze o posuny důrazu, nové nasvícení a nahlížení: v tom nelze ze zmíněné myšlenkové kontinuity uniknout. (Pospíšil 2022, 10 – 11)

Vo svojej úvahe sa Pospíšil polemicky zamýšľa nad procesom zhodnocovania a prehodnocovania osobností nedávnej minulosti v literárnovednom prostredí a konštatuje, že v podstate dochádza k dvom typom chápania. Buď sa minulosť vníma z pohľadu prítomnosti a je potrebné ju v prípade osobností minulosti zrevidovať (napr. v histórii, čiastočne v jazykovede či literárnej vede). Alebo sa usilujeme tieto hodnoty objaviť a nadväzovať na ne s istou dávkou prehodnocovania. Spomínam to preto, že ako príklad okrem M. Bakoša uvádza I. Pospíšil aj slovenského komparatistu D. Ďurišina (1929 – 1997) a jeho tímové práce. Ide o zváženie skutočnosti, či rozvíjať komparatistiku vo filologickom alebo areálovom zmysle, prípadne naopak – utvárať nové výskumné štruktúry v podobe osobitých medziliterárnych spoločenstiev. Kľúčovým problémom je však podľa neho – a to sa výrazne dotýka aj vedeckého dedičstva M. Bakoša – integrácia imanentného modelu historickej poetiky do univerzálnejšieho vedeckého celku. Pozícia M. Bakoša je v mnohom špecifická, originálna. Zanechal nám aj napriek istej kontroverznosti rozsiahle dedičstvo:

jednak je tu sepětí s krásnou literaturou, jak bylo u modernistů a avantgardistů zvykem, jednak je tu široké pole vlastní literární vědy, jímž Bakoš zasáhl vlastně v literární vědě vše podstatné, vyslovil se ke všemu důležitému nebo zorganizoval, jak říkali američtí pragmatici a jak se říká po jejich vzoru dnes, projekt, k němuž přispěli další znalci (11 – 12).

Je potešujúce, že I. Pospíšil vníma, predovšetkým po publikovaní množstva štúdií a hlavne zborníku z roku 2016, výskum Bakošovho odkazu ako komplexný a všestranný. Pripomína tiež vzácne prepojenie M. Bakoša so živým literárnym procesom (s avantgardou českou a slovenskou), M. Bakoš bol syntetickým vedcom s obrovským výskumným záberom a zároveň bol nútený reagovať na úzke ideologické tlaky. V uvedenom zmysle I. Pospíšil pripomína aj jeho blízke prepojenie s českým literárno-vedným prostredím, má na mysli vedecké postupy Zdeňka Mathausera, ktorého pozícia bola v 70. rokoch oveľa zložitejšia. Po odchode z vysokej funkcie nemohol roky publikovať pod svojím menom a jeho dielo bolo ideologicky kritizované: „Zdeněk Mathauser tak může sloužit jako další kontext Bakošovy metodologické pozice, resp. lidského osudu badatele v tlacích dějin, i když jejich východiska byla jiná: u Bakoše spíše imanentní metody, u Mathausera fenomenologie“ (22). V rámci česko-slovenských medziliterných vzťahov je mimoriadne cenné, že sa Ivo Pospíšil usiloval Mathauserovo i Bakošovo dielo celostne uchopiť v množstve svojich vedeckých štúdií. Poukázal tak na nevyhnutnosť vyváženia medzi metodologickou prísnosťou, ktorú podľa neho reprezentuje fenomenologický pohľad na literatúru, a citlivými empatickými postupmi, ktoré si nemôžeme dovoliť jednoznačne hodnotiť, ako ukazuje literárnovedný vývin posledných desaťročí v našom spoločenskovednom kontexte.

Bibliografia

- Bachtin, Michail. 1980. *Formální metoda v literární vědě*. Praha: Lidové nakladatelství.
- Bakoš, Ján – Michalovič, Peter (eds.). 1992. *Československý štrukturalizmus a viedenský scientizmus*. Bratislava: Stimul. ISBN 80-85697-04-1.
- Bakoš, Mikuláš (ed.). 1941. *Teória literatúry. Výbor z „formálnej metódy“*. Trnava: Fr. Urbánek a spol.
- Bakoš, Mikuláš (ed.). 1971. *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*. 2. vyd. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Bakoš, Mikuláš. 1939. *Vývin slovenského verša*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská.
- Bakoš, Mikuláš. 1944. *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry. (Niekoľko teoretických poznámok.)* Trnava: Fr. Urbánek a spol.
- Bakoš, Mikuláš. 1949. *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*. 2. vyd. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení.
- Bakoš, Mikuláš. 1952. *O socialistickom realizme*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo.
- Bakoš, Mikuláš. 1953. *Stalin a umenie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Bakoš, Mikuláš. 1960. *Literatúra a nadstavba. Metodologické štúdiá k dejinám slovenskej literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Bakoš, Mikuláš. 1964. *Problémy literárnej vedy včera a dnes. Metodologické príspevky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bakoš, Mikuláš. 1966. *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*. 3. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bakoš, Mikuláš. 1968. *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej*. 4. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Bakoš, Mikuláš. 1969a. *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Bakoš, Mikuláš. 1969b. *Literárna história a historická poetika. Príspevky k metodológii literárnej vedy*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry a jazykov Slovenskej akadémie vied.
- Bakoš, Mikuláš. 1973. *Literárna história a historická poetika. Príspevky k metodológii literárnej vedy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Bakoš, Vladimír. 2007. „Filozofia na pôde Vedeckej syntézy (k 70. výročiu založenia).“ *Filozofia*, roč. 62, č. 10, s. 853 – 869. ISSN 0046-385X.
- Bakošová-Hlavenková, Zuzana. 2016. „Magnetické polia literatúry a umenia a ich osamelý bežec M. B.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 9 – 25. ISBN 978-80-558-0993-9.

- Bor, Ján E. 2016. „Na okraj formálnej metódy.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 220 – 224. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Cvrkal, Ivan. 1994. „Z názorov Mikuláša Bakoša na modernu a avantgardu.“ *Slovak Review*, roč. 3, č. 1, s. 69 – 78. ISSN 1335-0544.
- Cvrkal, Ivan. 2002. „Prínos Mikuláša Bakoša do slovenskej vedy, literatúry a kultúry.“ *Slovak Review*, roč. 11, č. 2, s. 183 – 185. ISSN 1335-0544.
- Čepan, Oskár. 1972. „Literatúra – systém a dejiny.“ *Slovenská literatúra*, roč. 19, č. 5, s. 500 – 506.
- Čepan, Oskár. 1984. „Štatút literárneho vedca.“ *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 2, s. 159 – 163.
- Červeňák, Andrej. 1983. *Socialistický realizmus v diskusii*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Čiževskij, Dimitrij. 1941. *Štúrova filozofia života. Kapitola z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Slovenská učená spoločnosť.
- Ďurišin, Dionýz. 1966. *Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ďurišin, Dionýz. 1967. *Problémy literárnej komparistiky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Ďurišin, Dionýz. 1974. „Celkový profil vedeckej činnosti Mikuláša Bakoša.“ *Slovenské pohľady*, roč. 90, č. 4, s. 76 – 78.
- Ďurišin, Dionýz. 1975. *Teória literárnej komparistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Ďurišin, Dionýz. 1984. „Mikuláš Bakoš a periodizácia medziliterárnych vzťahov. K nedožitým sedemdesiatinám.“ *Romboid*, roč. 19, č. 11, s. 72 – 76.
- Ďurišin, Dionýz. 1984. „Počiatky záujmu o medziliterárne vzťahy v diele Mikuláša Bakoša.“ *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 2, s. 145 – 158.
- Ďurišin, Dionýz. 1985. *Teória medziliterárneho procesu*. Bratislava: Tatran.
- Ďurišin, Dionýz. 1992. *Čo je svetová literatúra?* Bratislava: Obzor. ISBN 80-2150-241-X.
- Ďurišin, Dionýz. 1993a. „Mikuláš Bakoš dnes.“ *Slovenské pohľady*, roč. 109, č. 6, s. 65 – 67.
- Ďurišin, Dionýz. 1993b. *Svetová literatúra perom a dlátom*. Bratislava: Ústav svetovej literatúry. ISBN 978-8090-044-48-7.
- Ďurišin, Dionýz. 1995. *Teória medziliterárneho procesu I*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 80-8881-501-0.
- Эйхенбаум, Борис. 1924. „Как сделана Шинель Гоголя.“ In: *Сквозь литературу*. Ленинград: „Academia“, с. 171 – 195.

- Ejchenbaum, Boris. 1936a. „Problémy Puškinovej poetiky.“ *Slovenské pohľady*, roč. 52, č. 4, s. 204 – 212.
- Ejchenbaum, Boris. 1936b. „Spisovateľská tvár M. Gorkého.“ *Slovenské pohľady*, roč. 52, č. 6-7, s. 361 – 365.
- Ejchenbaum, Boris. 1937. „Ilúzia rozprávania.“ *Slovenské smery umelecké a kritické*, roč. 5, č. 2, s. 55 – 59.
- Ejchenbaum, Boris. 1938. „Literatúra a literárne bytie.“ *Slovenské smery umelecké a kritické*, roč. 5, č. 5, s. 171 – 179.
- Ejchenbaum, Boris. 1941. „Ako je zrobený Gogolov ‚Plášť?‘“ In: Bakoš, Mikuláš (ed.). *Teória literatúry. Výbor z „formálnej metódy“*. Trnava: Fr. Urbánek a spol., s. 338 – 355.
- Эйхенбаум, Борис. 1969. „Как сделана Шинель Гоголя.“ In: *О прозе*. Ленинград: Худож. лит., с. 306 – 326.
- Ejchenbaum, Boris. 1971. „Ako je urobený Gogolov Plášť?“ In: Bakoš, Mikuláš (ed.). *Teória literatúry. Výber z formálnej metódy*. II. upravené vydanie. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, s. 353 – 370.
- Эйхенбаум, Борис. 1987. *О литературе*. Москва: Советский писатель.
- Ejchenbaum, Boris. 2012. *Jak je udělán Gogolův Plášť a jiné studie*. Praha: Triáda. ISBN 978-80-7474-062-6.
- Erlich, Victor. 1985. *Russian formalism. History. Doctrine*. New Haven: Yale Center for International and Area Studies.
- Felix, Jozef. 1987. *Cesty k veľkým*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Franek, Ladislav. 1997. *Štýl prekladu. Vývinovo-teoretická a kritická analýza slovenských prekladov Paula Claudela*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-0466-7.
- Franek, Ladislav. 2012a. *Interdisciplinárnosť v symbióze literárnej vedy a umenia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-1277-3.
- Franek, Ladislav. 2012b. „Ruská formálna metóda na Slovensku (včera a dnes).“ In: *Interdisciplinárnosť v symbióze literárnej vedy a umenia*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 106 – 112. ISBN 978-80-224-1277-3.
- Franek, Ladislav. 2016a. *Interdisciplinárnosť v symbióze literárnej vedy a umenia II*. Bratislava – Nitra: Ústav svetovej literatúry SAV – Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-1036-2.
- Franek, Ladislav. 2016b. „Slovenská literárna veda a Mikuláš Bakoš.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 29 – 40. ISBN 978-80-558-0993-9.

- Franeek, Ladislav. 2017. „Verzologické výskumy v Čechách a na Slovensku (Pocta Jiřímu Levému).“ *Bobemica litteraria*, roč. 9, č. 2, s. 7 – 20. ISSN 1213-2144.
- Franeek, Ladislav. 2021. *Verzologické štúdie*. Bratislava: AnaPress – Ústav svetovej literatúry SAV. ISBN 978-80-8210-002-3.
- Gáfrik, Róbert. 2016a. „Mikuláš Bakoš a osud ruského formalizmu na Slovensku.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 85 – 96. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Gáfrik, Róbert. 2016b. „Staré a nové koncepty literárnej komparatistiky v globalizovanom svete.“ *World Literature Studies*, roč. 8, č. 4, s. 112 – 113. ISSN 1337-9275.
- Gáfrik, Róbert. 2020a. „Hľadanie nových metód a tém v súčasnej slovenskej komparatistike.“ In: Bojničanová, Renáta – Heribanová-Šimončíková, Tamara (eds.). *Komplexnosť tvorivosti. Zborník príspevkov k jubileu Márie Bátorovej*. Bratislava: Veda, s. 145 – 154. ISBN 978-80-224-1837-9.
- Gáfrik, Róbert. 2020b. „Trampoty so svetovou literatúrou.“ *World Literature Studies*, roč. 12, č. 2, s. 115 – 124. ISSN 1337-9275.
- Hamada, Milan. 1994. „Básnická avantgarda a moderné filozofické myslenie.“ *Slovak Review*, roč. 3, č. 1, s. 55 – 59. ISBN 1335-0544.
- Hoskovec, Tomáš. 2016. „Současnost strukturalismu.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 51 – 60. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Hvišč, Jozef. 1985. *Poetika literárnych žánrov*. Bratislava: Tatran.
- J. R. [Rozner, Ján]. 2016. „Teória literatúry.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 208 – 209. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Jakobson, Roman. 2005. *Formalistická škola a dnešní literární věda*. Ed. Tomáš Glanc. Praha: Academia. ISBN 80-200-1211-7.
- Kautman, František. 1996. *K typologii literární kritiky a literární vědy*. Praha: PRIMUS. ISBN 80-85625-35-0.
- Kautman, František. 2015. *O českou národní identitu*. Praha: Pulchra. ISBN 978-80-87377-62-8.
- Kazak, Вольфганг. 1996. *Лексикон русской литературы XX века*. Москва: РИК „Культура“. ISBN 5-8334-0019-B.
- Krejčí, Karel. 2008. *Sociologie literatury*. Eds. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2623-6.
- Kusý, Ivan. 1957. *Cesta kritika. Literárnovedné dielo Františka Votrubu*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

- Lesňáková, Soňa. 1961. *Maxim Gorkij v slovenskej kultúre*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Левинтой, Георгий. 1990. „ОПОЯЗ.“ In: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: СЭ. ISBN 5-85270-031-2.
- Marčok, Viliam. 1994. „Mikuláš Bakoš a štrukturalizmus.“ *Slovak Review*, roč. 3, č. 1, s. 79 – 84. ISBN 1335-0544.
- Michalovič, Peter – Minár, Pavol. 1997. *Úvod do štrukturalizmu a postštrukturalizmu*. Bratislava: Iris. ISBN 978-80-88778-44-8.
- Mukařovský, Jan. 1928. *Máchův Máj*. Praha: FF UK – Fr. Řivnác.
- Mukařovský, Jan. 1948. *Kapitoly z české poetiky I*. Praha: Svoboda.
- Mukařovský, Jan. 1959. *Dějiny české literatury I*. Praha: Československá akademie věd – ČSAV.
- Mukařovský, Jan. 1971a. *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel.
- Mukařovský, Jan. 1971b. *Studie z poetiky*. Praha: Odeon.
- Mukařovský, Jan. 1938. „Genetika smyslu v Máchově poesii.“ In: *Torzo a tajemství Máchova díla*. Praha: Fr. Borový, s. 13 – 110.
- Nünning, Ansgar. 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host. ISBN 80-7294-170-4.
- Panovová, Ema. 1966. *Puškin v slovenskej poézii do roku 1918*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Panovová, Ema. 1983. *Ruská a sovietska poézia na Slovensku 1918 – 1938*. Bratislava: Veda.
- Panovová, Ema. 1994. *Stopäťdesiat rokov slovensko-ruských literárnych vzťahov*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0105-6.
- Pašteka, Július. 2015. „Mikuláš Bakoš (1914 – 1972), literárny vedec a prekladateľ.“ In: *Takto som ich poznal*. Bratislava: Literárne informačné centrum, s. 19 – 27. ISBN 978-80-8119-094-0.
- Pašteková, Soňa – Teplan, Dušan (eds.). 2022. *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1959-8.
- Pašteková, Soňa. 2020. „Ruský formalizmus a jeho nasledovníci – prísny scientizmus, alebo literárna veda ako performance?“ *Philologia rossica*, roč. 2, č. 2, s. 55 – 66. ISSN 2694-8826.
- Popovič, Anton. 1968. *Preklad a výraz*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Popovič, Anton. 1970. *Štrukturalizmus v slovenskej vede 1931 – 1949. Dejiny, texty, bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
- Popovič, Anton. 1971. *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran.
- Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. 1996. *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 80-210-1433-4.

- Pospíšil, Ivo. 2003. „Literary History, Poststructuralism, Dilettantism and Area Studies.“ In: Dolinar, Darko – Juvan, Marko (eds.). *Kako pisati literarno zgodovino danes? Razprave*. Ljubljana: Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, s. 141 – 157. ISBN 961-6358-82-0.
- Pospíšil, Ivo. 2004. „Socialistický realismus v české literatuře: tři generace.“ In: *BraSlav 2*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 280 – 288. ISBN 80-88870-39-9.
- Pospíšil, Ivo. 2007. „K směrově personalisticko-areálovým a komparativně kulturologickým dějinám národní literatury (Nad Ruskou moderní literaturou Milana Hraly a Dějinami české literatury Hany Voisine-Jechové).“ In: Bína, Danile – Zelenka, Miloš (eds.). *Od teorie jazyka k praxi komunikace. Sborník prací členů Katedry českého jazyka a literatury*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita, s. 19 – 30. ISBN 978-80-7394-060-7.
- Pospíšil, Ivo. 2008. „Zdroje vidění Zdeňka Mathausera.“ In: Pospíšil, Ivo – Zouhar, Jan (eds.). *Literatura a filozofie (Zdeněk Matoušek)*. Brno: Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, s. 131 – 141. ISBN 978-80-210-4546-0.
- Pospíšil, Ivo. 2009a. „Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi.“ *Opera Slavica*, roč. 12, č. 1, s. 20 – 33. ISSN 1211-7676.
- Pospíšil, Ivo. 2009b. „Literární komparatistika, středoevropský kulturní prostor a teorie literárních dějin.“ *Slavica litteraria*, roč. 12, č. 1, s. 117 – 126. ISSN 1212-1509.
- Pospíšil, Ivo. 2009c. „Teorie literárních dějin, literární komparatistika a identita národních literatur (problém východoslovanského areálu).“ In: Myronova, Halyna – Gazdošová, Oxana – Kalina, Petr – Lytvyniuk, Olga – Micháliková, Jitka – Pavlíček, Libor (eds.). *Ukrajnistika: minulost, přítomnost, budoucnost. Sborník vědeckých prací*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav slavistiky, s. 463 – 474. ISBN 978-80-210-4964-2.
- Pospíšil, Ivo. 2011. „Dílo Františka Kautmana jako metodologické přemostění.“ In: Lorencová, Ivana – Novotný, Michal (eds.). *Věda a technika v Československu v 60. letech 20. století. Práce z techniky a přírodních věd*, sv. 25. Praha: Národní technické muzeum, s. 341 – 347. ISBN 978-80-7037-203-6.
- Pospíšil, Ivo. 2013. „Střetnutí textů a kontextů (na pozadí ohlasů výstavy sovětského malířství v Praze roku 1947).“ In: Lepilová, Květuše

- a kol. *Text a kontext*. Brno: Masarykova univerzita, s. III – II8. ISBN 978-80-7329-374-1.
- Pospíšil, Ivo. 2022. „Mikuláš Bakoš – problém literárněvědného dědictví a metodologických kontextů jeho díla.“ In: Pašteková, Soňa – Teplan, Dušan (eds.). 2022. *Mikuláš Bakoš – pluralitný literárny vedec v metodologickej diskusii dneška*. Bratislava: Veda, s. 9 – 31. ISBN 978-80-224-1959-8.
- Propp, Vladimír J. 1971. *Morfológia rozprávky*. Bratislava: Tatran.
- Sládek, Ondřej. 2016. „Jan Mukařovský a Mikuláš Bakoš.“ In: Teplan, Dušan (ed.). *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 61 – 73. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Svatoň, Vladimír. 2003. „Pojmoslovná iniciatíva ruskej ‘formálnej školy’.“ In: *Z drubého břehu*. Praha: Torst, s. 38 – 51. ISBN 80-7215-179-7.
- Šklovskij, Viktor. 1957. *Poznámky o próze ruských klasikov*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Šklovskij, Viktor. 1971. *Teória prózy*. Bratislava: Tatran.
- Šmatlák, Stanislav. 1964. „Úvod.“ In: Bakoš, Mikuláš. *Problémy literárnej vedy včera a dnes. Metodologické príspevky*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 5 – 9.
- Števec, Ján. 1992. „Mikuláš Bakoš – medzi formalizmom a štrukturalizmom.“ *Romboid*, roč. 27, č. 1, s. 30 – 33. ISBN 0231-6714.
- Teplan, Dušan (ed.). 2016. *Mikuláš Bakoš a moderná literárna veda*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. ISBN 978-80-558-0993-9.
- Тушанов, Юрій. 1988. *Literárni fakt*. Praha: Odeon.
- Веселовский, А. Н. 1940. *Историческая поэтика*. Ленинград: Художественная литература.
- Vodička, Felix. 1942. „Literární historie, její problémy a úkoly.“ In: *Čtení o jazyce a poesii I*. Praha: Družstevní práce, s. 307 – 400.
- Všetička, František. 1971. *Kompozice prózy. Sborník sovětských prací z dvacátých let*. Praha: Svoboda.
- Vygotskij, Lev Semjonovič. 1981. *Psychologie umění*. Praha: Odeon.
- Wellek, René. 1936. „Theory of Literary History.“ In: *Travaux du Cercle Linguistic de Prague 6*, s. 173 – 191.
- Winczer, Pavol. 1994. „Mikuláš Bakoš – prínos, historické zaradenie, vývinové hranice.“ *Slovak Review*, roč. 3, č. 1, s. 60 – 68. ISSN 1335-0544.
- Wollman, Frank. 1935. „Věda o slovesnosti. Její vývoj a poměr k sousedním vědám.“ *Slovo a slovesnost*, roč. I, č. 4, s. 193 – 202.
- Zacharov, E. 1933. „Formalistický smer v ruskej literatúre.“ *Slovenské pohľady*, roč. 49, č. 1, s. 38 – 43.

- Zelenka, Miloš. 2017. „Jan Vojtěch Sedlák v diskusi s Pražským lingvistickým kroužkem (spor o koncepci českého verše).“ *Slavica litteraria*, roč. 20, č. 2, s. 9 – 19. ISSN 1212-1509.
- Zima, Peter V. 1998. *Literární estetika*. Olomouc: Votobia. ISBN 80-7198-329-2.

The reflection of Russian
formalism in the work
of Mikuláš Bakoš
(Summary)

In the context of Slovak literary research, Mikuláš Bakoš (1914–1972) established himself as an interdisciplinary humanitarian scholar and translator of scientific texts. He responded to the stimuli of the Russian formalist school with an emphasis on literary terminology, increasing the precision of domestic thought, defining the subject of literary studies, and specifying concepts and categories. In a fundamental way, he contributed to a higher quality of comparative research, the reception of world literatures in Slovak scholarship, and the field of Russian literary studies.

The monograph reveals to what extent the theoretical impulses of translations of theoretical works of Russian formalism were productive for the development of relevant terminology in the field of Russian and Slavic studies in Slovakia. It focuses on Bakoš's scholarly activities with an emphasis on the translations of theoretical texts by representatives of the Russian formalist school, especially Viktor Shklovsky and Boris Ejchenbaum. Bakoš's multifaceted reflection on the concepts of formalism moves on several levels: from the translation and reception of theoretical works into Slovak to the subsequent integration of the stimuli of formalism in the positions of methodological and terminological starting points of his own research on the literary avant-garde, structuralism and historical poetics. In his academic works such as *Vývin slovenského verša* (Development of Slovak verse, 1939, reworked 1949, 1966, 1968), *Problém vývinovej periodizácie slovenskej literatúry* (The problem of development periodization of Slovak literature, 1944), *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (Problems of literary research yesterday and today, 1964), *Avantgarda 38* (Avant-garde 38, 1969), and *Literárna história a historická poetika* (Literary

history and historical poetics, 1973), Bakoš emphasized the formal constructional moments of the literary work and the metric system of the verse, taking an objective critical approach and disregarding the external (ideological, psychological, socio-cultural) factors of literary creation.

In the 1930s and 1940s, when Bakoš brought the ideas of Russian formalism into the Slovak academic environment, the formalists were paradoxically rejected as “Soviet” or even Jewish theorists. After 1945, especially in the postwar 1950s and “normalization” 1970s, the legacy of the formalist method was again criticized for its immanent interest in form, or the structure of the literary work and the limited social, historical, and ideological engagement of the research. without major social and historical overlaps. The only exception was perhaps the more liberal 1960s, when Bakoš was able to integrate the concepts of formalism more intensively into his own methodological system. The individual chapters of the monograph illustrate the range of his scholarly expertise as well as his lasting relevance: “Theoretical postulates of Russian formalism in Mikuláš Bakoš’s legacy for research”, “What will Mikuláš Bakoš do for us?”, “On Bakoš’s translations of scientific works of Russian formalists”, “Historical poetics of Mikuláš Bakoš in the methodological process”, “Searching for methodology in the shackles of ideology?”, and “Mikuláš Bakoš – Reflections on the relationship between Slovak and Czech literature and literary science”.

Mikuláš Bakoš’s importance for Slovak literary studies, Slovak Russian studies, and translation studies cannot be covered in the space of one monograph. This monograph focuses on Bakoš’s translation activities,

particularly of texts of Russian formalism into Slovak, and their contribution to the Slovak cultural environment. His reflections on Russian formalism were in the spirit of structuralism and historical poetics, which he perceived as a modern research path to textual analysis. An interdisciplinary, literary-historical and translational approach is therefore the basic methodological starting point for examining his contribution to the field of literary research, with an emphasis on the reception aspects. The research conclusions serve as a potential prospective basis for further investigation of Bakoš's scientific activity.

Menný register

Apollinaire, G. 21, 91
Aragon, L. 21
Bachtin, M. M. 63 - 64
Bakoš, J. 41, 53
Bakoš, V. 51
Bakošová-Hlavenková, Z. 54 - 55
Baudelaire, Ch. 91
Beniaková (Krausová), N. 24, 41
Blok, A. 44
Bogatyrev, P. 15, 26, 30, 47, 51, 61
Bor, J. E. 19
Breton, A. 21
Brik, O. 25, 30, 61
Bunčák, P. 41
Burluk, D. 28, 66
Burluk, N. 28
Cvrkal, I. 41 - 42, 45 - 46, 49
Čechov, A. P. 33, 45
Čepan, O. 41, 48 - 49
Dostojevskij, F. M. 33
Doyle, A. C. 32 - 33
Dubnický, J. 26, 51
Žurišin, D. 39, 41, 43, 49 - 50, 73, 77 - 80, 82, 99, 105
Ejchenbaum, B. 9, 15, 17, 25, 30, 33 - 34, 46, 61 - 67, 71 - 72, 85 - 87
Engels, F. 85, 90
Fabry, R. 21, 55
Franek, L. 16 - 17, 39, 41, 51 - 52, 81, 99 - 101
Gáfrik, R. 39, 41, 57, 81 - 82
Gbúr, J. 103
Gogoľ, N. V. 33 - 34, 43, 62 - 63, 65
Gorkij, M. 45
Hamada, M. 41, 51
Harpáň, M. 41
Havránek, B. 95

Hoskovec, T. 56, 102
Hrušovský, I. 21, 41, 51
Husserl, E. 15
Hviezdoslav, P. O. 24, 96 - 97
Charms, D. 66
Chlebnikov, V. II, 21, 28, 66 - 67
Chomiakov, A. S. 44
Jakobson, R. 10, 15, 17 - 18, 21, 23 - 25, 30, 46 - 47, 54 - 56, 61, 67, 71, 74, 85
Jesenin, S. 44
Kamenskij, V. 28
Kořínek, J. M. 26, 47, 51
Krasko, I. 97
Kručonych, A. 28, 66
Kusá, M. 43
Kusý, I. 97
Lenin, V. I. 21, 85
Lenko, J. 21
Lermontov, M. J. 44
Leskov, N. S. 63
Lesňáková, S. 39, 43, 45
Levý, J. 99
Lunačarskij, A. V. 21, 85, 90
Majakovskij, V. II, 21, 28
Marčok, V. 42, 47 - 48
Marinetti, F. T. 91
Marx, K. 85, 90
Matejov, F. 41
Mathauser, Z. 106
Mácha, K. H. 98
Melicherčík, A. 26, 51
Michalovič, P. 41, 53
Miko, F. 81, 99
Mikula, V. 41
Mráz, A. 103

Mukařovský, J. 11, 21, 23, 26, 47, 54 - 56, 64, 71, 87, 95, 98 - 101
Navrátil, M. 103
Novák, L. 26, 51
Novák, M. 21
Novomeský, L. 97
Panovová, E. 39, 43 - 44
Pasternak, B. 44
Pašteka, J. 41, 52
Pašteková, S. 41, 103
Pauliny, E. 26, 51
Platonov, A. 64
Plechanov, G. 21, 90
Popovič, A. 47 - 48, 73, 99
Pospíšil, I. 102, 104 - 106
Považan, M. 21, 26, 51
Propp, V. 28, 34 - 35
Puškin, A. S. 32 - 33, 44
Reisel, V. 21
Remizov, A. 64
Rimbaud, A. 91
Rozner, J. 19
Ružička, J. 26, 51
Sládkovič, A. 96
Sládek, O. 23, 102 - 103
Smrek, J. 97
Šimončič, K. 21, 26, 51, 55, 87, 92
Šklovskij, V. 9, 17, 30 - 33, 35, 61 - 62, 65 - 66, 71, 85, 87
Šmatlák, S. 88 - 89
Števček, J. 41, 53 - 54
Tajovský, J. G. 45
Teplan, D. 39 - 41, 54, 83, 102 - 103
Tolstoj, L. N. 33, 45
Tomaševskij, B. 25, 30, 61, 87
Tomčík, M. 41

Turčány, V. 24
Turgenev, I. S. 63
Tyňanov, J. 25 - 26, 30, 61, 87
Tzara, T. 21
Veselovskij, A. N. 47, 74
Vinogradov, V. 64, 87
Vlček, J. 88
Vodička, F. 47, 95 - 96
Votruba, F. 97
Vvedenskij, A. 66
Vygotskij, L. 28, 35 - 36
Winczer, P. 39, 42
Zacharov, E. 87
Zajac, P. 41
Zamjatin, J. I. 64
Zoščenko, M. M. 64
Žáry, Š. 55
Žirmunskij, V. 25, 30, 61, 87,

Reflexia ruského formalizmu v diele Mikuláša Bakoša

Soňa Pašteková

Publikácia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0079/20 *Reflexia ruského formalizmu v slovenských prekladoch a literárnovedných prácach Mikuláša Bakoša (Metodológia – terminológia – recepcia)* realizovaného v Ústave svetovej literatúry SAV, v. v. i.

Štúdie, ktoré boli v nedávnom období publikované v niektorých domácich alebo zahraničných literárnovedných časopisoch a zborníkoch, sú pre potreby tejto monografie prepracované a doplnené, posledné zatiaľ neboli publikované.

Redakcia: Dušan Teplan

Layout a obálka: Pavlína Sibyla Morháčová

Dielo na obálke: Kazimír Malevič – Suprematizmus. Futbalista v štvrtej dimenzii. 1915. Art Institute of Chicago

Sadzba: Peter Zlatoš

Prvé vydanie

Vydala a z tlačových podkladov Ústavu svetovej literatúry SAV, v. v. i., vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Centrum spoločných činností SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava, v roku 2023 ako svoju 4 712. publikáciu.

www.veda.sav.sk